

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΑ ΛΙΒΙΑ

ΚΑΙ Η ΘΥΓΑΤΗΡ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ¹

Δ'.

Μετὰ ὀκταετῆ ἐν τῇ ἐξορίᾳ διαμονὴν ὁ Τιβέριος ἐπανακάμπτει εἰς Ρώμην. Νῦν ὤφειλε ν' ἀνακτῆσθαι τὸ ἀπολεσθὲν ἔδαφος καὶ ἐξομαλῶναι αὐτὸ ἀπὸ τῶν ἐπιπροσθύντων κωλυμάτων, καθόσον, ἂν αἱ περιστάσεις ἀπῆλλαξαν αὐτὸν τοῦ μουσαροῦ ὄντος, μεθ' οὗ εἶχεν ἐνώσει αὐτὸν τοῦ Αὐγούστου ἡ πολιτικὴ, ἂν εἶχεν ἐξωσθῆ ἡ ἐπονείδιστος Ἰουλία, παρῆσαν ὅμως τὰ τέκνα τῆς πληροῦντα τὴν αὐλὴν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ Καίσαρος. Ὁ Γάιος πρῶτος καὶ εἶτα ὁ Λούκιος Καῖσαρ, ἐπίδοξοι διάδοχοι, ὁ ἀδελφὸς αὐτῶν Ἀγρίππας, μόλις δεκατετραέτης· πρὸς τούτοις καὶ ἡ Ἰουλία, τῶν μητρικῶν δικαιῶν κληρονόμος, ἱκανοὶ πάντες οὗτοι διὰ τὸν Τιβέριον. Μῆνας τινὰς μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Τιβερίου θνήσκει αἴφνης ἐν Μασσαλίᾳ, ὁ Λούκιος Καῖσαρ, ἐν ᾧ ἦν ἔτοιμος νὰ μεταβῆ εἰς τὸν ἐν Ἰσπανίᾳ στρατόν. Ὁ Τιβέριος ἀπαγγέλλει τὸν ἐπικηθῆειον, ἐκχέων εὐγλωττίας καὶ πάθους κρουνοῦς. Δακρύουσιν οἱ ἀκροώμενοι καὶ λέγουσιν: «Ὅποῖον δι' αὐτὸν τραῦμα! εἶθε νὰ παραμυθῆσωσιν αὐτὸν οἱ θεοί.» Παρέρχεται ἔτος ἐν καὶ ἡμισυ καὶ ὁ Γάιος, ὁ τῶν τριῶν ἀδελφῶν πρεσβύτατος, ἐκπνέει ἐν Λυκίᾳ. Ν' ἀποδώσῃ τις εἰς τὴν Λιβίαν καὶ τὸν Τιβέριον τὴν εὐθύνην τῶν δύο τούτων θανάτων, ὧν ὁ εἰς συνέβη ἐν Γαλατίᾳ, ὁ δὲ ἕτερος ἐν τινὶ ἄκρᾳ τῆς Ἀνατολῆς, κατὰ τρόπον ἀπόλυτον βεβαίως δυσχερές· ἀλλὰ τίς δύναται νὰ διαγνώσῃ πάντοτε τοῦ δηλητηρίου τὰ μυστηριώδη ἀποτελέσματα; ὁ δὲ χρόνος καὶ ὁ χῶρος εἶνε κωλύματα ἀνυπέβλητα εἰς τὴν ἀποτελεσματικότητά αὐτοῦ; Ἡ διπλῆ αὕτη καταστροφή συμπίπτει μετὰ τῆς ἐκ Ρόδου ἐπιστροφῆς τοῦ Τιβερίου, καί, λέγει ὁ ἱστορικὸς Δίων ὁ Κάσσιος «ἤρκει τούτο ἵνα γεννηθῆ τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ἡ Λιβία δὲν ἦτο ξένη πρὸς αὐτήν». Ὑπελείπετο ὁ Ἀγρίππας, πρίγκιψ δεκαοκταέτης, ἀκόλαστος τὰ ἥθη καὶ τὴν γλῶσσαν, νεανίας σιθαρὸς, ἐκδητητημένος, ἠράκλειον ἔχων τὴν Ρώμην καὶ μέτριον τὸν νοῦν, κτηνώδης ἐν ταῖς ὀρέξεσι καὶ τῇ ὀργῇ, οὐδὲ τὴν αὐτοκράτειραν εὐλα-

¹ Συνέχεια· ἴδε φυλλάδ. 3.

βούμενος, ἦν ἑλοιδόρει πάντοτε, οὐδὲ τὸν Αὐγούστον, οὐ ἡ φειδῶ ἀντετίθετο εἰς τὰς ἀσώτους αὐτοῦ ἐξεις καὶ ὃν ἐμέμφετο ὡς κατακρατοῦντα τὴν πατρικὴν αὐτοῦ περιουσίαν. Δὲν εἶχε διαπράξει ἐγκλημα, ἀλλ' οἱ τρόποι αὐτοῦ προσέβαλλον τοῦ οἴκου τὴν εὐπρέπειαν. Προσῆφθη αὐτῷ σχέδιον ἀποπείρας κατὰ τοῦ Αὐγούστου, ἢ μᾶλλον κατὰ τῆς Λιβίας καὶ τοῦ Τιβερίου, ἧς σκοπὸς ἦν τὸ ἀπαλλάξαι τῆς ἐξορίας τὴν μητέρα Ἰουλίαν καὶ ἀναλαβεῖν τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἐπαναστατικῶν λεγεῶνων. Μεταξὺ τῶν εἰς τὴν μωρὰν ταύτην ἐπιχειρήσιν ἐνοχοποιηθέντων ἀνευρίσκομεν καὶ τὸν ποιητὴν τῆς τέχνης τοῦ ἐρῶν, τοσοῦτον ὑπὸ τῆς Ἰουλίας ἀπολαυσθείσης, ὅστις ἀπέδιδε διὰ τοῦ δείγματός τούτου τῆς εἰς τὴν δέσποιναν ἀφοσιώσεως ὅσα παρ' αὐτῆς εἶχε δεχθῆ εὐεργετήματα. Ἐξωσθεὶς ἄκριτος τῆς Ρώμης, εὐτυχῆς δὲ ὅτι τὴν ζωὴν διέσωσεν, ὁ Ὀβίδιος ἀπῆλθε πρὸς τὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου, ἵνα ὑπὸ οὐρανὸν ἀνεπιεικῆ ἀναλογίζηται τὴν οἰκτρὰν τύχην τῶν ἀσθενῶν, ὅταν ἐπεμβαίνωσιν εἰς τὰς οἰκογενειακὰς τῶν ἰσχυρῶν σκευωρίας. Τὸν δὲ Ἀγρίππαν καὶ τὴν ἀδελφὴν του Ἰουλίαν ἐπλήξε θέσπισμα τῆς Συγκλήτου. Καὶ ἰδοὺ, οὐδὲ σταγῶν ἐν Ρώμῃ ἐναπέμεινεν ἐξ ὄλου τοῦ ἰουλιανοῦ αἵματος, ὅπερ προῶριστο νὰ συνεχίσῃ τοῦ Αὐγούστου τὴν ζωὴν! Ἐν Πανταταρία ἡ μήτηρ, ἐν Πλανεζία ὁ υἱός, ἐν Τριμέρει ἡ θυγάτηρ!

Ἡ Λιβία ἠδύνατο ἐπὶ τέλους ν' ἀναπνεύσῃ. Ἐκ τῶν τριῶν γυναικῶν, ὧν ἐφοβεῖτο τὴν ἐπιρροήν, οὐδεμία ὑπελείπετο. Ἡ Ὀκταβία εἶχε ἀποθάνει πρὸ πολλοῦ, ἡ Σκριβωνία μετὰ τῆς Ἰουλίας ἐτήκοντο ἐν τῇ ἐξορίᾳ, τὰ τέκνα των εἶχον ἀπομακρυνθῆ, τίς ἠδύνατο ἤδη νὰ ἐπισκιάσῃ τὸν ἀστέρα τῆς; Παρ' αὐτῆς ὁ Τιβέριος καθοδηγούμενος καὶ βοηθούμενος ἐχώρει ἡσύχῳ, ἀλλ' ἀσφαλεῖ τῷ βήματι πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν. Ἐβλεπεν τοῦ λοιποῦ τὸ πεπρωμένον αὐτῆς ἀδιαρρήκτως συνδεδεμένον πρὸς τὸ τοῦ υἱοῦ καὶ τόσον ἠσθάνετο ἑαυτὴν ἰσχυράν, ὥστε καὶ δείγματα ἐπιεικειᾶς πρὸς τὰ θύματα αὐτῆς νὰ παρέχῃ δὲν ἐδίσταζε. Ἡ κόρη τῆς Ἰουλίας ἐδέχετο τῆς αὐτοκρατείας βοηθήματα, ὁ δὲ λαὸς ἐξύμνει τὴν μεγαλοφυχίαν τῆς Λιβίας. Ὁ Αὐγούστος ἔστρεψε πᾶσαν πρὸς τὸν Τιβέριον τὴν στοργὴν αὐτοῦ καὶ τὴν εὐνοίαν, ἐν μέσῳ δὲ τοσοῦτων καταστροφῶν μόνη αὐτῷ παραμυθία ἐναπέμεινεν ἡ χαρὰ του ὅτι ἠδύνατο, πρὶν ἀποθάνῃ, νὰ παραδώσῃ τοῦ κράτους τὰς ἡνίας εἰς τὰς χεῖρας ἀνδρὸς τοσοῦτον ἐν ταῖς μάχαις καὶ τῇ διοικήσει διαπρέψαντος. Τὸ τέρμα τοῦ προαισθανόμενος, ἀπεχώρει ὀσημέραι πλειότερον ἐκ τῶν πραγμάτων. Ἡ ψυχρὰ Λιβία δὲν ἐθεώρει πλέον ἀναγκαίαν τὴν χρῆσιν τῶν δόλων καὶ τῆς πανουργίας διὰ τὴν

πλήρωσιν τῶν πόθων τῆς. Ὑπὸ τῆς λύπης καὶ τοῦ καμάτου συντετριμμένος καὶ στένων ὑπὸ τὸ ἄχθος τῶν ἐτῶν, τῶν συμφορῶν τοῦ αἵκου καὶ ἄλλων πολιτικῶν δυσχερειῶν, ἦν ἤδη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν περὶ αὐτόν. Ἡ Λιβία ἐπεδείξατο ἔκτακτον πνεύματος δεξιότητα κυβερνῶσα τὴν γεροντικὴν ταύτην ἀδυναμίαν καὶ τολμηρῶς αὐτὴν ἐκμεταλλουμένη, ἀφ' οὗ τόσῳ ἐπιπόνως εἶχεν ἐπιδιώξει τοὺς εὐνοϊκοὺς τούτους καιροὺς· αἱ πρεσβυτικαὶ τοῦ καίσαρος παραφοραὶ, αἵτινες ἄνευ αὐτῆς ἄνευ συνεπειᾶς θὰ παρήρχοντο, μετεβάλλοντο δι' αὐτῆς εἰς σπουδαίας ἀποφάσεις, εἰς θεσπίσματα ἐξορίας ἢ θανάτου. Ὁ Αὐγούστος ὑπὸ τὸ κράτος τῆς πρώτης προσβολῆς ἀποσύρεται εἰς τὰ ἔνδον τοῦ ἀνακτόρου βυθιζόμενος εἰς τὴν θλίψιν καὶ τὴν μόνωσιν, ἡ δὲ Λιβία χρησιμοποιοεῖ ὑπὲρ αὐτῆς τὴν τοιαύτην κατάστασιν ἐνεργῶσα οὕτως, ὥστε ὁ γηραιὸς αὐτοκράτωρ ἀνανήφων ἐκ τῆς κρίσεως, εὐρίσκειται ἐνώπιον τετελεσμένων γεγονότων.

Διετέλεσεν ἄχρι τέλους ὁ Αὐγούστος εἰς τὴν ἐπιρροὴν ταύτην ὑποταξαμένος; Ἀφ' οὗ τοσαῦτα διέπραξεν ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ αὐθόρμητος ἐγκλήματα, ἠνέχθη ἄνευ τύψεως πάνθ' ὅσα βραδύτερον ἐν ὀνόματι αὐτοῦ διεπράχθησαν; Ἄνευ τύψεων ἴσως, ἀλλ' ἀταράχως οὐχί· ἄλλως ὁ Τάκιτος δὲν θὰ ἔγραφε τὰς ἀκολουθοῦσας γραμμάς: «Τῆς ὑγείας τοῦ Αὐγούστου ἐπὶ τὰ χεῖρω τρεπομένης, πολλοὶ ὑπόπτεισαν ἀπόπειράν τινα τῆς συζύγου κατ' αὐτοῦ. Ἐθρυλεῖτο, τῷ ὄντι ὅτι πρό τινων μηνῶν ὁ Αὐγούστος ἐν συνεννοήσει μετ' ἐπισήμων προσώπων καὶ ὑπὸ τοῦ Φαβίου Μαξίμου μόνον συνοδευόμενος, εἶχε μεταβῆ εἰς Πλανεζίαν, ἵνα τὸν Πόστουμον Ἀγρίππαν ἐπισκεφθῆ. Ἐν τῇ συνεντεύξει ταύτῃ ὁ αὐτοκράτωρ λέγεται ἄφθονα χύσας δάκρυα καὶ δείγματα παρασχὼν στοργῆς καὶ συγκινήσεως ἱκανὰ ἵνα ἐμπνεύσωσιν ἐλπίδας εἰς προσεχῆ ἐπάνοδον τοῦ νεαροῦ πρίγκιπος εἰς τὸν τοῦ πάππου οἶκον. Τὸ μυστικὸν εἶχε μεταδώσει ὁ Φάβιος τῇ συζύγῳ αὐτοῦ Μαρκίᾳ, ἧτις ἔσπευσε ν' ἀνακοινώσῃ τούτο τῇ Λιβίᾳ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐνόησε τὸ πρᾶγμα, ὅτε δὲ μετὰ μικρὸν ἀπέθανεν ὁ Μαξίμος αὐτοκτονήσας, ἠκούσθη κατὰ τὴν κηδεῖαν αὐτοῦ ἡ Μαρκία μεμφομένη ἑαυτῆς ἐν ὀλοφυρμοῖς ὅτι ἐγένετο τοῦ θανάτου τοῦ ἑαυτῆς συζύγου ἡ παραίτιος!» Ὅπως δὲ ποτε ὑπὸ τῆς Λιβίας διὰ ταχυδρόμου ἀνακληθεὶς ὁ Τιβέριος, ἐπανεκάμψεν ἐν πάσῃ σπουδῇ ἐξ Ἰλλυρίας. Ἄγνωστον ἂν εὖρε ζῶντα ἢ νεκρὸν τὸν Αὐγούστον, καθόσον ἡ Λιβία εἶχε δι' ἰσχυρῶν δυνάμεων στρατοῦ ἀποκλείσει τοῦ ἀνακτόρου τὰς εἰσόδους καὶ τὰς περὶ αὐτὸ ὁδοὺς· εἰδήσεις μετεδίδοντο ἔστιν ὅτε περὶ τοῦ ἀσθενοῦς καὶ εἶτα, ληφθέντων πάντων τῶν τῆς ἀσφαλείας μέτρων, ἀνηγγέλθη ταυτοχρόνως

ὅ τε θάνατος τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Τιβερίου ἢ εἰς τὸν θρόνον τῆς αὐτοκρατορίας ἀνάρρησις. Δίων ὁ Κάσσιος ἀφηγεῖται ἐπ' ἴσης τὸ θρύλλημα καὶ ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀσθενείας ταύτης τοῦ αὐτοκράτορος, πέντε καὶ ἑβδομήκοντα ἀριθμοῦντος ἔτη, καὶ τῆς ἐν Νόλα τελευτῆς αὐτοῦ, ἐπιλέγει ἀντὶ τῆς περιστάσεως ταύτης ὑπόνοιαι ἠγέρθησαν κατὰ τῆς Λιβίας. Μαθοῦσα αὕτη μυστικὴν τινα εἰς τὴν νῆσον Πλανεζίαν ἐκδρομὴν τοῦ Αὐγούστου, ὑπώπτευσεν μὴ ὁ Αὐγουστος σκοπῆν νὰ συνδιαλλαγῆ τῷ Ἀγρίππᾳ, φαίνεται δὲ ὅτι ἐδηλητηρίασε καρπούς τινας συκῆς, ἀφ' ἧς ὁ Αὐγουστος ἠρέσκετο ἰδίᾳ χειρὶ αὐτοῦ νὰ συλλέγη. Ἀμφοτέροι ἐφαγον εἶτα ἐκ τῶν σύκων, ἢ μὲν Λιβία τοὺς ἀσινεῖς αὕτη λαμβάνουσα, τῷ δὲ συζύγῳ προσφέρουσα ὅσους εἶχε δηλητηριάσει.»

Μετὰ τὸν συγγραφέα τῶν Χρονικῶν καὶ Δίωνα τὸν Κάσσιον, ἀκούσωμεν ἤδη καὶ τοῦ Πλουτάρχου ἀφηγουμένου τὰ ἐξῆς : « Ὁ Φλάβιος φίλος τῷ καισαρι Αὐγούστῳ, ἤκουσεν αὐτοῦ ποτε μεμψιμοιροῦντος ἐπὶ τῇ μονώσει, ἐν ἣ κατὰ τὸ γῆρας αὐτοῦ ἔζη. Οἱ δύο αὐτοῦ ἔγγονοι Γάιος καὶ Λούκιος εἶχον ἀποθάνει, ὁ δὲ μόνος ἐπιζῶν Ἀγρίππας ὁ Πόστουμος ἔζη προγεγραμμένος συνεπείᾳ συκοφαντικῆς κατηγορίας. Οὕτως ὁ δύστηνος αὐτοκράτωρ περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προσλάβῃ ὡς διάδοχον τὸν θετὸν υἱὸν Τιβέριον, θρηγῶν τοῦ νομίμου ἐγγόνου τὴν ἀπουσίαν καὶ ποθῶν ν' ἀνακαλέσῃ αὐτὸν παρ' ἑαυτοῦ. Ὁ Φλάβιος ταῦτα ἐξεμυστηρεύθη τῇ συζύγῳ, ἣτις ἔσπευσε ν' ἀνακοινώσῃ τὸ σχέδιον τοῦτο τῇ Λιβίᾳ, ἐφ' ᾧ ὁ Αὐγουστος πικρὰς ἤκουσε παρ' αὐτῆς μομφάς. Πρωίαν τινά, καθ' ἣν ὁ Φλάβιος παρέστη ὡς τὸ σὺνηθες ἵνα χαιρετίσῃ τὸν βασιλέα—Σοὶ εὐχμαὶ καγὼ εὐβουλίαν, ὦ Φλάβιε, τῷ ἀπήντησεν ἐκεῖνος. Ὁ Φλάβιος ἠσθάνθη τῶν λόγων τὸ σημαίνον, ἐπανελθὼν δὲ οἴκαδε, εἶπε τῇ γυναικί.—Ὁ αὐτοκράτωρ, γινώσκει ὅτι σοὶ ἀνεκοίνωσα τὸ μυστικὸν αὐτοῦ, ἤδη δὲ οὐδὲν ἄλλο μοὶ ὑπολείπεται ἢ νὰ φονευθῶ.—Ἄξια πάσχεις, ὑπέλαβεν ἡ γυνή. Ἀφ' ἧς ὥρας συνεδέθημεν, δὲν ἐγνώρισες τὴν εἰς τὸ φλυαρεῖν κλίσιν μου καὶ δὲν ὤφειλες νὰ φυλάττησαι αὐτῆς ; ἀλλ' ἐν τούτοις δὲν θ' ἀποθάνῃς μόνος καὶ λαβομένη ξιφιδίου ἔτρωσεν ἑαυτὴν θανασίμως ἐνώπιον τοῦ ἀνδρός». Ὁ Πλίνιος ἐγγύτερος εἰς τὰ γεγονότα, γεννηθεὶς ἑννέα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐγούστου, ἔτη ποιεῖται ὡσαύτως μνείαν τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Αὐγούστου ἵν' ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀγρίππαν, τῆς πρὸς τὸν Φάβιον δυπιστίας, ὅν ὑπώπτευσεν ὡς προδόντα τὸ σχέδιον αὐτοῦ, τῶν φρονημάτων καὶ σχεδίων τῆς Λιβίας καὶ τοῦ Τιβερίου, δὲ ἦν τὸ ἀντικείμενον τῶν τελευταίων αὐτῆς μελημάτων. Ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὐ ἠ ἐνεργητικότης ἐξησθῆναι ὁσημέραι, κατέστησε φίλον τινα κοινῶν τῆς λύ-

πης καὶ τῶν τύψεων αὐτοῦ, ὅτι ἐμέμψατο αὐτοῦ ὡς προδόντος τὴν ἐκμυστηρευσιν, ταῦτα καὶ ἡ αὐστηροτέρα κριτικὴ οὐδὲν βλέπει τὸ κωλύον ἵν' ἀποδεχθῆ, ἐκ δὲ τούτων ἀπορρέει μόνον τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ τραγικὸς τοῦ Ἀγρίππα θάνατος ὑπῆρξεν ἔργον τῆς Λιβίας καὶ οὐδαμῶς τοῦ Αὐγούστου. Διαταγὴ εἶχε διαβιβάσθῃ ἐκ τῶν προτέρων ἵνα ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἀγρίππα ἀποκοπῆ ἄμα τῇ εἰς Πλανεζίαν ἀφίξει τῆς περὶ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος εἰδήσεως. Ἡ διαταγὴ ἐξετελέσθη, πλὴν οὐχὶ ἀκόπως, καθόσον ὁ νεαρὸς πρίγκιψ ἀθλητικὴν ἔχων τὴν ρώμην, ὑπερήσπισε γενναίως ἑαυτόν, καίπερ ἀνύποπτος καὶ ἀοπλος καταληφθεὶς, ἠνάγκασε δὲ τὸν στρατιωτικὸν δῆμῳρχον νὰ καλέσῃ εἰς βοήθειαν ἕνα τῶν εὐτολμοτάτων ἑκατοντάρχων.

Ὁ Τιβέριος ἐν ἀρχῇ ὑπεξέφυγεν πᾶσαν ἐν τῷ ἐγκλήματι τούτῳ εὐθύνην. Εἰς τὸν αὐτοπροσώπως ἐλθόντα ἵνα ἐκθέσῃ αὐτῷ τὰ γενόμενα ἑκατόνταρχον ἀπήντησε ψυχρῶς : « οὐδεμίαν ἐγὼ ἐξέδωκα διαταγὴν, ὁ δὲ δράστης τοῦ ἐγκλήματος θ' ἀπολογῆθῃ ἐνώπιον τῆς Συγκλήτου ». Ἐσκόπει δὲ νὰ διατάξῃ ἀνακρίσεις, ἀλλὰ μετέβαλε τῶν πραγμάτων τὴν πορείαν ἢ παρέμβασιν τῆς Λιβίας καὶ τοῦ Κρίσπου Σαλλουστίου, ἀνεψιοῦ τοῦ ἱστορικοῦ. Μεμνημένος καὶ ἐν τοῖς ἐλαχίστοις τῶν τοῦ οἴκου ἀποκρύφων, λειτουργὸς τοῦ κράτους ἄνευ διακεκριμένου τίτλου ὁ Κρίσπος οὐτος διετείνετο ὅτι διεβίβασε τῷ στρατιωτικῷ δῆμῳρχῳ διάταγμα τῆς αὐλῆς ὑπὸ τοῦ ἀποθανόντος αὐτοκράτορος ἰδιοχειρῶς ὑπογεγραμμένον. Μαθὼν τοῦ Τιβερίου τὴν ἀπόφασιν, ἔσπευσε πρὸς τὴν Λιβίαν ἐπικαλούμενος αὐτῆς τὴν ἐπέμβασιν πρὸς πρόληψιν τοῦ ἀτόπου τῆς δημοσιεύσεως τῶν οικογενειακῶν μυστηρίων, τῶν ἰδιωτικῶν σκέψεων, τῆς ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ παρασχεθείσης ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ὑπηρεσίας, προστεθεὶς δὲ ὅτι τοιαῦτα διαδήματα ἠδύαντο νὰ μειώσωσι τὸ μοναρχικὸν ἀξίωμα καὶ ὅτι ὁ καλὸς τῆς μοναρχικῆς κυβερνήσεως ὀργανισμὸς δὲν ἐπέτρεπεν ἢ τῷ ἀνωτάτῳ μόνον ἄρχοντι τὸ ζητεῖν τὰς εὐθύνας. Ἐπὶ ταῖς παραστάσεις δὲ τῆς Λιβίας, ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἔκρινε κἀλὸν νὰ μὴ προβῆ περαιτέρω, ἠρέσθη δὲ νὰ κηρύξῃ τῇ Συγκλήτῳ ὅτι ὁ Ἀγρίππας ἐθανατώθη τῇ εἰδικῇ τοῦ Αὐγούστου προσταγῇ.

Ἐκ πάντων τούτων τί ὀφείλει τις νὰ πιστεύσῃ ; Ἴδου ζήτημα λεπτὸν συχνότατα ἐγειρόμενον, ὅταν μελετᾷ τις τοὺς ρωμαίους ἱστορικοὺς, οἵτινες τὰ πάντα ἀφηγοῦνται ἄνευ σημειώσεων οὐδὲ δικαιολογιῶν, εἰς τὴν φήμην (rumor) αὐτὰ ἀναφέροντες. Τίς δύναται ν' ἀποφανθῇ ὀριστικῶς μεταξὺ τοῦ Τακίτου, ὅστις βεβαίῳ καὶ τοῦ Σουετονίου, ὅστις ἀρνεῖται τὰ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ; Ὁ μόνος ἐν τισὶ περιστάσεσιν ὀδηγὸς εἶνε ἡ ψυχολογία, ἣτοι τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν αἰτιῶν ἢ με-

λέτη, ἥς τὰ συμπεράσματα πιστότερον ὀδηγοῦσιν ἐν ἑλλείψει ἱστορικῆς βεβαιότητος καὶ ἀμφιγνομίας. Τὸ τοῦ φόνου τοῦ Ἀγρίππα διάταγμα ἀπέσπασεν ἄρα ἡ Λιβία ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ ἐπιθανατίῳ κλίνῃ κατακειμένου Αὐγούστου, στηρίζουσα καὶ ὀδηγοῦσα τὴν κλονουμένην χεῖρά του ἢ ἐχάλκυσεν αὐτὸ μετὰ τοῦ Σαλλουστίου Κρίστου καὶ ἐπεμψεν αὐτὴ πρὸς τὸν στρατιωτικὸν δῆμαρχον ;

Τοῦτό ἐστι μυστήριον, ὅπερ δὲν ἐπιχειροῦμεν νὰ διαλευκάνωμεν.

Ε΄.

Διηγεῖται ὁ Πλίνιος ὅτι μικρὸν πρὸ τοῦ γάμου αὐτῆς μετὰ τοῦ Αὐγούστου ἡ Λιβία Δρουσίλα ἡρέμα ἐν ὑπαίθρῳ καθημένη εἶδεν ἄνωθεν πίπτουσιν ἐπὶ τῶν γονάτων αὐτῆς ὄρνιν πάλλευκον, ἥτις εἶχεν ἐκφύγει ἐκ τῶν ὀνύχων αὐτοῦ. Εὐαρέστως ἐκπλαγεῖσα, ἐθαύμαζε τὸν παράδοξον οἰωνόν, ὅτε διέκρινεν ὅτι ἡ λευκὴ ὄρνις ἔφερεν εἰς τὸ ράμφος κλάδον δάφνης κόκκων μεστόν. Οἱ οἰωνοσκόποι ἐρωτηθέντες ἀπεφάνησαντο ὅτι τὸ μὲν πτηνὸν ἔπρεπε ν' ἀνατραφῆ κατ' ἰδίαν μετὰ τῶν νεοσσῶν, ὁ δὲ κλάδος νὰ φυτευθῆ ἐπιμελῶς. Ταῦτα ἐξετελέσθησαν ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ περιοχῇ, ἐν χώρῳ κειμένῳ ἐγγύτατα τῷ Τιβέρι, ὅστις καλεῖται ἔτι «ἀγρός τῶν ὀρνίθων». Ἡ δὲ δάφνη ἀνεβλάστησε θαυμασιῶς καὶ ἐντὸς μικροῦ δάσος κατεκάλυψε τὸν χῶρον, ἐξ οὗ ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἐπρομηθεύοντο διὰ τοὺς θριάμβους αὐτῶν δάφνας. Κατ' ἔθος ἀνεφυτεύοντο οἱ κλάδοι, οὓς οἱ αὐτοκράτορες ἔφερον εἰς χεῖρας κατὰ τὰς τελετὰς καὶ τὰ διάφορα ταῦτα στελέχη ἀπετέλεσαν ἐπ' ἴσης δάση, διακρινόμενα διὰ διαφορῶν ὀνομάτων τῶν αὐτοκρατόρων. Ὁ Σουετόνιος μετὰ ἡμισυ αἰῶνα ἀναφέρει μεταπλάττων τὸν μῦθον τοῦτον. Εἶχον λοιπὸν πρωιμώτατα ὁμιλήσει οἱ οἰωνοσκόποι καὶ ἂν ἤθελον δὲ ψευσθῆ, ἡ Λιβία ἠδύνατο νὰ τοὺς ἀποδείξῃ σφαλλομένους. Ἐπὶ τοῦ κοσμοκρατορικοῦ θρόνου ἐκάθητο ὁ υἱὸς αὐτῆς καὶ τὸν θρόνον τοῦτον οὐδεμία ἄλλη γυνὴ συνεμερίζετο πλὴν αὐτῆς μετὰ τοῦ Τιβερίου, μὴ συνάφαντος νέον γάμον. Ποία γυνὴ θὰ ἐτόλμα τοῦ λοιποῦ νὰ τῇ διαμφισβητήσῃ τὰ πρωτεῖα ; Ὁ Αὐγούστος διὰ τῆς τῆς διαθήκης αὐτοῦ εἶχεν εἰσαγάγει αὐτὴν ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Καيسάρων. Ἦτο Ἰουλία Αὐγούστου οὐδεμία τῶν τοῦ παρελθόντος ἀνταγωνιστριῶν αὐτῆς ὑπελείπετο. Ἡ ἐτέρα Ἰουλία, ἡ ἀληθὴς Ἰουλία εἶχεν ἀποθάνει ἐν τῇ ἐξορίᾳ, ἡγεμονίς ἀξιοθρήνητος, ἦν ἡ μακρὰ σειρὰ τῶν κατ' αὐτῆς καὶ τοῦ γένους αὐτῆς σκευωριῶν καὶ ἐγκλημάτων τῆς ἀμειλίχτου μητρυῆς καθιστῶσι σχεδὸν ἐπιεικείας ἀξίαν καὶ πρὸς ἦν τόσα ἀτυχήματα ἠνωμένα μετὰ τοσοῦτου πνεύματος, καλλονῆς καὶ

μεγαλοπρεπείας κινουσι τὸ ἐνδιαφέρον παρὰ τὰς ἀσχημίας τῆς. Αἱ τελευταῖαι τοῦ πατρὸς αὐτῆς διαθέσεις, ἢ εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησις τοῦ Τιβερίου, τὸ τραγικὸν τοῦ Ἀγρίππα Ποστούμου τέρμα, τοῦ τελευταίου τῶν υἱῶν αὐτῆς, πάντα ταῦτα ἦσαν πλέον ἢ ἱκανά, ἵνα συντρίψωσιν ὑπαρξίν ἀπὸ δεκαπενταετίας ἠθικῶς τε καὶ φυσικῶς οὕτω σκληρῶς τάλαιπωρουμένης, καὶ δὲν ἔχει τις ἀνάγκη νὰ πιστεύσῃ εἰς τὸ δηλητήριον τοῦ Τιβερίου πρὸς ἐξήγησιν τοῦ οἰκτροῦ αὐτῆς τέρατος. Μῆνᾳς τινὰς μὲν ἡ δύστηνος ἐπέζησε τῷ πατρὶ, ἡ δὲ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπόκληρος ἐπ' ἴσης καὶ ἐξόριστος, ἐστέναζε τὸν ὑπόλοιπον βίον ἐν τῇ νήσῳ Τριμέρει. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Σκριβωνίαν, οὐδ' αὐτὴ πλέον ἦν ἐπιβλαβής. Ἐπανελθοῦσα εἰς Ρώμην, ἀφ' οὗ ἐκλείσει τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς θυγατρὸς, ἡ στωϊκὴ ματρὼνα ἔσχεν ὡς πρώτην παρηγορίαν, τὴν δίκην τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτῆς Λίβου καὶ τὸ θέαμα τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ἦν ρωμαῖα τῶν παλαιῶν τῆς δημοκρατίας χρόνων, τῆς γενετείρας σειρᾶς καيسάρων μητρός. Συμμερισθεῖσα τὸ μακρὸν τῆς θυγατρὸς αὐτῆς μαρτύριον, ἠθέλησε νὰ παραστῆ καὶ εἰς τὴν πτώσιν τοῦ ἀνεψιοῦ ἐν ἡλικίᾳ ἐννενηκόντα ἐτῶν διατρέχει τὴν πόλιν ἰκετεύουσα· ἠδύνατό τις νὰ παρομοιάσῃ αὐτὴν πρὸς Νιόβην ὀρθίαν ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ θρηνοῦσαν τὴν παρὰ τοῦ Αὐγούστου γενομένην αὐτῇ ὕβριν.

Ἐν τούτοις ἡ Λιβία ἐδράξατο τῶν πραγμάτων κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτὰ διευθύνουσα. Αὐτοκράτωρ ἦν ὁ Τιβέριος, ἀλλ' αὐτὴ ἔμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ ἄρχῃ. Κατὰ τὰ δύο ἔτη τῆς μετὰ τοῦ Αὐγούστου διαβιώσεως ἔσχεν εὐρεῖαν ἐν τοῖς πράγμασι μετοχὴν, ἀλλ' ἐν τούτοις εἶχεν ὄρια ἢ ἐπιρροὴ αὐτῆ, ἅτινα ἢ φρόνησις τοῦ κυριάρχου δὲν ἐπέτρεπε νὰ ὑπερπηδῶνται. Ὁ φραγμὸς αὐτός δὲν ἐξέλειπε νῦν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτε τὴν θέσιν τοῦ Αὐγούστου κατεῖχεν ὁ υἱὸς αὐτῆς, οὗ τὴν τύχην ἐπὶ ἡμισυ αἰῶνα εἶχεν αὐτὴ διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν δημιουργήσει, καὶ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ὁποίου ἡσμενίζετο νὰ μὴ βλέπῃ ἢ τὸν πρῶτον τῶν ὑπηκόων αὐτῆς ; Ἡ μακρὰ πολιτικὴ πείρα, τὸ κῦρος τῆς ἡλικίας αὐτῆς τῇ παρεῖχον ἀπόλυτα ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς ἀρχῆς δικαιώματα. Τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Τιβερίου εἰς τὸν θρόνον ἡ Λιβία ἐθεώρει ὡς ἴδιον αὐτῆς ἔργον καὶ εἶχεν ἴσως τοὺς λόγους τῆς. Ἄν ζῶντος τοῦ Αὐγούστου ὁ Τιβέριος μετέχε τῆς κυβερνήσεως, διανύων τὴν μαθητείαν αὐτοῦ παρὰ τῷ καίσαρι, ἂν τόσοι νέοι πρίγκιπες, φράττοντες αὐτῷ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄγουσαν εἶχον ἀλληλοδιαδόχως ἐξαφανισθῆ, ὁ Μάρκελλος, ὁ Γάιος, ὁ Λούκιος Καῖσαρ, ὁ Ἀγρίππας Πόστουμος, ὁ Γερμανικός, τοῦτο ὀφείλετο εἰς τινὰ, ὁ Τιβέριος ἐγίνωσκεν αὐτόν, ἡ δὲ συνείδησις αὐτοῦ δὲν ἔπαυε νὰ τῷ ὑπενθυμίζῃ τὰ τσοαῦτα ἐγκλήματα τὰ τε-

λεσθέντα διὰ τὴν κατάκτησιν ἀρχῆς, ἧς θὰ ἐλογίζετο ἄξιος ἕνεκα τῶν ἀνδραγαθημάτων καὶ ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ. Ἄλλὰ καὶ πόσῃ βαρεῖαν ἠσθάνετο τὴν ἐπ' αὐτὸν ἐπιρροὴν τῆς μητρὸς ταύτης! Ἡ τυφλὴ Σύγκλητος ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς φαυλοκολακείας καὶ τῆς χαμαιζήλου μωρίας, γονυκλινῆς προσεκύνει τῆς ἡμέρας τὸ εἶδωλον. Ἡ Λιβία ἀνεκλήθη μήτηρ τῆς πατρίδος: mater patriae, genitrix orbis, magna mater, ἐτιμήθη δὲ παρασταθεῖσα ὑπὸ τὸ σχῆμα πασῶν τῶν προστατίδων θεαινῶν, ὡς Ἡρα, Κυβέλη, καὶ Δημήτηρ. Θεὰ τῆς σωτηρίας, τῆς εὐσεβείας, τῆς δικαιοσύνης, τῆς αἰδοῦς! Πρὸς καθιέρωσιν τῆς μνήμης τῆς εἰς τὸν οἶκον τῶν Ἰουλίων παραδοχῆς αὐτῆς ἔσχε βωμόν, ἐν ᾧ τὸ ὄνομά της ἐλατρεύετο καὶ ραβδούχοι δημοσίᾳ ἠκολούθουν αὐτῇ. Θαυμαστὴ ἀληθῶς ἀποβαίνει τοῦ Τιβερίου ἡ ὑπομονή, ἂν καὶ μέρος μόνον τῶν ὕσων γράφουσιν οἱ ἱστορικοὶ περὶ τῆς ὀξύθυμίας, τῶν ἰδιοτροπιῶν καὶ τῶν ἀξιώσεων τῆς ὑπερτάτης δεσποίνης ἧθέλε τις πιστεύσει. Αἱ ἀπαιτήσεις αὐτῆς, παρατηρεῖ ὁ Δίων, ὑπερηκόντιζον πᾶν ὅ,τι γυνὴ ἠδύνατο νὰ τολμήσῃ· ἠξίου νὰ θεραπεύηται ὑπὸ τῆς Συγκλήτου, εἰς τὴν αὐτὴν αὐτῆς προσερχομένης· τὰ αὐτοκρατορικὰ θεσπίσματα ἔπρεπε καὶ ὑπ' αὐτῆς νὰ προσυπογράφωνται, οἱ δὲ δημόσιοι λειτουργοὶ ν' ἀναφέρωσιν αὐτῇ τὰς πληροφορίας καὶ τὰς ἐκθέσεις αὐτῶν ὡς εἰς τὸν αὐτοκράτορα· καὶ τελευταῖον, ἂν μὴ ἐν τῇ Συγκλήτῳ ταῖς δημοσίαις συνελεύσεσι καὶ τοῖς στρατοπέδοις, πανταχοῦ ἄλλοσε ἔβλεπέ τις αὐτὴν ἐμφανιζομένην καὶ κυριαρχίαν ἐνασκοῦσαν. Ἐν τοῖς ἐγκαινίοις ἀγάλματος τοῦ τεθνεῶτος αὐτῆς συζύγου ἔθετο ἐν τῇ ἀφιερωτικῇ ἐπιγραφῇ τὸ ἑαυτῆς ὄνομα ἄνωθεν τοῦ ὀνόματος τοῦ κυριαρχούντος αὐτοκράτορος. Ὁ Τιβέριος ἠρέσθη νὰ μειδιάσῃ, ἀλλ' ἄλλοτε ὅταν προσῆλθεν αὐτῷ ἡ Σύγκλητος αἰτουμένη ἵνα τεθῇ τὸ πριγκιπικὸν αὐτοῦ ὄνομα ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν τῆς Αὐγούστας ἐν τῷ βωμῷ αὐτῆς καὶ νὰ προστεθῇ τῷ αὐτοκρατορικῷ αὐτοῦ τίτλῳ καὶ ὁ τοῦ υἱοῦ τῆς Ἰουλίας, ὁ ἄρχων ὅστις ἐφαίνετο ἀπαθῶς ἄχρι τοῦδε ἔχων, ἀνωρθώθη ἀποτόμως καὶ διὰ λόγων ψυχρῶν καὶ αὐστηρῶν ἀνεκάλεσεν εἰς τὸ πρέπον τοὺς ἄγαν ζηλωτὰς τῆς Αὐγούστας θεράποντας. Γινώσκων αὐτὸς νὰ τηρῇ τὸ μέτρον, ἀπήτει καὶ παρὰ τῶν ἄλλων τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν μητέρα του· ἀπηχθάνετο, ἄλλως τε, τὰς πομπώδεις ματαιότητας, ἀπιστῶν καὶ ἀδιαφόρως ἔχων πρὸς πάσας τὰς οικογενειακὰς ταύτας θεοποιήσεις. «Τοῖς θεοῖς ἀνήκει τὸ ἐκδικεῖσθαι τὰς γενομένας αὐτοῖς ὕβρεις», ἀπήντα εἰς καταμηνυτὴν καταγγέλλοντα ρωμαῖον ἱππότην ἀσεβῶς λαλήσαντα κατὰ τῆς θεότητος τοῦ Αὐγούστου. Ὁ Τιβέριος διεκρίνετο ἐπὶ πανουργίᾳ, σκεπτικότητι καὶ σχολαστικῷ πνεύματι.

χρόνον ἰκανὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἶχε δεχθῆ παρὰ τῶν κατοίκων τοῦ Ἰλίου συλλυπητήριον πρεσβείαν, βεβαίως λίαν βραδύνασαν, καὶ εἶπε τοῖς ἀπεσταλμένοις ὅτι συνελυπεῖτο καὶ ἐκείνος αὐτοῖς ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Ἐκτορος. Ἀπλοῦς τὰ ἦθη, τὴν κολακείαν ἀποστρεφόμενος, ἀπηχθάνετο καὶ τὰς μέχρις ἐδάφους τῶν πολιτικῶν σωματῶν ὑποκλίσεις. «Ἡ Σύγκλητος τοῦ Τιβερίου» λέγουσιν, ἡ δὲ φράσις αὕτη διπλῆν ἀποτελοῦσαν ὕβριν εἰς τε τὴν συνέλευσιν καὶ τὸν δεσπότην, εἶνε ἄδικος· ἡ σύγκλητος τοῦ Τιβερίου δὲν ἦτο προσωπικὸν τοῦ Τιβερίου δημιούργημα, ἀλλὰ τοῦ μισαροῦ συστήματος ὅπερ ἐνεθρόνισεν ὁ Αὐγούστος καὶ ἰδίως αἱ ἀρνησικυριαὶ του. Ὁ Τιβέριος ἦν μέγας πολιτικός, οὐδὲν πτοούμενος ἐκ τῆς εἰς τὴν κυβέρνησιν μετοχῆς ἀνδρῶν ἐλευθέρων. Τὴν Σύγκλητον ταύτην, ἣν ἐπὶ Αὐγούστου εἶχε γνωρίσει καὶ πολὺ πρὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ εἶχε περιφρονήσει δὲν ἐδημιούργησεν αὐτός, ἦν δὲ τούναντίον διαρκῆς αἰτία πικριῶν καὶ ἀπογοητεύσεων τῷ Τιβερίῳ. Παρὰ τὴν ὀξυδέρκειαν αὐτῆς ἡ Λιβία ἠπατήθη ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ υἱοῦ αὐτῆς. Ἐμπειρος κυβερνήτης ἐννοῶν νὰ διοικῇ ὡς ἔκρινε κάλλιον καὶ τὰς ἐπεμβάσεις ἀποστέργων, συνεβουλεύετο ἐν τούτοις αὐτὴν, ἀλλ' ὁσάκις ἐθεώρει τοῦτο ἀναγκαῖον, ὑποδεικνύων αὐτῇ ὅτι ζητῶν ἐν εὐκαιρίᾳ τὴν γνώμην αὐτῆς, δὲν ἐνόει νὰ ἐπιτρέψῃ ἄμεσον ἐν ταῖς ὑποθέσεσιν ἀνάμιξιν. Ἀπέφευγε μάλιστα κατὰ μικρὸν τὰς ἄγαν συχνὰς σχέσεις καὶ περιέστειλε τὰς μυστικὰς συσκέψεις, αἵτινες ἠδύνατο σφαλερὰς νὰ ἐμπνεύσωσιν ὑπονοίας. Μεγάλως δυσηρέσκει αὐτὸν ἡ μανία τοῦ πανταχοῦ ἐπιδεικνύεσθαι. Ἐν ἀκμῇ πυρκαϊᾶς ἐκραγείσης ἐν τοῖς πέριξ τοῦ ναοῦ τῆς Ἑστίας, ὅταν ἡ Λιβία προσέτρεχεν ὑπὸ λαοῦ καὶ στρατοῦ περιστοιχουμένη, ὀδηγοῦσα καὶ προσταττούσα ὡς αὐτοκράτειρα βασιλεύουσα, ὡς θὰ ἔπραττεν ἐν καιρῷ τοῦ Αὐγούστου, ἔλαβεν αὐτὴν κατὰ μέρος καὶ προσεκάλεσεν αὐστηρῶς νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὸν οἶκόν της, καθόσον δὲν ἦτο ἐκεῖ ἡ θέσις γυναικός, ἧτις περὶ ἄλλα χρεωστεῖ νὰ μεριμνᾷ· ἀλλ' ἀντέτεινεν ἐκείνη προσβληθεῖσα. Μεταξὺ τῆς φιλάρχου ἡγεμονίδος καὶ τοῦ ζηλοτύπου τυράννου ἤρξατο πάλιν ὑπόκωφος καὶ συστηματικὴ, ταύτης μὲν ἀντιποιομένης τὴν πραγματικὴν συμβασιλείαν, ἐκείνου δὲ ἀπαύστως αὐτὴν ἀπομακρύνοντος, ἀλλὰ καὶ εὐσεβάστως, ὡς ἀρμόζει εἰς κάλλιστον υἱὸν πρὸς τὴν τρυφερωτάτην τῶν μητέρων. Ἐκραύγαζεν ἐκείνη ἀπειλοῦσα τὸν υἱὸν καὶ ἑαυτὴν μεμφομένη ὅτι τοσοῦτον εἶχεν ἀγαπήσει τὸν ἀγνώμονα· ἀλλ' ἐκείνος σοβαρὸς καὶ ψυχρὸς ἐξηκολούθει τὸ ἔργον του, ὑπομένων μὲν ὅτι οὐδ' ἠδύνατο οὐδ' ἠθέλε νὰ κωλύῃ, ἐγκαταλείπων δὲ τὴν παρωργισμένην δέσποιναν νὰ ἐξαντλήται εἰς ἀκρασίας καὶ ἐξάψεις ἀπομα-

κρύων ὁσημέραι πλειότερον αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐν ταῖς ὑποθέσεσι τοῦ κράτους μετοχῆς.

Οὕτω παραγκωνιζομένη ἡ Λιβία μετέβαλε τὴν στάσιν. Περιορίσθη εἰς τὸν οἶκόν της, τὸ ἀνάκτορόν της ἀπέβη κέντρον συμμορίας σκευωρῶν καὶ τόπος συνεντεύξεως τῶν δυσηρεστημένων· παλαιὰ τῆς δημοκρατίας ἐρείπια, ἀργοὶ πολιτικοὶ καὶ παντοῖοι τυχοδιώκται πάντοθεν προσήρχοντο. Μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τούτων ἦν καὶ ὁ Φάβιος Γεμίνοσ, τερπνὸς ὁμιλητὴς καὶ ποιητὴς διστίχων, οὐχ ἦττον δεξιὸς εἰς τὸ θέλγειν τῶν γυναικῶν τὴν καρδίαν. Ὁ φίλος οὗτος τῶν γυναικῶν ἦν κυρίως τῆς Λιβίας ὁ προστατευόμενος, ἰσχυράσσης βραδύτερον ν' ἀναδειξῆ αὐτὸν ὕπατον. Σῶζονται τινὰ αὐτοῦ ἐπιγράμματα εἰς τὸν Τιβέριον, ὃ δὲ ταῦτα ἀναγινώσκων δύναται νὰ κρίνῃ μέχρι ποίου σημείου προέβαιναν ἡ κακολόγος μοχθηρία, ἣν ἐν τῷ κύκλῳ τῆς Λιβίας μετήρχοντο. Οἱ στίχοι οὗτοι οἱ ἀνωλύτως κύκλοφοροῦντες ἐνεπνέοντο ὅτε μὲν ἐκ τῶν μεταξὺ υἱοῦ καὶ μητρὸς διενέξεων, ὅτε δὲ ἐκ τῶν ἐλαττωμάτων καὶ τῆς σκληρότητος τοῦ Τιβερίου, ἄλλοι δὲ τούτων ἀντικείμενον εἶχον τὴν εἰς Ρόδον ἐξορίαν, τὴν ἐπιβληθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου ταπείνωσιν, τὴν οἰνοποσίαν, τὴν ὠμότητα, τὴν τραχύτητα αὐτοῦ. Αἱ δὲ κακολογίαι αὗται καὶ οἱ λίβελλοὶ ἐφαίδρυνον τὴν ἀγορὰν καὶ τὰς τριόδους καὶ ὁ αὐτοκράτωρ, καίτοι γινώσκων τοὺς αὐτουργοὺς καὶ τῶν πάντων ἐνήμερος, οὔτε κατεδίωκεν οὔτε ἐκώλυεν αὐτά. Διότι κατὰ βάθος ὁ Τιβέριος ἦν χρηστότερος παρ' ὅσον παριστάνεται· περὶ αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ ὅ,τι ὁ Κουζὲν ἔλεγε περὶ Ναπολέοντος Γ'. «Ἦτο ἀγαθὸς τύραννος» ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς δεσπότης ὑπομιμνήσκει Λουδοβίκον τὸν ΙΑ', δύσπιστος, κρυφίνους, φιλύποπτος ἀστός μᾶλλον ἢ βασιλεὺς, ἐν παντὶ καὶ πάντοτε συνετὸς καὶ πανοῦργος.

Ὁ Τάκιτος εἶνε ἄγαν εἰς τὰς κρίσεις αὐτοῦ αὐστηρὸς. Ἡ μανία τοῦ θαυμάζειν ἐν παντὶ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ζῆμοι τὰ κλασικὰ γράμματα, καθόσον ὅταν βραδύτερον τὸ χειραφετηθὲν ἡμῶν πνεῦμα συμπαραβάλλῃ τὰς κρίσεις ἃς ἐνεπνεύσθη ἐκ τῆς τοιαύτης μελέτης, ἀγανακτεῖ ἀναλογιζόμενον τὰς προλήψεις, δι' ὧν ἐξετράφη. Ἐγείρεται τότε ὡς κριτὴς ἀπόλυτος καὶ ἀποκλείει πᾶσαν τῆς ἀρχαιότητος κληρονομίαν, εἴτε ἀγαθὴν, εἴτε μὴ. Καὶ παρὰ τῷ Τακίτῳ δεόν νὰ διακρίνωνται τὰ πράγματα. Ἐπαινετὴ εἶνε ἡ χρονολογικὴ αὐτοῦ ἀκριβεία, ἡ ζωηρότης, αἱ βαθεῖαι κρίσεις, αἱ γενικαὶ θεωρίαι, αἱ εἰκόνες. ἀλλὰ προκειμένου περὶ τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀμεροληψίας, ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα. Ἐἶνε ἀπαράμιλλος ἀνεκδότων συλλογεὺς ὁ Σουετόνιος, ἀκριβὴς βιογράφος, ἀλλ' ἵνα κληθῆ ἱστορικὸς, ἀπρητέιτο νὰ εὐμοιρῆ

ἀκτίνων τινῶν τῆς δημιουργικῆς ἐκείνης ἰκανότητος, τοῦ καλλιτεχνικοῦ πνεύματος, ὧν ἀφθόνως μετέχει ὁ Τάκιτος. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἀντιστῆ ὁ μέγας τῶν Χρονικῶν συγγραφεὺς εἰς τὰς ἐμπνεύσεις τῆς ὀργῆς αὐτοῦ; Μῖσος ἐκδικήσεως διήκει ἐν τῷ ἔργῳ του, εὐχερῶς αὐτὸν παρασύρον ἵνα βλέπῃ πανταχοῦ τὸ φρικαλέον καὶ πιστεύῃ τὰ ἀπίστευτα. Ὅταν ὁ Τάκιτος συγκινηθῆ, μὴ διακόπτετε τὴν ἀνάγνωσιν διὰ τὴν κρίσιν, καθόσον, ἂν δοθῆ ὑμῖν καιρὸς πρὸς σκέψιν, θὰ εὕρητε αὐτὸν σφαλλόμενον. Ρῆτωρ, ποιητὴς, ἱστορικὸς ἀποτελεῖ μόνος ὀλόκληρον φιλολογίαν. Τὰ πάντα περιγράφει, τὰς τοῦ παρελθόντος παραδόσεις, τὰς τάσεις τοῦ παρόντος, τὴν ἀναμορφωτικὴν κίνησιν, ἣτις καταλαμβάνει τὴν τε γλῶσσαν καὶ τὰ πνεύματα. Ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας θερμαινομένη ἀνατινάσσεται καὶ σκιρτᾷ ὡς νεαρὸς ταῦρος· συντρίβει πάντα ζυγόν, καὶ τὸν τῆς γλώσσης αὐτῆς κατακερματίζει ὑπὸ τὴν σφύραν τοῦ τὰς κικερωνεῖους περιόδους, καὶ ἐπειδὴ τὰ συντρίμματα εἶνε φύραμα καλόν, ἀναπλάττει αὐτὰ ἐν τῇ πεπυκνωμένῃ φράσει του, τῇ εἰκονικῇ, τῇ ἀρχαϊκῇ ἄμα καὶ νεωτερίζουσῃ. Ὁ ἀναγνώστης ὑπὸ τὸ κράτος τῆς γοητείας λησμονεῖ συνήθως νὰ ἐρευνήσῃ ὁποῖα ἐνυπάρχει ἀλήθεια ἐντὸς τῆς τοσαύτης μεγαλοφυΐας καὶ τοῦ τοσοῦτου μίσους, ἐξ ὧν ἡ ἱστορία αὕτη ἀπετελέσθη. Τὸ ζήτημα τοῦτο διεφώτισαν οἱ ἄγγλοι καὶ γερμανοὶ κριτικοὶ, οἱ δὲ γάλλοι ἠρκέσθησαν εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῆς μεγαλοπρεποῦς ἀφηγήσεως. Ἐν τούτοις ὁ Μονταίγνιος εἶχεν ἀπὸ τοῦ 1569 διακρίνει τι ἐκ τῆς ἀληθείας ταύτης. Πολὺ πρὸ τοῦ Καρόλου Μερβάλ, τοῦ Κροῦγε, τοῦ Σίβερ καὶ τοῦ Οὐίλιαμ Ἴννε ὁ συγγραφεὺς τῶν Δοκιμῶν ἐπελάβετο τοῦ θέματος τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας παρὰ τῷ Τακίτῳ καὶ ἐξήνεγκε γνώμας ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω ἐρευνητῶν κυρωθείσας. Τὸ αὐτὸ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ καὶ περὶ τῆς ψυχολογικῆς τοῦ Τακίτου ἐπιστήμης. Ἡ ψυχολογία δεῖται ἀνεξαρτήτου πνεύματος. Ὁ Σαιξπηρὸς καὶ ὁ Μολιέρὸς εἰσὶν ἀληθεῖς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς γινώσται καὶ μελετηταί. Ὁ Τάκιτος ὀδηγὸν ἔχει τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ, ὑπὸ τὸ πρίσμα ταύτης τὰ πάντα διαβλέπων. Εἶνε Ἰουβενάλης τοῦ πεζοῦ λόγου, αὐτὸς ὁ ὡς ἔμβλημα ἔχων τὸ *sine ira et studio*. Ἐλθῶμεν ἤδη εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν ἀντιπάσεων. Πῶς συμβιβάζονται αἱ τερατώδεις ἐν Καπραιᾷ ἀκολασίαι πρὸς αὐτοῦ τούτου τοῦ Τακίτου τὴν διήγησιν περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἠθῶν τοῦ Τιβερίου «ἀμέμπτων μέχρι τοῦ 56 ἔτους;» Γινώσται εἰσι τοῦ Αὐγούστου αἱ παλλακαὶ καὶ αἱ ἐκ τῆς ἐλευθεριότητος αὐτοῦ συντηρούμεναι γυναῖκες. Ὁ Τιβέριος οὐδεμίαν εἶχεν εὐνοουμένην ἢ ἐγίνωσκε ν' ἀποκρύπτῃ αὐτάς, καθόσον οὐδεμίαν τὸ ὄνομα διέσωσεν ἡ ἱστορία, ἡ μόνη δὲ

γυνή, ἣτις ἤσκησεν ἐπ' αὐτοῦ ἐπιρροήν τινα ἦν ἡ Λιβία. Πλὴν τούτου ὁ Τιβέριος ἔζησε μέχρι βαθέος γήρατος καὶ—κατὰ τὸν Τάκιτον πάντοτε—ἀπήλαυεν ἀμεταπτώτου ὑγείας, πρᾶγμα βεβαίως περιεργότατον εἰς γέροντα διάγοντα τὸν ἐν Καπραία βίον. Τῆς διαφθορᾶς τῶν ἡθῶν καὶ τοῦ ἐκφραυλισμοῦ τῶν συνειδήσεων δὲν ὑπῆρξεν αἰτία ὁ Τιβέριος. Τὴν κοινωνίαν ταύτην, ἣτις τὸ τρέμειν ἐνώπιον τοῦ ἄρχοντος ὑπελάμβανεν ὡς ἀρχὴν τῆς σωφροσύνης, παρ' ἣ ἡ δουλοπρέπεια, καρπὸς τῆς μακρᾶς τρομοκρατίας τῆς ἐποχῆς τῶν προγραφῶν, ἡμιλλᾶτο πρὸς τὴν ἀπληστον τῶν ἀπολαύσεων δίψαν, ὁ Τιβέριος παρέλαβεν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Αὐγούστου καὶ θὰ ἐμανθάνομεν ἴσως παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ὅποιαν ἡ τοιαύτη κληρονομία ἐνέπνεεν αὐτῷ ἀπογοήτευσιν, ἂν μὴ ἐξηφανίζετο δυστυχῶς τοῦ Πλουτάρχου ἡ μαρτυρία. Οὔτε τοῦ Αὐγούστου οὔτε τοῦ Τιβερίου οἱ βίοι διεσώθησαν ἡμῖν, ζῆμια ἀνυπολόγιστος, καθόσον ὁ Πλουτάρχος εἶδε τὴν τέχνην τοῦ ἀναγινώσκειν ἐν ταῖς ψυχαῖς καὶ ἂν φαίνηται ἄγαν ἐνίοτε πικρός, κατέχει ὅμως τὸ μυστήριον τοῦ ἀναλύειν τὴν καρδίαν.

Ἡ ἐν Καμπανία ρυπαρὰ ἡδυπάθεια, ἡ νῆσος ἐκείνη τῆς Καπραίας εἰς ἄντρον τῆς Ἀφροδίτης μεταβεβλημένη δύναται νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν ἐκουσίαν ἐξορίαν ἀνδρὸς ἐκ νεότητος εἰς τὴν ἡσυχίαν βέποντος καὶ ὅστις ἄλλοτε ἐν τῇ ἀκμῇ τῶν ἐλπίδων καὶ τῶν τιμῶν αὐθόρμητος ἀπεσύρετο εἰς Ῥόδον; Εἶνε ἀληθές ὅτι εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς ὅπως ἀπομακρυνθῇ τῆς Ῥώμης, ἀφορμὰς προκαλούσας τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τὴν ἀπογοήτευσιν ὡς καὶ ἄλλας προσωπικὰς. Ἡ ἐξουσία δι' ἧς περιεβάλλετο ἐπίεζεν αὐτόν, τὸ δὲ ἄχθος τοῦ παρελθόντος κατέθλιβεν αὐτόν. Ὄφειλε νὰ παραιτηθῇ τῆς πλάνης τοῦ ν' ἀναγεννήσῃ ἢ μᾶλλον νὰ γαλθανίσῃ τὸ πτώμα τῆς αὐτοκρατορίας διὰ μετριοπαθοῦς καὶ σχεδὸν φιλανθρώπου ἀπολυταρχίας· ὁ λαὸς καὶ ἡ Σύγκλητος τὸν ἀπεθάρρουν. «Ἀγέλη ἀθλία ὑπὸ τῆς δουλοφροσύνης ἐκβεβακχευμένη» ἐψιθύριζεν ἀπαλλαττόμενος τῆς Συγκλήτου. Ἡσθάνετο ἑαυτὸν ἀνίκανον νὰ διαπράξῃ τὸ καλὸν καὶ ἠρέσκετο νὰ ἐξηγῇ εἰς ἑαυτὸν τὴν ἀδιαφορίαν ταύτην διὰ τῆς ἰδέας ὅτι δὲν ἔφερον εἰς τὰς φλέβας αἷμα Ἰουλιανόν, παρείσακτος ὢν εἰς τὸν κυρίαρχον οἶκον. Πρὸς τούτοις ἐπαινελημμένας ἔσχε τοῦ πεπρωμένου προσβολὰς. Ὁ μονογενὴς αὐτοῦ υἱὸς εἶχεν ἀποθάνει, ὁ Γερμανικὸς δὲν ὑπῆρχε πλέον· ἐκ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ συγγενῶν μόνος ἐπέζη ὁ Καλλιγούλας, παράδοξος κακίας καὶ παραφροσύνης χαρακτήρ, ὃν θηριῶδες, οὐ καὶ ἡ ὄψις μόνον ἐτρόμαζεν αὐτόν· εἶχε πρὸς τούτοις καὶ τὴν μητέρα του.

Ἄναμφιβόλως μεταξύ τῶν λόγων οἵτινες ἐξώθησαν αὐτόν νὰ ὑπο-

βληθῇ εἰς ἐξορίαν ἢ ἀνάγκη τοῦ ν' ἀποφύγῃ τῆς Λιβίας τὴν παρουσίαν δὲν ἦτο τὸ παράπαν ξένη. Ἀποστέργων νὰ ἐξοστρακίσῃ τὴν ὀχληρὰν ταύτην μητέρα, ἦν ἐτίμα κατὰ βάθος καὶ ἐσέβετο, ὑπέβαλεν ἑαυτὸν εἰς ἀπομάκρυνσιν. Ἡ Λιβία εἶχεν ἀποπτύσει πάντα χαλινόν. Αἱ ἄπιστοι αὐτῆς σκευωρίαι, αἱ ἐξάψεις καὶ αἱ ἀπειλαὶ καθίστων ἀδύνατον πᾶσαν μετ' αὐτῆς σχέσιν. Ἡμέραν τινα, καθ' ἣν ἀπῆται θέσιν δι' ἄτομον οὐδὲν ἔχον εἰς αὐτὴν δικαίωμα, ὁ ἐνοχλούμενος αὐτοκράτωρ συνήνεσεν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ προστεθῇ εἰς τὸ διάταγμα ὅτι τὸ δεῖγμα τοῦτο τῆς εὐνοίας εἶχεν ἀποσπάσει παρ' αὐτοῦ ἡ μήτηρ του. Ἡ Λιβία ἀνεπήδησεν ἐξαλλος ἐξ ὄργης. Ἀνοιξάσα δὲ μυστικὸν ἐρμάριον, ἐξήγαγε δέσμην παλαιῶν ἐπιστολῶν τοῦ Αὐγούστου, μεστῶν πικρῶν κατὰ τοῦ Τιβερίου αἰτιάσεων καὶ μεμψιμοιριῶν διὰ τὸν ἀνυπόφορον αὐτοῦ χαρακτήρα καὶ ἔθηκεν αὐτὰς ὑπὸ τὰς ὄψεις του. Ἐλεύθερος ἦν ὁ ἀποθανὼν αὐτοκράτωρ νὰ ἐκφράσῃ τὰς μομφὰς καὶ αἰτιάσεις του, ἀλλὰ νὰ φυλάττῃ αὐτὰς ἡ μήτηρ του τόσον ἐπιμελῶς, ἵνα ἐν εὐκαιρίᾳ μεταχειρισθῇ ὡς ὄπλον τόσῳ σκληρὸν κατὰ τοῦ υἱοῦ, ἦν τοῦτο ἀληθῶς ἀσύγγνωστον. Ὁ Τιβέριος ἀπεφάσισε νὰ καταλίπῃ τὴν Ῥώμην καὶ ἐν τούτοις ἡ μήτηρ αὕτη, ἐσκέπτετο, ἦν δὲν ἤθελεν νὰ ἐπανίδῃ καὶ ἧς ὁ θάνατος ὑπῆρξε δι' αὐτόν ἀπαλλαγὴ, εἶχε τρυφερῶς αὐτὸν ἀγαπήσει. Ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ πιστεῦσωμεν τὸν Τάκιτον, ὅστις δὲν εἶνε εἰς ἐπαίνους λίαν φειδωλός. Ἡ πλήρης εὐλαθείας καὶ σεβασμοῦ συμπεριφορὰ του, ἡ πανταχοῦ πρὸς αὐτὴν ἐπιδεικνυομένη δικαιοσύνη τὸ λεχθὲν ὅτι παρὰ τῷ Τιβερίῳ ἀναπαλλοτριώτος ἦν ἡ πρὸς τὴν μητέρα λατρεία, πρὸς ἣν οὐδὲ καθ' ἣν ὄραν ἔμελλε ν' ἀπομακρυνθῇ αὐτῆς ἔπαυσε νὰ φαίνηται φιλόφρων. Ὡς παράδειγμα δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τὸ ἐπεισόδιον τῆς Πλαγκίνης κατὰ τὴν δίκην τῆς δηλητηριάσεως τοῦ Γερμανικοῦ. Κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς Συγκλήτου ἐξοδον, ὁ Πίσων βλέπων ὅτι ἀπώλετο δι' αὐτόν πᾶσα ἐλπίς, ἐπιστρέφει οἴκαδε, γράφει ἐπιστολὴν τῷ αὐτοκράτορι, λούεται καὶ δειπνεῖ κατὰ τὸ σῆνηθεσ, τῆς νυκτὸς δὲ προϊούσης, διατάσσει νὰ κλείσωσι τὰ δωμάτια καὶ μείνας μόνος αὐτοκτονεῖ κόψας τὸν λαιμόν. Πλαγκίνη, ἡ γυνὴ καὶ συνένοχος αὐτοῦ, ἀποστέργει τὸν τοιοῦτον θάνατον, ἐπιστήθιος δὲ οὔσα τῆς Λιβίας φίλη, ἐπιστρέφει τότε παρὰ τῇ αὐτοκρατείᾳ ἐκλιπαροῦσα τὴν παρὰ τῷ Τιβερίῳ μεσολάβησιν αὐτῆς. Δὲν πρόκειται περὶ ἐπουσιώδους ἐνοχῆς· τὸ ἐγκλημα τοῦ Πίσωνος ἦν κυρίως ἐγκλημα τῆς Πλαγκίνης, γυναικὸς χαρακτήρος βιαίου, ὤμου καὶ ἐμπαθοῦς, εἰς ὑψηλὴν, ἄλλως, ἀνηκούσης περιωπὴν, ἀρεσκομένης εἰς τὰς μαγγανείας καὶ μιγνυούσης εἰς τὰ φαρμακευτικὰ αὐτῆς παρατομοε 15'. Δεκέμβριος.

σκευάσματα τὰς ὑπερφυσικὰς μεθόδους. Ἐν τῇ ἀπογραφῇ τῆς οἰκίας τοῦ Ἀντιόχου, ἐν ἣ ἐξέπνευσεν ὁ Γερμανικός, εὑρέθη ἐν τοῖς τοίχοις καὶ ὑπὸ τὸ ἔδαφος κεκρυμμένη ὀλόκληρος νεκρομαντείας συσκευὴ ὅσται ἡμικαυστα καὶ εὐρωπιῶντα, δίσκοι μολύβδινοι διὰ καθαλιστικῶν πεποικιλμένοι σημεῖων καὶ τὸ ὄνομα τοῦ νεαροῦ πρίγκιπος φέροντες καὶ ἱκανὰ ἄλλα ἀντικείμενα, χρησιμεύοντα κατὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὰς πεποιθήσεις, εἰς τὸ ἀφιερῶν ἀνθρωπίνην τινα ζωὴν εἰς τοὺς καταχθονίους θεούς. Τὴν βδελυρὰν ταύτην ἱεροσυλίαν ὁ Πίσων εἶχε πληρώσει διὰ τῆς ἰδίας ζωῆς, ἀλλ' ἡ Πλαγκίνη οὐδεμίαν εἶχε δώσει δίκην, τὸ δ' ἔγκλημα αὐτῆς δὲν ἦτο ἐλαφρότερον. Ἄν ὁ σύζυγος αὐτῆς προσέφερε τὸ δηλητήριον ἢ γυνή του εἶχε παρασκευάσει αὐτὸ τῇ βοήθειᾳ τῆς μεγάρας Μαρκίλλας.

Ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου ἔπρεπε νὰ ἐπιβληθῇ αὐτῇ, τοῦτο ἐζήτηε ἡ Ἀγριππίνα, ἡ τοῦ Γερμανικοῦ σύζυγος καὶ θὰ ἐπεβάλλετο βεβαίως, ἂν ἡ αὐτοκράτειρα μὴ ἀνελάμβανε νὰ τὴν σώσῃ. Τὸ ζήτημα ἐν τούτοις ἦτο δυσχερὲς διὰ τὸν Τιβέριον· ἐγίνωσκε τὰ καθ' ἑαυτοῦ καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ διασπειρόμενα θρυλήματα ὑπὸ τῆς Ἀγριππίνας, ἧτις ἀμφοτέρους κατηγόρει ὡς συνενόχους εἰς τὸ ἔγκλημα. Πολιορκούμενος ὑπὸ συκοφαντικῶν διαδηλώσεων, αἵτινες ἐν καιρῷ νυκτὸς προέβαινον μέχρι τῶν τοίχων τῶν ἀνακτόρων καὶ ἐν αἷς ἢ κραυγῇ ἀπόδος ἡμῖν τὸν Γερμανικόν» διετάραττε τὸν ὕπνον του, ἐπεθύμει τὴν ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης ἐλευθέραν τῆς ὑποθέσεως διαφώτισιν· ἀλλ' ἰσχυρῶς ἀνθισταμένη ἡ Λιβία, κατίσχυσε τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως. Ἡ Πλαγκίνη ἐσώθη, ἀλλὰ κατορθώσασα νὰ διαφύγῃ τὴν δικαιοσύνην νῦν, ἔδωκε δίκην τῶν ἐγκλημάτων αὐτῆς μετὰ δέκα καὶ τριῶν ἐτῶν παρέλευσιν. Ἀπειλούμενη τότε ὑπὸ νέων καταδιώξεων καὶ στερηθεῖσα ἤδη τῆς πανισχύρου προστάτιδος, κατέστρεψε μόνη τὸν ἑαυτῆς βίον.

Φώτιος Δημητριάδης

ΒΟΡΙΣ ΓΟΔΟΥΝΩΦ

ΜΟΣΧΑ. ΟΙΚΙΑ ΣΟΥΪΣΚΗ

ΣΟΥΪΣΚΗ· πολλοὶ ξένοι· δεῖπνος.

Σούισκη

Ἀκόμη οἶνον! (ἐγείρεται, καὶ πάντες μετ' αὐτόν). Τώρα, ξένοι φίλτατοι, τὸ τελευταῖον κύπελλον κενώσωμεν!
Σὺ δέ, ὦ παῖ, τὴν δέησιν ἀνάγνωθι.

Παῖς

Θεεῖ, ὁ πανταχοῦ καὶ πάντοτε παρών, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς τῶν δούλων σου. Δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ κυριάρχου μας, τοῦ εὐσεβοῦς τοῦ ἐκλεχθέντος ὑπὸ σοῦ, τοῦ μοναρχοῦντος πάντων τῶν χριστιανῶν. Κατ' οἶκον φύλαττε αὐτόν, ὦ Ὑψιστε! Εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν, καὶ καθ' ὁδόν, καὶ ὅταν εἰς τὸν ὕπνον παραδίδεται. Νίκην αὐτῷ παράσχου κατὰ τῶν ἐχθρῶν, καὶ δοξασθήτω ἕως ἄκρου θαλασσῶν. Εἴθ' ἐν ὑγείᾳ νὰ ἀνθῇ ὁ οἶκός του, οἱ κλάδοι δὲ αὐτοῦ οἱ πολυτίμητοι, τὸν κόσμον ὅλον εἴθε νὰ σκιάσωσι· πρὸς δὲ τοὺς δούλους τοῦ ἡμᾶς, τοὺς ταπεινοὺς, εἴη αἰετοπ' εὐεργετικός, ὡς πρὶν, εἰς πάντας ἐλεήμων καὶ μακρόθυμος, καὶ τῆς ἀνεξαντλήτου δὲ σοφίας του τὰ νάματα, εἴθ' ἐφ' ἡμᾶς νὰ ρεύσωσιν. Νῦν τὸ βασιλικὸν ὑψοῦντες κύπελλον δεόμεθά σου, Βασιλεῦ τῶν οὐρανῶν.

Σούισκη (πίνει).

Ζήτω ὁ μέγας κυριάρχης μας! Σεῖς δέ, ὦ ἀκριβοί μου ξένοι, πάντες χαίρετε. Εὐχαριστῶ, διότι τὴν ξενίαν μου ἐδέχθητε· χαρῆτε, ὕπνον ἐλαφρόν.

(Συνοδεύει τοὺς ξένους μέχρι τῆς θύρας).

¹ Συνέχεια· ἴδε προηγ. φυλλάδιον.

Ποῦσκιρ

Τέλος πάντων ἔφυγαν· ἐγὼ πλέον, δούξ Βασίλειε Ἰβάνοβιτς, ἐνόμι-
ζα ὅτι δὲν θὰ κατωρθώναμεν νὰ συνομιλήσωμεν.

Σούσηκη (τοῖς ὑπηρέταις).

Ἔσεῖς τί χάσκετε; Πάντα ν' ἀκούσετε τί λένε οἱ κύριοι. Σηκώ-
σετε τὸ τραπέζι καὶ φύγετ' ἔξω.—Τί τρέχει, Ἀθανάσιε Μιχάηλοβιτς;

Ποῦσκιρ

Ὅντως θαυμάσια πράγματα!

Μ' ἔστειλεν ὁ ἀνεψιός μου Γαβριήλ
ἀπὸ τὸ Κράκοβ ταχυδρόμον σήμερον.

Σούσηκη

Λοιπόν;

Ποῦσκιρ

Παράδοξον μὲ γράφει εἶδησιν.

Ἐκεῖνο τὸ μειράκιον.... Περίμενε.

(Διευθύνεται πρὸς τὴν θύραν, ἣν ἐξετάζει).

Ὁ βασιλόπαις ὁ τοῦ Τρομεροῦ υἱός,
ὄν τοῦ Βορίς ἐφόνευσεν ἡ θέλησις....

Σούσηκη

Ἄλλ' εἶνε παλαιὸν αὐτό.

Ποῦσκιρ

Περίμενε.

Ζῆ ὁ Δημήτριος.

Σούσηκη

Ὅποια εἶδησις!

Ὁ βασιλόπαις ζῆ! Ὅντως θαυμάσιον!

Αὐτὸ καὶ μόνον;

Ποῦσκιρ

Μέχρι τέλους ἄκουσε.

Ὅστις ἂν ᾗ, ἢ ὁ τὸν θάνατον φυγῶν
τσαρέβιτς, εἶτε πνεῦμα κατ' εἰκόνα του,
ἢ τολμηρὸς ἀπατεῶν, ψευδώνυμος
ἐπαίσχυντος, ἀλλ' εἶνε ἀναμφίβολον
ὅτι ἐκεῖ ἐφάνη ὁ Δημήτριος.

Σούσηκη

Ἄδύνατον.

Ποῦσκιρ

Τὸν εἶδ' ὁ Ποῦσκιρ, ἀδελφέ,

ἐλθόντα εἰς τ' ἀνάκτορα πρώτην φοράν,
τὰς τάξεις διασχίσαντα τῶν εὐγενῶν
Λιθουανῶν, καὶ εἰς τὸν μυστικὸν εὐθὺς
διευθυνθέντα θάλαμον τοῦ ἀνακτος.

Σούσηκη

Τίς εἶνε δέ, καὶ πόθεν εἶνε;

Ποῦσκιρ

Ἄγνωστον.

Εἰξεύρουν μόνον ὅτι ἐχρημάτισε
τοῦ Βισνιεβέτσκη ὑπηρέτης, ὅτι δέ
ἐν κλίνη ἀσθενείας κατακείμενος,
ἀπεκαλύφθη τῷ πνευματικῷ πατρί·
ὅτι τὸ μυστικὸν αὐτὸ ὁ ἀλαζῶν
μαθῶν δεσπότης, ἐνοσήλευεν αὐτόν,
τὸν ἤγειρε τῆς κλίνης, καὶ ἀμφοτέροι
πρὸς Σιγισμουῦνδον εἶτα κατηθύνθησαν.

Σούσηκη

Τί λέγουν δὲ περὶ αὐτοῦ τοῦ τολμηροῦ;

Ποῦσκιρ

Ὅτ' εἶνε νουνεχῆς, φιλοπροσῆγορος,
μὲ δεξιότητα εἰς πάντα ἀρεστός.
Τῆς Μόσχας τοὺς φυγάδας κατεμάγευσε.
Συμμάχους ἔχει τοὺς λατίνους ἱερεῖς,
θωπείας τῷ παρέχει καὶ ὁ βασιλεὺς
ὑποσχεθεὶς καὶ συνδρομήν, ὡς λέγουσιν.

Σούσηκη

Εἶν' ὄλ' αὐτ', ἀδελφέ, τοιαῦτα πράγματα,
ὅπου καὶ ἀκουσίως τις ἰλιγγιᾷ,
Ψευδώνυμος ὅτ' εἶνε, εἶνε βέβαιον,
πλὴν συμφωνῶ, δὲν εἶν' ὁ κίνδυνος μικρός.
Ἐὰν δὲ φθάσῃ μέχρι τοῦ λαοῦ αὐτῆ
ἡ σοβαρὰ τῶντι εἶδησις, φρικτὴ
ἀφεύκτως θὰ ἐνσκήψῃ τότε θύελλα!

Ποῦσκιρ

Τοιαύτη θύελλα, ὥστε ὁ νουνεχῆς
μονάρχης μας, εἶνε ἀμφίβολον ἐὰν
τὸ στέμμα νὰ κρατήσῃ θέλει δυνηθῆ.
Καὶ εἶνε δίκαιον μᾶς κυβερνεῖ καθὼς

ὁ Τρομερός (ὃν συγχωρήσει ὁ Θεός).
 Τί κέρδος ὅτι φόνοι εἰς τὸ φανερόν
 δὲν γίνονται, ὅτι πρὸ τοῦ κοινοῦ ἡμεῖς
 κανόνας εἰς τὸν Ἰησοῦν δὲν ψάλλομεν
 ἐπι πασσάλου αἰμοφύρτου, ὅτι δὲ
 εἰς τὴν πλατεῖαν δὲν μᾶς καιοὺν φανερά,
 δὲν ὑποθάλλει δὲ ὁ Τσάρος τὴν πυρᾶν
 διὰ τοῦ σκήπτρου του; Εἴμεθα βέβαιοι,
 εἰπέ, περὶ τῆς ἀτυχῆς ἡμῶν ζωῆς;
 Μᾶς ἀναμένει πάντοτ' ἡ δυσμένεια,
 ἡ Σιβηρία, ἡ εἰρκτή, τοῦ μοναχοῦ
 ὁ σκοῦφος, ἡ δεσμά, ἐκεῖ δὲ θάνατος
 ἐκ πείνης, ἡ ἀγχόνη. Μεταξὺ ἡμῶν
 ποῦ εἶνε, λέγε, οἱ ἐπισημότεροι;
 Οἱ δούκες Σίτσκη, Σεστουνῶφ καὶ Ρωμανῶφ,
 ποῦ εἶνε οὗτοι, τῆς πατρίδος ἡ ἐλπίς;
 Εἰς μέρη ἄξεν' ἄγρια διάγουσι
 τοῦ μάρτυρος τὸν βίον, ὑπερόριοι.
 Ὅμοια τύχη ἀναμένει σὲ αὐτόν.
 Εἶνε μικρόν; εἰπέ; Ἐντὸς τοῦ οἴκου μας
 ἄπιστοι δούλοι μᾶς περιστοιχίζουσιν,
 ὡσάν νὰ μᾶς ἐπολιόρκει ὁ ἐχθρός.
 Γλῶσσ' ἔτοιμαι τὰ πάντα νὰ πωλήσωσιν,
 ἐξωνημένοι κλέπται ὑπὸ τῆς Ἀρχῆς.
 Ἀπὸ τὸν πρῶτον δούλον ἐξαρωτήμεθα,
 ἂν μᾶς φανῇ νὰ τιμωρήσωμεν αὐτόν.
 Ἴδού, νὰ καταργήσῃ ἐμελέτησε
 τὸ ἔθιμον ἐκεῖνο, τὰ Γεώργεια⁴.
 Ἀνίσχυρ' εἰς τὰ κτήματά μας εἴμεθα.
 Τὸν ὀκνηρὸν ν' ἀποδιώξῃς δὲν τολμᾶς,
 ὀφείλεις νὰ τὸν τρέφῃς ἀκουσίως σου!
 ἐργάτην δὲ νὰ προσελκύσῃς δὲν τολμᾶς,
 ἢ δίδεις λόγον εἰς τὸ δικαστήριον!

⁴ Πρὸ τοῦ Τσάρου Βορίς κατ' ἔτος, ἀνὰ πᾶσαν δευτέραν Ὀκτωβρίου, ἡμέραν τοῦ ἁγ. Γεωργίου, οἱ χωρικοί, οἱ ὑπὸ τῶν κτηματιῶν μισθούμενοι, ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ προσφέρωσι τὰς ὑπηρεσίας των εἰς ἐτέρους γαιοκτήμονας. Τὸ ἔθιμον τοῦτο κατήργησεν ὁ Γοδουνῶφ, ἕκτοτε δὲ χρονολογεῖται ἡ τῶν χωρικῶν ὑποδουλωσις.

Παρόμοιον κακὸν ἠκούσθη ἄλλοτε
 ἔστω κ' ἐπὶ τοῦ Τσάρου Ἰωάννου; Πῶς;
 Ὁ δὲ λαὸς μὴ εἶνε εὐτυχέστερος;
 Ἐρώτησέ τον. Ὁ ψευδοδημήτριος
 ἄς δοκιμάσῃ νὰ ὑποσχεθῇ αὐτοῖς
 ἐκεῖνα τὰ Γεώργεια, τὸ ἔθιμον
 τὸ παλαιόν, καὶ βλέπομεν τί γίνεται.

Σούισκη.

Δίκαιον ἔχεις, Ποῦσκιν, ἀλλὰ ξεύρεις τί;
 Δι' ὅλ' αὐτὰ πρὸς ὄραν σιωπήσωμεν.

Ποῦσκιν.

Καὶ βέβαια θὰ τὰ κρατῶμεν μυστικά.
 Σὺ εἶσαι ἄνθρωπος μὲ νοῦν, καὶ μετὰ σοῦ
 προθύμως πάντοτε συνδιαλέγομαι,
 ἂν δὲ συμβῇ νὰ μὲ ἀνησυχήσῃ τι,
 νὰ μὴ σοὶ τὸ γνωρίσω μ' εἶν' ἀδύνατον.
 Ἐπειτα τὸ ὑδρόμελί σου σήμερον
 καὶ ὁ λαμπρός σου ζῦθος τόσον μ' ἔλυσαν
 τὴν γλῶσσαν; ὁποῦ . . . Δούξ, χαῖρε, ἀπέρχομαι.

Σούισκη

Ἰγείαιν', ἀδελφέ, καλὴν ἐντάμωσιν (συνοδεύει τὸν Ποῦσκιν).

ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΑ ΔΩΜΑΤΙΑ.

Ο ΤΣΑΡΕΒΙΤΖ χαράττει χάρτην γεωγραφικόν. Η ΤΣΑΡΕΒΝΑ.
 Η ΤΡΟΦΟΣ αὐτῆς.

Ξένη (κρατοῦσα εἰκόνα, ἣν ἀσπάζεται).

Νυμφίε μου φίλτατε, ὦραϊον βασιλόπουλο, δὲν σ' ἀπήλαυσα ἐγώ,
 ἡ νύμφη σου, ἀλλὰ ὁ τάφος ὁ σκοτεινὸς εἰς τὰ ξένα μέρη· δὲν θὰ πα-
 ρηγορηθῶ ποτέ, θὰ σὲ θρηνῶ αἰωνίως.

Ἡ τροφός

Αἰ, Τσαρέβνα! Τὰ δάκρυα τῆς νέας εἶνε σὰν τὴ δροσιὰ ποῦ πέφτει·
 βγαίνει ὁ ἥλιος, ἡ δροσιὰ ξηραίνεται. Θὰ εὐρεθῇ γιὰ σὲ ἄλλος γαμ-
 βρός, καὶ ἔμμορφος καὶ καλός, θὰ τὸν ἀγαπήσῃς, λατρευτὸ μας παιδί,
 καὶ θὰ λησμονήσῃ τὸν Ἰβάν, τὸ βασιλόπουλο.

Ξένη

Ὅχι, παραμᾶνα, καὶ νεκρὸν αὐτόν θὰ τὸν ἀγαπῶ.

(Εἰσέρχεται ὁ Βορίς).

Ὁ Τσάρος

Πῶς ἔχεις, Ξένη μου ἀξιολάτρευτε,
νύμφη, καὶ ἤδη χήρα πολυστένακτε !
Θρηνεῖς ἀπαύστως τὸν νεκρὸν νυμφίον σου,
ὦ, τέκνον μου ! ἡ τύχη δὲν μ' ἐπέτρεψε
τῆς εὐτυχίας σας νὰ γεῖν ὁ αἴτιος.
Ἴσως τὸν οὐρανὸν ἐγὼ παρῶργισα,
δὲν ἠδυνήθην νὰ σὲ κάμω εὐτυχή.
Ἄθῶα σύ ! νὰ ὑποφέρης διατί ;
Σὺ δὲ υἱέ, τί κάμνεις ; τί ν' αὐτὸ ἐκεῖ ;

Θεόδωρος

Τῆς γῆς τῆς Μοσχοβιτικῆς τὸ σχέδιον
ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τὸ βασιλεῖον
ἡμῶν. Ἴδού, τὴν Μόσχαν παρατήρησε
ἐδῶ, ἐκεῖ τὸ Νόβγοροδ, τὸ Ἀστραχάν.
Ἴδού ἡ θάλασσα, τὰ δάση τὰ πυκνά
τῆς Πέρμας, καὶ ἡ Σιβηρία.

Ὁ Τσάρος

Αὕτη δὲ

ἡ ἐλικοειδῆς γραμμὴ ;

Θεόδωρος

Ὁ ποταμὸς

ὁ Βόλγας.

Ὁ Τσάρος

Τί καλὰ ! ὁ τῆς μαθήσεως
γλυκὺς καρπὸς ἰδοῦ ! ὡς ἀπὸ τῶν νεφῶν
δύνασαι ἀπασαν τὴν ἐπικράτειαν
νὰ ἐποπτεύσης αἴφνης πόλεις, σύνορα
καὶ ποταμούς. Ναί, σπούδαζε, ὦ τέκνον μου.
Συντέμν' ἡ ἐπιστήμη τὰ παθήματα
τοῦ ταχυπόρου βίου. Εἶνε πιθανὸν
ὅτι ἐγγίζει ὁ καιρὸς, καθ' ὃν αὐταὶ
αἱ ἐπαρχίαι ὄλαι ἄς ἐχάραξας
ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ χάρτου τόσον τεχνικὰ
θὰ περιέλθουν εἰς τὴν ἐξουσίαν σου.
Γιέ μου, σπούδαζε καὶ ἐλαφρότερον,
καὶ πλέον εὐκρινὲς θέλει σοὶ ἀποβῆ
τὸ ἔργον τὸ δυναστικόν. (Εἰσέρχεται ὁ Συμεὼν Γοδουνῶφ).

Ἄλλὰ ἰδοῦ

εἰδήσεις φέρων ἔρχεται ὁ Γοδουνῶφ.
(πρὸς τὴν Ξένην).

Εἰς τὸ δωμάτιόν σου ἀποσύρθητι,
φιλτάτη. Χαῖρε, εἶθε δὲ ὁ Κύριος
νὰ σὲ παραμυθήσῃ.
(Ἡ Ξένη ἀπέρχεται μετὰ τῆς τροφοῦ).

Λέγε, Συμεὼν,

τί νέα φέρεις ;

Συμεὼν Γοδουνῶφ

Σήμερον πρῶτῃ πρῶτῃ,

ἦλθ' εἰς τὸν οἶκόν μου ὁ ἀρχιτρίκλιнос
τοῦ Βασιλείου τοῦ δουκὸς κ' εἰς ἄνθρωπος
τοῦ Ποῦσκιν καὶ κατήγγειλαν αὐτά.

Ὁ Τσάρος

Λοιπὸν ; !

Συμεὼν Γοδουνῶφ

Τοῦ Ποῦσκιν ὁ θεράπων πρῶτος ἤγγειλε
ὅτι ἀπὸ τὸ Κράκοβ ἔφθασε δρομεὺς
τὴν χθεσινὴν πρῶϊαν εἰς τὸν οἶκόν των,
καὶ μετὰ μίαν ὥραν τὸν ἀπέπεμψαν
χωρὶς ἐπιστολήν.

Ὁ Τσάρος

Νὰ συλληφθῆ εὐθύς.

Συμεὼν Γοδουνῶφ

Καταδιώκετ' ἤδη.

Ὁ Τσάρος

Ὁ δὲ Σούισκη ;

Συμεὼν Γοδουνῶφ

Ἐξένιζεν, ἐσπέραν χθές, τοὺς φίλους του
τοὺς δύο Μηλοσλάφσκη, τοὺς Βουτουρλιν, καὶ
τὸν Σαλτικῶφ, τὸν Μιχαήλ, τὸν Ποῦσκιν δὲ
κ' ἐτέρους μερικοὺς, καὶ διελύθησαν
ἀργά. Μὲ τὸν οἰκοδεπότην ἔμεινε
ὁ Ποῦσκιν μόνον, καὶ οἱ δύο δὲ αὐτοὶ
ἐπὶ πολὺ ἀκόμη διελέγοντο.

Ὁ Τσάρος

Εἰς τὴν στιγμὴν νὰ προσκληθῆ ὁ Σούισκη.

Συμεών Γοδουνώφ

Ἐφθασεν ἤδη, βασιλεῦ!

Ὁ Τσάρος

Νὰ εἰσαχθῆ.

(Ὁ Γοδουνώφ ἐξέρχεται).

Ὁ Τσάρος

Μὲ τὴν Λιθουανίαν σχέσεις! τί δηλοῖ;...
Τὴν γενεὰν τῶν Ποῦσκιν τὴν ἀντάρτιδα
μισῶ, δὲν πρέπει δὲ νὰ ἐμπιστεύωμαι
τὸν Σούισκη· εἶν' εὐπειθής, πλὴν τολμηρὸς
καὶ πονηρὸς...

(Εἰσέρχεται ὁ Σούισκη.)

Ἔχω ἀνάγκην μετὰ σοῦ
νὰ ὁμιλήσω, δούξ· πλὴν ἤλθες φαίνεται
καὶ σὺ αὐτὸς διὰ τινὰ ὑπόθεσιν,
κ' ἐπιθυμῶ νὰ σὲ ἀκούσω πρῶτον.

Σούισκη

Ναί.

Νὰ σ' ἀναγγείλω, ἀναξ, εἶνε χρέος μου
σπουδαίαν εἶδησιν.

Ὁ Τσάρος

Σὲ ἀκροῶμαι, δούξ.

Σούισκη

(Ταπεινοφώνως, δεικνύων τὸν Θεόδωρον)

Πλὴν, βασιλεῦ....

Ὁ Τσάρος

Ὁ βασιλόπαις δύναται

νὰ μάθῃ ὅ,τ' εἰξεύρεις σὺ ὁμίλησον.

Σούισκη

Ἀπὸ Λιθουανίαν ἤλθεν εἶδησις...

Ὁ Τσάρος

Ἐκείνη, ἣν δρομεὺς τῷ Ποῦσκιν ἔφερε
χθὲς βράδῳ;

Σούισκη (καθ' ἑαυτὸν).

Τίποτε δὲν ἄγνοεῖ... (μεγαλοφώνως). Ἐγὼ
ἐφρόνουν, βασιλεῦ, ὅτι δὲν ἔμαθες
τὸ μυστικὸν ἀκόμη.

Ὁ Τσάρος

Ἄδιάφορον.

Θέλω τ' ἀγγέλματα νὰ συνδύασω, δούξ,
ἀλλέως δὲν θὰ μάθωμεν τὸ ἀληθές.

Σούισκη

Ἐγὼ εἰξεύρω μόνον ὅτ' εἰς Κράκοβον
ἐνεφανίσθη κάποιος, ψευδώνυμος,
ὃν προστατεύει βασιλεὺς καὶ ἄρχοντες.

Ὁ Τσάρος

Τί λέγουν δέ; τίς ὁ ψευδώνυμος αὐτός;

Σούισκη

Τὸ ἄγνοῶ.

Ὁ Τσάρος

Ἄλλὰ... καὶ τί τὸν καθιστᾷ

ἐπίφοβον;

Σούισκη

Ἀναμφιβόλως, βασιλεῦ,
εἶν' ἰσχυρὸν τὸ κράτος σου. Κατέκτησας
διὰ χαρίτων, ζήλου, γενναιότητος
τῶν ὑπηκόων τὰς καρδίας. Πλὴν ἀλλὰ
ὁ ἄκριτος ὁ ὄχλος, ὡς δὲν ἄγνοεῖς,
εἶνε παλιμβουλος, ἀντάρτης, ἔτι δὲ
καὶ δεισιδαίμων, ὅτι παραδίδεται
εὐκόλως εἰς ἐλπίδα φροῦδην, ὅτι δὲ
εἰς στιγμιαίας τείν' ἐπιβουλὰς τὸ οὖς,
εἶν' ἀπαθής, κωφὸς πρὸς τὴν ἀλήθειαν,
καὶ εἶνε τὰ μυθεύματα τροφή αὐτοῦ.
Ἡ τολμηρία τῷ ἀρέσκ' ἢ ἀναιδής....
Εἰς τρόπον ὥστε, ἂν ὁ ἄγνωστος αὐτὸς
τυχοδιώκτης διαβῆ τὰ σύνορα
τὰ Λιθουανικά, πολλοὺς παράφρονας
θὰ προσκολλήσῃ εἰς αὐτὸν τὸ ὄνομα
τοῦ Δημητρίου, ἐκ τοῦ τάφου ἀναστάν.

Ὁ Τσάρος

Τοῦ Δημητρίου!... Πῶς; ἐκείνου τοῦ παιδός;

Τοῦ Δημητρίου!... Βασιλόπαι, ἔξελθε.

Σούισκη (καθ' ἑαυτὸν).

Πῶς ἠρυσθίασε! προβλέπω θύελλαν!...

Θεόδωρος

Δὲν ἐπιτρέπεις, βασιλεῦ ;...

Ὁ Τσάρος

Ἀδύνατον,

υἱέ μου, ἔξελθε.

(Ὁ Θεόδωρος ἐξέρχεται).

Τοῦ Δημητρίου, αἱ !...

Σούισκη

Τίποτε δὲν ἐγνώριζε.

Ὁ Τσάρος

Δούξ, ἄκουσε.

Ἀνάγκη νὰ ληφθῶσι μέτρα πάραυτα,
ἐγειρομένων προπυργίων μεταξὺ
Λιθουανίας καὶ Ρωσσίας· ἵνα μὴ
ψυχὴ κἄν μία δυνηθῇ νὰ διαβῇ
τὰ σύνορα, καὶ ὅπως μῆτε λαγῶδες
ἐκ Πολωνίας ἔλθῃ πρὸς ἡμᾶς ἐδῶ,
ἀλλ' οὔτε κόραξ ἀπὸ Κράκοβ. Ἀπελθε !

Σούισκη

Ἀπέρχομαι.

Ὁ Τσάρος

Μίαν στιγμὴν. Ἀληθινά,
ἢ εἶδησις δὲν εἶν' ἀστεία ; Ἦκουσες
ποτέ, ὅτι ἐξῆλθον ἐκ τῶν τάφων των
νεκροί, τοὺς βασιλεῖς νὰ ἐξετάζωσι,
καὶ τίνας βασιλεῖς ; νομίμους, βασιλεῖς
διωρισμένους, ἐκλεχθέντας πανδημεί,
καὶ οὓς ὁ μέγας πατριάρχης ἔστεψε ;
Δὲν εἶν' ἀστεῖον ; Πῶς ; Καὶ δὲν γελᾶς ἐσύ ;

Σούισκη

Ἄναξ, ἐγὼ ;...

Ὁ Τσάρος

Ἄκουσε, δούξ Βασίλειε·

ὡς ἔμαθον ἐγὼ ὅτι ὁ παῖς αὐτός...
ὅτ' εἶχεν ἀπολέσει τὸ μεράκιον
ἐκεῖνο τὴν ζωὴν τίς οἶδε πῶς, ἐσύ
ἐστάλης τότε δι' ἀνάκρισιν· νῦν δὲ
σὲ ἐξορκίζω εἰς τὸν τίμιον σταυρὸν

κ' εἰς τὸν Θεόν, νὰ μ' εἴπῃς τὴν ἀλήθειαν.
εὐσυνειδήτως. Πράγματι ἐγνώρισας
τὸ φονευθὲν παιδίον, ἢ ἐγένετο
ἀντικατάστασις τις ; ἀποκρίθητι.

Σούισκη

Σ' ὁμνῶ....

Ὁ Τσάρος

Ὅχι, Σούισκη, μὴ ὄμνῃς,
ἀλλ' ἀποκρίνου· ἦτ' ὁ βασιλόπαις ;

Σούισκη

Ναί.

Ὁ Τσάρος

Σκέφθητι, δούξ. Ὑπόσχομαι σοι χάριτας,
δὲν θέλω δὲ μὲ ἀδικὸν δυσμένειαν
τὸ παρελθὸν νὰ τιμωρήσω ψεῦδός σου.
Ἐὰν πλὴν τώρα μὲ ἐπιβουλεύεσαι,
εἰς τοῦ υἱοῦ τὴν κεφαλὴν ὀρκίζομαι
θέλει σὲ εὖρη φοβερὸν μαρτύριον,
μαρτύριον τοιοῦτον, ὥστε ὁ Ἰβάν
ὁ Τσάρος νὰ σκιρτήσῃ ἐν τῷ τάφῳ του
ἐκ φρίκης.

Σούισκη

Δὲν μὲ εἶνε, ὄχι, φοβερά
ἢ τιμωρία, ἀλλ' ἢ σὴ δυσμένεια·
τολμῶ ἐνώπιόν σου νὰ δολιευθῶ ;
Νὰ σφάλλω τόσον ἡδυνάμην ἄρα γε
ὥστε νὰ μὴ γνωρίσω τὸν Δημήτριον ;
Ἐπὶ ἡμέρας τρεῖς τὸ πτώμα ἔβλεπα
εἰς τὴν μητρόπολιν, συνοδευόμενος
ὑπὸ τῆς πόλεως ἀπάσης. Πέριξ του
ἐσπαραγμένα ἔκειντο τὰ σώματα
δεκατριῶν ἀνθρώπων, οὓς ἐφόνευσε
τὸ πλῆθος, εἶχε δὲ εἰς ταῦτα προφανῶς
ἀρχίσ' ἢ ἀποσύνθεσις, ἀλλ' ἢ μορφὴ
ἢ παιδικὴ τοῦ βασιλόπαιδος, ἦτο
αἰθρία, δροσερὰ καὶ ἥρεμος, ὥσάν
νὰ ἐκοιμάτο· ἢ βαθεῖα του πληγῆ
ἦτον αἰμόρρυτος, οἱ χαρακτῆρες δὲ

δὲν εἶχον τοῦ προσώπου του ἀλλοιωθῆ
ποσῶς. Ἀμφιβολία δὲν ὑφίσταται,
κοιμάται ἐν τῷ τάφῳ ὁ Δημήτριος,
ὦ, βασιλεῦ.

Ὁ Τσάρος

Ἄρκει, ἀπομακρύνθητι!

(Ὁ Σούισκη ἀπέρχεται)

Ὅποῖον ἄχθος!... ν' ἀναπνεύσω δότε μοι!
Τὸ αἷμα ἠσθανόμην εἰς τὸ πρόσωπον
συρρεῦσαν ὄλον, καὶ ἀποσυρόμενον
βραδέως.... Καὶ λοιπὸν ἰδοὺ τὸ αἶτιον
δὲ ὁ, ἐπὶ σειρὰν δεκατριῶν ἐτῶν,
ὠνειρευόμην φονευμένον νήπιον!
Ναί, ναί — ἰδοὺ τὸ πρᾶγμα! τῶρα ἐννοῶ.
Ἄλλὰ καὶ ποῖος τάχα εἶν' ὁ φοβερός
ἀντίπαλός μου; τίς ὁ ἐναντίον μου;
Καὶ ἡδυνάμην τόσον νὰ ἀπατηθῶ,
Ἐν ὄνομα κενόν, σκιά. — Πῶς γίνεται
νὰ μ' ἀποσπάσῃ τὴν πορφύραν ἢ σκιά,
ἢ νὰ στερήσῃ τῆς κληρονομίας των
τὰ τέκνα μου, εἰς ἧχος; Παρεφρόνησα!
πρὸς τί νὰ φοβηθῶ; ἐπὶ τοῦ φάσματος
αὐτοῦ ἐὰν φυσήσῃς — ἐξαλείφεται.
Λοιπὸν ἀποφασίζω· δὲν θὰ φοβηθῶ —
ἀλλὰ δὲν θὰ περιφρονήσω τίποτε...
Τοῦ Μονομάχου στέμμα πῶς βαρύνεις; ἄχ!

ΚΡΑΚΟΒ. ΟΙΚΙΑ ΒΙΣΝΙΕΒΕΤΣΚΗ.

Ο ΨΕΥΔΟΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΑΤΕΡ ΤΣΕΡΝΙΚΟΒΣΚΗ

Ψευδοδημήτριος

Οὐχί, ὦ πάτερ, δὲν θὰ εἶνε δύσκολον!
Τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ μου εἶνέ μοι γνωστόν.
Εἶν' εὐλαβῆς αὐτὸς χωρὶς παραφορᾶς,
τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ βασιλέως του
τῷ εἶνε ἱερόν. Ἄλλως δὲ πάντοτε
ἢ ἀνεξιθρησκεία εἶνε ἀπαθής.

Σοὶ ἐγγυῶμαι ὅτι δύο ἔτη πρὶν
παρέλθουν, ὁ λαός μου ὅλος, ἔτι δὲ
ἢ ἐκκλησία πᾶσα τῆς Ἀνατολῆς
τὴν ἐξουσίαν θὰ ἀναγνωρίσωσι
τοῦ τοποτηρητοῦ τοῦ Πέτρου.

Πάτερ

Βοηθός

ὁ ἅγιος γενέσθω σοι Ἰγνάτιος,
ὅταν ἀλλάξουν οἱ καιροί. Ἐντούτοις δὲ
τὸν σπόρον, κρύπτε βασιλόπ', ἐν τῇ ψυχῇ,
τῆς οὐρανόου εὐλογίας. Κάποτε
αὐτὸ τὸ χρέος τὸ πνευματικὸν ἡμῶν
μᾶς ἐπιτάττει νὰ ὑποκρινώμεθα,
πρὸ τοῦ κατηχουμένου κόσμου. Λόγους σου
καὶ πράξεις κρίνουσιν οἱ ἄνθρωποι, τοὺς δὲ
σκοπούς σου βλέπει μόνος ὁ Θεός.

Ψευδοδημήτριος

Ἄμην.

Τίς εἶν' ἐκεῖ;

(Εἰσέρχεται θεράπων).

Εἶπέ ὅτι δεχόμεθα.

(Αἱ θύραι ἀνοίγονται, καὶ εἰσέρχεται πληθὺς Ρώσων καὶ Πολωνῶν).

Ἐταῖροι, ἐκκινούμεν αὖριον ἀπὸ
τὸ Κράκοβ. Εἰς τὸν οἶκόν σου, Μνισέκ, ἐγὼ
θὰ μείνω εἰς Σαμβόρ ἐπὶ ἡμέρας τρεῖς·
εἰξεύρω ὅτι ἀπὸ πολυτέλειαν
περιαυγάζει εὐπρεπῆ ὁ πύργος σου
ὁ εἰς ξενίαν πρόθυμος, προσέτι δὲ
ὅτι διὰ τὴν νεαράν του δέσποιναν
φημίζεται. Ἐκεῖ τὴν χαριτόβρυτον
ἐλπίζω νὰ ἰδῶ Μαρίναν. Ὑμεῖς δὲ
ὦ φίλοι μου, Λιθουανοὶ καὶ Ρῶσσοι, σεῖς,
οἱ κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ τὰς ἀδελφὰς
ὑψώσαντες σημαίας, ἐνωθέντες δὲ
κατὰ τοῦ δολεροῦ ἀλητηρίου μου,
Σλαύων υἱοί, τὰς φοβεράς σας φάλαγγας
θὰ φέρω ἰσονούπω εἰς τὸ ποθητόν

πεδίον τῶν μαχῶν. Πλήν μεταξύ ὑμῶν
πρόσωπα βλέπω νέα.

Γαβριήλ Ποῦσκιν

Οὔτοι ἔρχονται
ὑπηρεσίαν, ξίφος νὰ ζητήσωσιν
ἀπὸ τὴν χάριν σου.

Ψευδοδημήτριος

Σὰς βλέπω μὲ χαρὰν—
παιδιά. Προσέλθετε, ὦ φίλοι. Ἄλλὰ τίς
εἶπέ μοι, Ποῦσκιν, εἶνε ὁ καλλιμορφος
αὐτός ;

Ποῦσκιν

Ὁ δούξ τοῦ Κούρπσκη.

Ψευδοδημήτριος

Περίκλητον

τὸ ὄνομα — μὴ συγγενὴς τοῦ ἥρωος
τυγχάνεις τοῦ Καζάν ;

Κούρπσκη

Εἶμαι υἱὸς αὐτοῦ.

Ψευδοδημήτριος

Νοῦς μέγας ! συμβουλίων καὶ μαχῶν ἀνὴρ !
Ἄλλ' ἀπὸ τὸν καιρὸν, καθ' ὃν ἐκδικητῆς
σκληρὸς τῶν ὄσων ἔπαθεν ἀδικιῶν,
ἐφάνη μετὰ τῶν Λιθουανῶν ὑπὸ
τὴν πόλιν Ὀλγιν τὴν ἀρχαίαν, ἔκτοτε
λόγος οὐδεὶς ἐγένετο περὶ αὐτοῦ.

Κούρπσκη

Διῆλθε τῆς ζωῆς του τὸ ὑπόλοιπον
εἰς Βολινίαν ὁ πατὴρ μου, εἰς αὐτὰ
τὰ κτήματα τὰ δωρηθέντ' αὐτῷ ὑπὸ
τοῦ Βατορίου. Ἐν μονώσει, ἡσυχος,
παρηγορίαν ἀνεζήτ' εἰς τὴν σπουδὴν,
ἀλλ' ἡ εἰρηνικὴ του ἐνασχόλησις
δὲν τὸν ἐπαρηγόρει. Τῆς νεότητος
αὐτοῦ τὸν τόπον ἐνθυμεῖτο πάντοτε,
ἀνία δὲ εἰς τὴν ἀνάμνησιν αὐτοῦ
τὸν ἐκυρίευ' ἕως τέλους.

Ψευδοδημήτριος

Ἄρχηγός

κοκοτυχῆς ! ὁποῖαν λάμψιν φαεινὴν
ἐσκόρπισ' ἡ ἀνατολὴ τοῦ βίου του
τοῦ θελλώδους ! ὦ, ἰππότης ἐνδοξε,
αἰσθάνομαι χαρὰν ὅτι τὸ αἶμ' αὐτοῦ
μὲ τὴν πατρίδα του συνδιαλλάσσεται.
Δὲν πρέπει τις τὰ τῶν πατέρων πταισμάτα
ν' ἀναπολῆ. Εἰρήνη εἰς τὸν ὕπνον των !
Πρόσελθε, Κούρπσκη... δὸς τὴν χεῖρα ! θαυμαστὸν
δὲν εἶνε ; Ὁ υἱὸς τοῦ Κούρπσκη ὁδηγεῖ
ἐπὶ τοῦ θρόνου, τίνα δέ ; ναί—τὸν υἱὸν
τοῦ Ἰωάννου !... ὅλα εἶν' ὑπὲρ ἐμοῦ,
καὶ ἄνθρωποι καὶ τύχη. Ποῖος εἶσαι σύ ;

Πολωρός

Σαβάνσκη, ἐξ εὐπατριδῶν ἔθελοντῆς.

Ψευδοδημήτριος

Ἐλευθερίας τέκνον, δόξα καὶ τιμὴ
εἰς σέ ! Ἐν τρίτον τοῦ μισθοῦ νὰ τῷ δοθῆ
ἐμπρός. Πλήν τίνες εἶν' αὐτοί ; παρατηρῶ
ἐνδυμα πάτριον. Εἶνε ἡμέτεροι.

Χρουστοῦφ

(προσκλινῆς)

Ναί, ἡγεμόν, πατέρα, ἡμεῖς εἴμεθα
οἱ πρόθυμοί σου δούλοι, οἱ ἀπόβλητοι.
Ἄπὸ τὴν Μόσχαν διωγμένοι ἤλθομεν
πρὸς σέ, ὦ, βασιλεῦ, καὶ ἔτοιμ' εἴμεθα
νὰ γίνωμεν θυσία διὰ σέ, ἐπὶ
τοῦ θρόνου ν' ἀναβῆς τὰ πτώματα ἡμῶν
βαθμίδας ἔχων.

Ψευδοδημήτριος

ὦ, ἀθῶοι μάρτυρες

ἀνδρίζεσθε· μέχρι τῆς Μόσχας ἄφετε
νὰ φθάσω, τότε δὲ λογαριαζόμεθα
μὲ τὸν Βορίς δι' ὅλα. Ποῖος εἶσαι σύ ;

Καρέλα

Κοζάκος ἐκ Τανάιδος, ἀποσταλεὶς
πρὸς σέ ἀπὸ τὰς ἐλευθέρας στρατιάς,

ἀπὸ τοὺς ἀταμάνους τοὺς ἀλκίφρονας,
καὶ ἀπὸ τοὺς κοζάκους ὄλους γενικῶς,
ἵνα τὰ ἡγεμονικά σου ὄμματα
καὶ φωτεινὰ ἴενίσω, σοὶ προσφέρω δὲ
τὰς ὑποκλίσεις των.

Ψευδοδημήτριος

Ἐγνώριζα ἐγὼ

τοὺς μαχητὰς τοῦ Δόν, καὶ ἤμην βέβαιος
ὅτ' εἰς τὰς τάξεις μου αὐτὰς θὰ ἔβλεπα
τὰ ὄπλα τῶν κοζάκων. Τὸν ἡμέτερον
στρατὸν τοῦ Δόν εὐχαριστοῦμεν. Οἶδαμεν
ὅτι ἀδίκως οἱ κοζάκοι σήμερον
πιέζονται, δικάκονται· ἀλλὰ ἐὰν
νὰ ἀναβῶμεν βοήθησιν ὁ Θεὸς
ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν πατέρων, θέλομεν
ὡς πάλ' ἐθίζετο, παράσχη χάριτας
εἰς τὸν ἐλεύθερον, πιστὸν μας Τάναϊν.

Ποιητῆς

(κλίνων ταπεινῶς προσέρχεται καὶ ἀρπάζει τὸ κράσπεδον τοῦ Γρήσκα)

Μεγάλε βασιλόπαι, γαληνότατε!

Ψευδοδημήτριος

Τί θέλεις;

Ποιητῆς

Δέχθητε μ' εὐμένειαν αὐτὸ
τὸ πενιχρόν μου πόνημα, ἐνδελεχοῦς
μερίμνης προϊόν.

Ψευδοδημήτριος

Τί βλέπω; ποίησις!

Ἐκατοντάκις ἱερά ἢ ἔνωσις
τοῦ ξίφους καὶ τῆς λύρας. Δάφνη ἡ αὐτὴ
τὰ περιβάλλει ἐν συμποσίῳ. Ἄν κ' ἐγὼ
ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἔγεννήθην τοῦ βορρᾶ,
τῆς λατινίδος ὅμως μούσης ἢ φωνῆ
μ' εἶνε γνωστή, καὶ ἀγαπῶ τοῦ Παρνασσού
τὰ ἄνθη. Δίδω πίστιν εἰς τῶν ποιητῶν
τὰς προφητείας. Δὲν θερμαίνει μάταια
τὰ στήθη των τὰ φλέγοντα ἢ ἐμπνευσις,
εὐλογητὸν τὸ μέγα ἔσται κίνημα,

αὐτὸ δ' οἱ ποιηταὶ τὸ προεδόξασαν!
Πρόσελθε, φίλε. Εἰς ἐμὴν ἀνάμνησιν
τὸ δῶρον λέβε τοῦτο.

(Τῷ δίδει δακτύλιον).

Ἵταν πληρωθῆ

ἢ θέλησις τῆς μοίρας, τῶν προγόνων μου,
τὸ στέμμα ὅταν βάλω, τὴν γλυκεῖάν σου
ἐκ νέου γλῶσσαν καὶ τὸν ἐμπνευσμένον σου
ἐλπίζω νὰ ἀκούσω ὕμνον. Τώρα δὲ
εἰς αὔριον, ὦ φίλοι μου, βλεπόμεθα.

Πάντες

Ἐμπρός, εμπρός, καὶ ζήτω ὁ Δημήτριος!

Ὁ μέγας ζήτω δούξ τῆς Μόσχας! ζήτω, ὦ!

ΠΥΡΓΟΣ ΤΟΥ ΒΟΕΒΟΔΑ ΜΝΙΣΕΚ ΕΙΣ ΣΑΜΒΟΡ.

Θάλαμος καλλυντήριος τῆς Μαρίας.

ΜΑΡΙΝΑ, ΡΟΥΖΑ (στολιζουσα αὐτήν). ΘΕΡΑΠΙΑΙΝΙΔΕΣ.

Μαρίνα (πρὸ κατόπτρου).

Λοιπὸν τί κάμνεις; δὲν θὰ τελειώσωμεν;

Ρουζα

Παρακαλῶ—πρῶτον ἀποφασίσετε·
τί θὰ φορέσετε; τοὺς μαργαρίτας σας,
ἢ τὸ σμαραγδινὸ σας μισοφέγγαρο;

Μαρίνα

Τὸ ἀδαμάντινο θὰ βάλω στέφανο.

Ρουζα

Λαμπρά! θυμάστε ποῦ τὸ ἐφορέσατε
ὅταν ὑπήγατε εἰς τὰ ἀνάκτορα;
Λέγουν, ὡσὰν τὸν ἥλιον ἐλάμπετε
εἰς τὸν χορόν· οἱ ἄνδρες ἀνεστέναζαν
αἱ δὲ ὠραῖαι ἐψιθύριζαν... θαρρῶ
σὰς εἶχε τότε πρωτοιδῆ ὁ νεαρὸς
Χοτκέβιτς, ὁ αὐτοκτονήσας ἔπειτα.
Ὅστις σὰς εἶδε, λέγουν, σὰς ἠγάπησε.

Μαρίνα

Ἄλλὰ δὲν γίνεται ταχύτερα;

Ροῦζα

Εὐθύς.

Εἰς σὰς ἐλπίζει ὁ πατέρας σήμερον.
ὁ βασιλόπαις δὲν σὰς εἶδε μάταια,
τὸ πάθος του νὰ κρύψη δὲν ἐμπόρεσε.
ἐτρώθη, καὶ ἀνάγκη νὰ καταβληθῆ
διὰ κτυπήματος κρισίμου. Ὅντως δὲ
ἐρωτευμένος εἶνε, δέσποινα. Ἴδου
παρῆλθε μὴν, καθὼς εἰξεύρετε, ἀφοῦ
τὸ Κράκοβον ἀφήσας, λησμονήσας δὲ
καὶ πόλεμον καὶ θρόνον Μοσχοβιτικόν,
διασκεδάζει ξενιζόμενος ἐδῶ,
καὶ διεγείρων τὴν χολὴν καὶ Πολωνῶν
καὶ Ρώσων. Ἄχ, Θεέ, θὰ ἴδω ἄρά γε
ἐκείνην τὴν ἡμέραν ;... Δὲν εἶν' ἀληθές,
ὅπότεν ὁδηγήσῃ ὁ Δημήτριος
εἰς τὴν πρωτεύουσάν του τὴν βασιλίссαν
τῆς Μόσχας, δὲν θὰ μὲ ἀφίσετε ;

Μαρίνα

Λοιπόν,

φρονεῖς ἐσὺ—ὅτι Τσαρίνα θὰ γενῶ ;

Ροῦζα

Καὶ τίς λοιπόν, ἐκτὸς ὑμῶν ; Ποῖος τολμᾷ
νὰ συγκριθῆ ἐδῶ μὲ τὴν κυρίαν μου
ὡς πρὸς τὴν καλλονήν ; Τὸ γένος τῶν Μνισέκ
πρωτεύει μέχρι σήμερον· ὡς πρὸς τὸν νοῦν
ἐπαίνων εἶσθε ἀνωτέρα... Εὐτυχῆς
ὅστις ἀξιωθῆ ἑνὸς σὰς βλέμματος,
τὸν ἔρωτά σας ὅστις ἀπολαύσῃ, ναί,
ὅποιοσδήποτε, ὁ βασιλεὺς αὐτός,
εἴτε ὁ Γάλλος βασιλόπαις... καὶ οὐχί
αὐτός σας ὁ Τσαρέβιτς ὁ ἐλεεινός,
ποῦ ἀγνωστον τίς εἶνε, πόθεν ἔρχεται !

Μαρίνα

Υἱὸς εἶν' ὄντως Τσάρου, ἀνεγνώρισεν
αὐτὸν ὁ κόσμος ὅλος.

Ροῦζα

Ὅμως, πέρυσιν

τοῦ Βισνιεβέτςκη δούλος ἐχρημάτισε.

Μαρίνα

Ἐκρύπτετο.

Ροῦζα

Διόλου δὲν φιλονεικῶ.

Ἄλλὰ εἰξεύρετε τί λέγουν δι' αὐτόν ;
ὅτ' ἦτον ἀναγνώστης, ὅτι ἔφυγεν
ἐκ Μόσχας, εἰς τὴν ἐνορίαν του γνωστός
ἀπατεῶν.

Μαρίνα

Ἄνοησάι !

Ροῦζα

Βέβαια,

ποσῶς δὲν τὰ πιστεύω οὔτ' ἐγώ, ἀλλὰ
αὐτὸ καὶ μόνον λέγω, ὅτι χρεωστῆ
τὸ πεπρωμένον νὰ δοξάζῃ, ὅτι σεῖς
μεταξὺ ἄλλων τὸν ἐπροτιμήσατε.

Θεραπαιεῖς (εἰσορμᾷ).

Οἱ ξένοι ἔφθασαν.

Μαρίνα

Βλέπεις λοιπόν ; Ἐσὺ

εἶς' ἱκανὴ ὡς τὸ πρῶτὸ νὰ φλυαρῆς,
ἐν τούτοις εἴμ' ἀνέτοιμος ἐγώ.

Ροῦζα

Εὐθύς !

(αἱ θαλαμηπόλοι τρέχουσιν ἄνω κάτω).

Μαρίνα

Τὸ πᾶν νὰ μάθω χρεωστῶ ἐγώ αὐτή.

Π. Α. Ἀξιότης

ΤΟ ΣΙΜΙΓΔΑΛΙ ΓΙΑ ΤΑ ΧΡΙΣΤΟΨΩΜΑ

«Εγώ τὴν ἔλεγα κακιὰ, ἡ Νίτσα ἡ μεγαλειότερή μου ἀδελφή, κακούργα κ' ἡ Γιούλια ἡ μεγαλειότερη ὄλων μας ἀδελφή, στρίγγλα.

Καὶ ἦταν μητέρα μας.

Καὶ τί θὰ εἶπῃ, ἀφοῦ μᾶς μεταχειρίζονταν τόσο κακὰ, σὰν τῆς γάτες, ποῦ πνίγουν καμμιά φορά τὰ παιδιὰ τους ; Ἐπεφτε ἔξαφνα ὁ μικρότερός μου ἀδελφός, ὁ Τάκης, κ' ἔχτυποῦσε ἔφταια ἐγώ. Ἔσπαγε ὁ Τάκης κανένα ἀγγεῖο· ξυλοκόπαγε ἐμὲ καὶ κάθε τέλος πάντων ἀταξία τοῦ Τάκη ἐξέσπαγε στὴ ράχι μου.

Εἶδατε δίκαιο ;

— Τί καλός, τί ἥσυχος, τί φρόνιμος—ἔλεγε ἐκείνη—ποῦ εἶνε ὁ μικρός· αὐτός ὁ μέγας, αὐτός ὁ κακούργος, αὐτός ὁ μπόγιας τὸν ἀγριεύει.

Καὶ αὐτός ὁ μέγας, ὁ κακούργος, ὁ μπόγιας, ἐγώ δηλαδή, δὲν ἤμουν παρὰ δυό-τρία χρόνια μεγαλιότερος τοῦ Τάκη,

— Ἀκουσε—λέει ἐκείνη κάποτε τοῦ πατέρα—αὐτὸν τὸ μπόγια νὰ τὸν βάλῃς στὸ σκολεῖο γιὰ νὰ ἡσυχάσῃ τὸ σπίτι.

Τῶφαγε ἐκεῖνο τὸ μικρό, τῶφαγε....

Ὁ πατέρας λέτε πῶς τὰ πίστευε αὐτὰ ; Ἐννοία σας· τὴν εἴξερε καλά· τὸν εἶχε ποτίσῃ χίλιες φορές φαρμάκι. Ἄλλὰ τί νὰ κάμῃ ; νὰ μὴν τῆς κάμῃ τὴν ὄρεξί της ;... μπορούσε νὰ τὸν φάῃ μὲ τὴν κακούργα γρίνια της.

Καὶ ἔτσι, μὲ πέρνει ὁ δυστυχισμένος ἓνα πρωὶ ἀπὸ τὸ χέρι καὶ μία καὶ στὸ σκολεῖο. Ἐκεῖ, ἡ δασκάλα μούπε πῶς ὅταν γυρίσω στὸ σπίτι, νὰ πᾶω νὰ μὲ μυρίσῃ ἡ μητέρα ποῦ θὰ μοςχοβολᾶω ἀπ' τὸ σκολεῖο. Ὅταν τὸ γιόμα ἐσκόλασα, ἐπῆγα σιμὰ στὴ μητέρα καὶ κουνούσα τὰ πόδια μου, προσπαθώντας ἔτσι νὰ τὴν κάμω νὰ μὲ ἰδῇ, γιὰ νὰ μοῦ εἶπῃ πῶς μοςκοβολᾶω, ὁπότεν αὐτὴ ἄγρια μοῦ λέει.

— Πάλι ἀρχίνησες ; ... δὲν ἀργῶ νὰ σοῦ βγάλω τὰ μάτια ...

Ἄμ ἐκείνες ἡ ἀδερφάδες μου τί τραβοῦσαν! Ποτὲ δὲν ἄκουσαν καλὸ λόγο ἀπ' τὸ στόμα της.

Ὁ πατέρας θαρρεῖτε πῶς περνοῦσε καλήτερα ;

— Γιὰ νὰ σοῦ 'πῶ — τῶλεγε ὅταν ἐπέμβαινε ὁ δύστηχος καμμιά φορά γιὰ νὰ σώσῃ κανέναν ἀπὸ μᾶς ἀπ' τὴν γρίνια της — νὰ πᾶς νὰ κυττάξῃς τὴν ἔρμιά σου.

Ἡ μύτη της τότε ἐζάρωνε, σὰν κάτι νὰ τῆς βρωμοῦσε, τὰ μάτια της ἔλαμπαν σὰν τῆς γάτας, ἀπ' τὸ στόμα της πετειόνταν μαζί μὲ τὰ λόγια σάλια κ' ἔβλεπε στὸ πρόσωπό της ζωγραφισμένη τὴ στρίγγλο-σύνη της.

Ποτὲ δὲν τὴν ἄκουσα νὰ κράξῃ τὸν πατέρα μὲ τὸνομά του καὶ ὅταν κουβέντιαζαν μαζί, ποτὲ δὲν τὸν κύτταζε στὰ μάτια. Λὲς καὶ τῆς εἶχε σκοτώσει τὸν πατέρα.

Καὶ ἦταν ὁ κακορρίζικος ἓνας ἅγιος ἄνθρωπος.

— Καυμένη Σπυρδούλα — τῆς ἔλεγε, ὅταν ἐκείνη μὴ βρίσκωντας ἀφορμὴ γρίνιας τὸν κεντοῦσε — αὐτὴ ἡ γρίνια σου θὰ μᾶς φάῃ.

Ἄλλὰ τοῦ κάκου· αὐτὴ δὲν ἄλλαζε γνώμη.

Δὲ μᾶς ἔφτανε αὐτὴ, ἀλλὰ εἶχαμε καὶ τῆς ἀδερφάδες της, τῆς θειάδες μας, ποῦ ἦταν κομμένες ἀπ' τὴν ἴδια πέτσα τοῦ πανιοῦ μὲ τὴν μητέρα. Ἄγκαλά, δὲν ἦταν ἀδερφάδες ; Κακιὲς κι' αὐτὲς σὰν τὴν μητέρα, εἶχαν ἓνα λόγο νᾶνε περισσότερο μοχθηρὲς ἀπ' αὐτὴ.

Γεροντοκόριτσα !

᾿Ω ! τί τραβοῦσαν τὰ κορίτσα, ὅταν αὐτὲς ἔρχονταν στὸ σπίτι μας. Τὰ κορίτσα ἦταν δώδεκα-δεκατρίο-χρονῶν κ' ἡ θειάδες εἶχαν τέτοια ἡλικία ποῦ βᾶφαν τὰ μαλλιά τους.

Τώρα σεῖς καταλαβένετε πῶς μιὰ τέτοια διαφορὰ ἡλικίας ἡ γυναῖκες δὲν τὴν χωνεύουν, δὲν τὴν συγχωρᾶνε, δὲν τὴν ἐπιτρέπουνε τόσο εὐκολα, ἔστω καὶ στῆς ἀνιψάδες.

— Δὲν ἤμαστε καὶ 'μεῖς κορίτσα ; τῆς ἔλεγαν· ἀλλὰ ἔχομε τὸ μυαλό μας, μωρές.

Καὶ τέλειωναν μ' ἓνα παληόλογο.

Εἶχαν καταφέρει νὰ πιστεῦῃ ὅλος ὁ κόσμος πῶς ἐμεῖς τυραννοῦσαμε τὴν ἀδερφή τους, τὴν μητέρα μας, καὶ πῶς αὐτὲς μᾶς ἀγαποῦσαν καὶ ὅτι ἀπ' τὰ βᾶσανα τὰ δικά μας γεράσανε παράκαιρα.

— Τί τὰ φυλάς — ἔλεγαν τῆς μητέρας γιὰ μᾶς—ξύλο !.. ξύλο !.. Δὲ βλέπεις ; σοῦ φάγανε τὰ νιάτα τὰ μαγκούφικα... :

Ἄλλ' αὐτὴ ἡ δουλειὰ δὲν μπορούσε νὰ κρατήσῃ πολὺ.

Μιὰ μέρα ὁ πατέρας τῆς εἰδείξε τὴν πόρτα, κι' ἀπ' τὰ τότε ἡ μητέρα ἐγείνηκε σωστὸ θεριό.

Νάνεβουμε τὴ σκάλα λασπωμένοι ἢ νὰ ρίξωμε ψίχες ψωμιοῦ στὸ πάτωμα ἢ νὰ γυρέψωμε περισσότερη ζάχαρι στὸν καφέ, ἀρκοῦσε νὰ μᾶς μετρήσῃ παρὰ μία τεσσεράκοντα. Τὸ περίεργο ἦταν, ὅτι κι' αὐτὴ ἡ γάτα μας τὴν φοβόντανε, κι' ἐνῶ μ' ἐμᾶς τοὺς ἄλλους ἔπαιζε, ὅταν ἐβλεπε τὴν μητέρα, τῶβαζε στὰ πόδια.

Πώ! πώ! τρομάρα μου, τί φόβο τῆς εἶχαμε!

Μιά μέρα μπήκα μέσα στο μαγειρείο κ' εἶδα τὴ Νίτσα νὰ κλαίη.

— Γιατί κλαῖς; τῆς λέω.

— Πῆγα νὰ βάλω τοῦ πατέρα νερό καὶ μῶπεςε τὸ ποτῆρι κι' ἔσπασε—μου λέει κλαίωντας. Τί θὰ γίνω ἂν τὸ μάθη ἢ μητέρα!..

Τὴ λυπήθηκα.

Ἐρέτετε, ἦταν ἓνα λαμπρὸ κορίτσι ἢ Νίτσα. "Όταν εἶχε καμμιὰ πεντάρα, τὴν τρώγαμε μαζί στὸν χαλθαντζῆ.

Μοῦ ἦρθε μιὰ ιδέα.

— Σῶπα, καυμένη Νίτσα—τῆς λέω—κι' ἔννοια σου....

Καὶ μιὰ καὶ στὴ μητέρα.

— Μητέρα — τῆς λέω—ἔσπασα ἓνα ποτῆρι· θέλεις νὰ με βαρέσης;

Ἡ πονηράδα μου πέτυχε.

— Φεύγα, νὰ μὴ σὲ βλέπω, βρωμόπαιδο. Νὰ πετάξης τὰ κομμάτια νὰ μὴν τὰ πατήσ' ὁ Τάκης.

Κι' ἔτσι, ἢ Νίτσα τὴ γλύτωσε.

Ναὶ τὴ γλύτωσε ἢ Νίτσα, ἀλλὰ μιὰ ἄλλη μέρα, ποῦ κάτι ἔκαμα ἐγώ, εἰς τὸ ξύλο ποῦ μῶδωκε δὲ λησμόνησε νὰ μοῦ ἀστράφη καὶ λίγες κατακεφαλιές γιὰ τὸ ποτῆρι.

— Σῶχω πολλὰ μαζεμένα — μῶλεγε· λές πῶς λησμόνησα τὸ ποτῆρι ... ἔ;

Καὶ νὰ ξύλο.

Μία Δευτέρα πρωὶ—ποτέ δὲν θὰ τὴν λησμονήσω—ἢ γάτα μας ξαπλωμένη στὸ πάτωμα, ποῦ ἔμπαινε ἀπ' τὸ παραθύρι μιὰ στενὴ λωρίδα ἡλίου, ροχάλιζε ξένοιαστα κι' ὁ Πιστὸς ὁ σκύλος μας παρέκει τὴν ἀγριοκύνταζε, ἔτοιμος εἰς τὸ πρῶτό μου γνέψιμο νὰ τὴν ἀρπάξῃ. Ἐγὼ ἤμουνα ἔτοιμος γιὰ τὸ σκολεῖο· με τὰ βιβλία μου, με τὸ καπέλο μου καὶ τοὺς ἐκύνταζα ζηλεύοντας. Ἐκεῖ ποῦ τοὺς κύνταξα, μοῦ ἦρθε ἢ ιδέα νὰ φορέσω τοῦ Πιστοῦ τὸ καπέλο μου, γιὰ νὰ ἰδῶ πῶς τοῦ πιάνει· ἀλλὰ καθὼς τοῦ τὸ φόρεσα, αὐτός, παιγνιδιάρης πάντα μ' ὄλα του τὰ γεράματα, τὸ βάζει στὰ πόδια καὶ γίνεται ἄφαντος μαζί με τὸ καπέλο.

— Πιστέ! Πιστέ!...

Ποῦ ὁ Πιστός!

Νὰ ἢ μητέρα. Τρομάρα μου.

— Ἀκόμα δὲν πῆγες στὸ σκολεῖο; Τί κάθεται; εἶνε μεσημέρι ... τί με κυττάς, μωρὲ μπόγια; σκολεῖο γιατί σὲ τέλεψα ...

— Μοῦ πῆρ' ὁ Πιστός τὸ καπέλο...

Ἄ Πιστός παρουσιάστηκε κουνώντας τὴν οὐρά του, μὰ δίχως τὸ καπέλο.

— Ἐκρυψες τὸ καπέλο σου, γιὰ νὰ μὴν πᾶς στὸ σκολεῖο... ἔ; τώρα νὰ ἰδῆς ...

Πηγαίνει γλήγορα-γλήγορα στὴν κάμαρά της καὶ γυρίζει ἀμέσως καὶ μοῦ φορεῖ μιὰ νυχτικιὰ σκούφια τοῦ πατέρα· μὰ τί σκούφια! κεφαλλονίτικη· μιὰ ὀργιὰ μακρὰ.

— Σκολεῖο γλήγορα! — μοῦ λέει τραβώντας ἐλεεινὰ τ' αὐτί μου.

Ἐγὼ φυσικὰ ἔκλαιγα, γιατί δὲν μποροῦσα νὰ πάω με νυχτικιὰ σκούφια—καὶ τί σκούφια—στὸ σκολεῖο. Ἐκεῖνη, ὅταν μ' εἶδε νὰ κλαίω ἀγρίεψε περισσότερο καὶ ἀρπάζει μιὰ βέργα ποῦ τὴν εἶχε ἐπιτούτου, καὶ με χτυποῦσε ἀλύπητα φωνάζοντας·

— Δὲν θέλεις νὰ πᾶς στὸ σκολεῖο... ἔ; νὰ λοιπόν... καὶ ἢ βέργα ἀνεβοκατέβαινε στὴ ράχι μου.

Ἡ γειτονειὰ σηκώθηκε στὸ ποδᾶρι, ἀπ' τῆς φωνές μας. Μὰ δὲν ἦταν ξύλο ἐκεῖνο! Καὶ χωρὶς λόγο, χωρὶς νὰ κάμω τίποτε. Ὁ πατέρας ἔτρεξε νὰ με σώσῃ ἀπ' τὰ χέρια της.

— Ὅριστε! Ὅριστε—λέει ἐκεῖνη δείχνοντας τὸν πατέρα με τὸ δάχτυλο· μᾶς ἦρθε νὰ τοῦ πάρῃ μέρος... Ἄμ, ποῖος τὸν ἔκαμε μπόγια; .. ποῖος ἄλλος ἀπὸ σέ;

Ἀκούσατ' ἐκεῖ; εἶχε τὴν ἀξίωσι νὰ τὴν ἀφήσουν νὰ με τελειώσῃ. Κι' αὐτὸ ἦταν ἀπ' τὰ λιγώτερα. Ποῦ νὰ θυμᾶμαι τὰ μεγάλα κακὰ καὶ τῆς γρίνιες της κάθε μέρα! Ὅταν ἐγὼ ἤμουνα στὸ σκολεῖο, ἐγρίνιαζε με τὰ κορίτσα, κι' ὅταν τὸ γιόμα ἢ τὸ βράδυ ἔμπαινε ὁ πατέρας στὸ σπίτι, γιὰ νὰ φάῃ λίγο ἀναπαμένα, τοῦ τῶβγαζε τὸ φαγὶ ἀπ' τῆς μύτες. Ὅ,τι ἀγόραζε ὁ πατέρας ποτέ δὲν τῆς ἄρσε. Μᾶς ἔπερνε ἔξαφνα ὁ δύστυχος ἢ καπέλλο ἢ φόρεμα ἢ παπούτσια.

— Σ' ἤβρανε κορόιδο καὶ στὰ πούλησαν—τῶλεγε—αὐτὰ εἶνε πράγματα γιὰ πέταμα.

Λέτε πῶς ὁ πατέρας ἦταν ἀπὸ σίδηρο; Ἡ γρίνια τὸν ἔτρωγε. Ἀπὸ μέρα σὲ μέρα ἀρχίνησε ν' ἀδυνατίζῃ, νὰ γίνεται μελαγχολικὸς καὶ λιγόλογος. Ἐμπαινε στὸ σπίτι χωρὶς νὰ χαιρετίσῃ, ἐκάθονταν κι' ἔτρωγε χωρὶς μιλιὰ κι' ὕστερα ἔφευγε γλήγορα-γλήγορα γιὰ τὸ μαγαζὶ. Ἐτρωγε τὸ ψωμί του, ποῦ τῶβγαζε με ἰδρώτα, τῶτρωγε με φαρμάκι. Κάποτε ἔκανε παρατήρησι με τρόπο, γιὰ τὸ φαγὶ, ποῦ δὲν ἔγεινε στὴν ὥρα του. Τότε ν' ἀκούγατε τὴ μητέρα·

— Τίνος τὸ λές αὐτό; ... Μῶχεις ἐδῶ τοὺς δούλους σου; ὦ! ἀνάθεμα τὴν ὥρα ποῦ ...

— Πού σ' ἔπερνα, ἐτέλειωσε ὁ πατέρας κουνώντας τὸ κεφάλι καὶ βγῆκ' ἀπ' τὸ σπίτι νηστικός.

Πρέπει νὰ ξέρετε, ὅτι πρώτη φορά ὁ πατέρας τῆς εἶπε τόσο πικρὸ λόγο.

Ἡ μητέρα ἔκλαιγε.

᾿Ω! ὅποιος δὲν τὴν εἶδε νὰ κλαίγῃ, ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ νοιώσῃ τὴν φαρμακερὴ ψυχὴ τῆς. Τὸ κλάψιμό τῆς σοῦ κινοῦσε τὴν κακούργα ὄρεξι, νὰ τὴν πνίξῃς. Πόσοι δὲν γένηκαν κακοῦργοι ἀπὸ τέτοιο κλάψιμο!

Δύστυχε πατέρα!

Ἄλλὰ ἡ δουλειὰ αὐτὴ ἔπρεπε νὰ πάρῃ ἕνα τέλος. Δὲν ἦταν κατάστασι ἐκείνη. Φανταστῆτε μέσα στὸ σπίτι σας ἕναν ἄνθρωπο, ποῦ ἀπ' τὸ πρῶτ' ὡς τὸ βράδυ νὰ σας ποτιζῇ μὲ φαρμάκι. Βέβαια, ἡ δουλειὰ αὐτὴ ἔπρεπε νὰ τελειώσῃ.

Ἦταν παραμονὲς τοῦ Χριστοῦ.

Στὸν τόπο μας, τὰ Χριστούγεννα κ' ἡ Λαμπρὴ, καθὼς σὲ κάθε τόπο, εἶνε ἡ δυὸ μεγαλειότερες χρονιᾶρες μέρες. Νὰ μὴν κρεμάσῃς καμμιὰ σημαία στὸ σπίτι σου τοῦ "Αἰ—Λαζάρου, ποῦ γιορτάζουμε τὴν ξακουσμένη ἔξοδο τῆς φρουρᾶς τῆς πόλης μας, δὲν εἶνε καὶ τόσο κακό· ἀλλὰ νὰ μὴν φτιάσῃς χριστόψωμα τοῦ Χριστοῦ ἢ νὰ μὴν ψῆσῃς δλάκερο ἀρνὶ στὸ σουβλί τῆ Λαμπρῆ, εἶνε μεγάλη γρουσουζουλιά, ἐκτός ἂν εἶσαι βαρυὰ λυπημένος.

Στὸ σπίτι μας εἴχαμε χρόνια νὰ φᾶμε χριστόψωμο κι' ἀρνὶ στὸ σουβλί, γιὰτ' εἶχε πεθάνει ἕνας μπάρπας μας—ἀδερφὸς τῆς μητέρας—καὶ ἂν καὶ πέρασαν ἀπ' τὰ τότε πολλὰ χρόνια—φανταστῆτε, ἐγὼ δὲν τὸν θυμήθηκα τὸ μακαρίτη—ἡ μητέρα δὲν ἔνοιωθε νὰ μπάσῃ τέτοια πράματα στῆς δυὸ αὐτὲς γιορτάδες στὸ σπῆτι. Τοῦ πατέρα τοῦ φαίνονταν μεγάλη γρουσουζουλιά; ἀφοῦ μάλιστα ὁ μακαρίτης εἶχε πολλὰ χρόνια πεθαμένος κ' ἔλεγε κάθε τέτοια χρονιᾶρα μέρα τῆς μητέρας.

—Τί λὲς Σπυροδούλα! ; νὰγοράσω λίγο σιμιγδάλι γιὰ χριστόψωμα ; νὰ πάρω ἕν ἀρνὶ ; ἀρκετὰ κρατήσαμε τὴ λύπη γιὰ τὸ μακαρίτη... Βλέπεις τὰ παιδιά ζουλεύουν.

Ἡ μητέρα τῶρριχνε μιὰ ἄγρια ματιά γιὰ ἀπάντησι, σὰν νὰ τοῦ λέῃ πῶς οὔτε κουβέντα δὲν πρέπει νὰ γένηται γι' αὐτὴ τὴ δουλειὰ κι' ἔφευγε ψιθυρίζοντας μὲς τὰ δόντια τῆς.

— Κακὸς χρόνος νᾶῃς καὶ σὺ καὶ τὰ παιδιά... καὶ κολλοῦσε στὴν ἄκρη ἕνα «ἔτσι» ποῦθελε νὰ πῆ, πῶς ἔμεινε εὐχαριστημένη ἀπ' τὴν κατάρα τῆς ἐκείνη.

Καὶ τώρα σεῖς θὰ νομίζετε, πῶς τῶκανε γιὰ τὴ λύπη τοῦ ἀδερφοῦ τῆς. Μπά! μακρὰ τέτοια ἰδέα. Ἦθελε μονάχα νὰ μᾶς παιδεύῃ; ἦταν πλασμένη νὰ τυραννῇ. Μπορῶ νὰ πάρω ὄρκο, πῶς ἀπ' τὴ μέρα ποῦ πέθανε ὁ μπάρμπας οὔτε τὸν ξανασυλλογίστηκε. Ἄλλὰ ἔτσι· ἀπὸ στριγγλοσύνη, ἀπὸ γρουσουζουλιά.

Ἄλλὰ ἐκείνη τὴ χρονιά ὁ πατέρας ἀποφάσισε νὰ μὴν πάρῃ τὴ γνώμη τῆς γιὰ τὸ χριστόψωμα, ἀλλὰ τὴν προπαραμονὴ τοῦ Χριστοῦ βγαίνοντας τὸ πρῶτ' ἀπ' τὸ σπίτι, τῆς εἶπε·

— Θὰ σοῦ στείλω λίγο σιμιγδάλι γιὰ νὰ φτιάσῃς χριστόψωμα.

— Τί εἶπες ; τί εἶπες ;—ἀπάντησε ἐκείνη, γυρεύοντας νὰ τὸν φάῃ μὲ τὰ μάτια—δὲν ντρέπεσαι, δὲν ντρέπεσαι ἔχ'ς καὶ μούτρα καὶ τὸ λές;... ἀκόμα ἡ ψυχὴ του γυρίζει στὸ σπίτι.

Πιστεύω πῶς οὔτε σκόνη δὲν ὑπαρχε τότε ἀπ' τὸν μακαρίτη.

— Αὐτὰ δὲν τὰκούω ἐγὼ—λέει ὁ πατέρας· θὰ φτιάσῃς χριστόψωμα!...

— Τέτοιο πρᾶμα δὲν μπαίνει στὸ σπίτι μου! λέει ἐκείνη.

Ἄλλὰ ὁ πατέρας, μόλις βγῆκε στὸ παζάρι, ἔστειλε μὲ τὸ Νάκο, τὸ μαχτίδι μας, μιὰ σακκοῦλα σιμιγδάλι καὶ μιὰ χαρτουλίνα σουσάμι.

Πῶ—πῶ, πῶ—πῶ! τρομάρα μου.

Ποῦ νὰ ταῦρω τὰ λόγια γιὰ νὰ σᾶς παραστήσω τὴ στιγμὴ ποῦ εἶδε τὸ Νάκο φορτωμένον μὲ τὸ σιμιγδάλι ; Ἔπρεπε τὰ λόγια νάχουν ψυχὴ, γιὰ νὰ σᾶς παραστήσουν τὴ μύτη τῆς, ποῦ ἀνεβοκατέβαινε τρεμουλιαστά· τὰ μάτια τῆς, ποῦ μέσα στὴν παράξενη λάμψη τους μποροῦσε κάνεις νὰ πάρῃ ἰδέα τῆς κόλασῃς· τὰ μαλλιά τῆς, ποῦ ξέφευγαν ἐλόρθα μὲς' ἀπ' τὴ μαύρη σκέπη τῆς καὶ τὰ δόντια τῆς, ποῦ ἂν ἄκουες τὸ τρίξιμό τους, σ' ἔπιαν' ἀνατριχίλα.

Ἐγὼ καὶ τὰ κορίτσα, ἂν καὶ συνειθισμένοι ἀπὸ τέτοιες ζωντανὲς εἰκόνες τῆς μητέρας, τὰ χρειαστήκαμε. Τὰ κορίτσα κρύφτηκαν στὸ μαγερεῖο κι' ἐγὼ πίσ' ἀπ' τὴν πόρτα. Ἐἴξερε κανεὶς τί μποροῦσε νὰ συμβῆ ; Μποροῦσε νὰ ξεσπάσῃ σ' ἐμᾶς. Τί θέλ' ἡ ἀλ' ποῦ στὸ παζάρι ; Κρύψιμο!!!

Πρῶτα—πρῶτα ἄρπαξε ἀπ' τὰ μαλλιά τὸν κακομοῖρη τὸ Νάκο καὶ τραβῶντας τον ἀπ' αὐτὰ, τὸν ρωτοῦσε, ἐνῶ τὰ λόγια τῆς πνίγονταν μὲς' τὰ σάλια·

— Ποιὸς στῶδωκε, μωρὲ μασκαρά ;...

— Ὁ ἀφεντικός, κυρά, ἐφώναζε ὁ ἄτυχος Νάκος, προσέχοντας περισσότερο μὴ τοῦ χυθῆ τὸ σιμιγδάλι παρὰ στὸ ξύλο πῶτρωγε.

— Ποιός στῶδωκε, ἄτιμε ;— τὸν ξαναρωτοῦσε μὲ ξεφωνητὸ σύρνων-
τάς τον ἀπ' τὰ μαλλιά.

— Ὁ ἀφεντικός, κυρά !..

Ἡ πόρτα ἀνοιξε· ὁ πατέρας παρουσιάστηκε.

Τὸν κύτταξα στὸ πρόσωπο μὲ τρομερὸ καρδιοχτύπι, γιὰ νὰ μαν-
τέψω τὸ τί θὰ γίνονταν. Μοῦ φάνηκε σὰν τὸ Χριστὸ ποῦ κρεμᾶν
κάθε μεγάλη Πέμπτη στὴν ἐκκλησία.

— Σὲ περίμενα— τοῦ λέει ἐκείνη συριχτὰ μόλις τὸν εἶδε— καὶ ἀφί-
νει τὸ Νάκο, πέρνει τὴ σακκοῦλα μὲ τὸ σιμιγδάλι, ἀνοίγει τὸ παρα-
θύρι καὶ τὸ χύνει ὄξω.

— Φάε ! φάε τώρα καὶ σὺ καὶ τὰ ῥμαδιακά σου... Φάε χριστό-
ψωμα.

Ὁ ἀέρας ἐφούντωσε τὴν κάμαρα ἀπὸ σιμιγδάλι καὶ καθὼς ὁ πατέ-
ρας σίγκωσε ἀπότομα τὸ χέρι γιὰ νὰ φυλάξῃ τὰ μάτια του, ἡ μητέρα
νομιζώντας πῶς θὰ τὴν χτυπήσῃ, σηκώνει τὰ χέρια καὶ τοῦ ρίχεται
σὰν σωστὴ γάτα.

Ὁ πατέρας τῆς ἔπιασε τὰ χέρια.

— Πῆγες καὶ μέθυσες κ' ἤρθες νὰ μὲ δείρῃς, μεθύστακα... Πρέπει
νὰ ξέρετε, ὅτι ποτὲ δὲν τῶθαζε τὸ κρασί στὸ στόμα του ὁ δύστηχος.

— Μεθύστακα !... ξαναλέει ἐκείνη.

Κρατῶντας τὴν ἀπ' τὰ χέρια, ἔρριξε τὰ μάτια του στὰ κόνισματα.
Τὰ κύτταξα— δὲν ξέρω γιατί— κι' ἐγώ. Θαρρῶ πῶς τὸ κόνισμα τῆς
Παναγίας ἔτριξε. Λὲς κι' Παναγία κουβέντιαζε μὲ τὸν πατέρα.

Ἡ καρδιά μου χτυποῦσε σὰν καμπάνα.

Ἡ μητέρα φαίνονταν τώρα σὰν ἀναίσθητη· ὁ πατέρας τῆς κρα-
τοῦσε τὰ χέρια κυττάζοντας ἀκόμα τὰ κόνισματα· τὰ κεφαλάκια τῆς
Γιούλιας καὶ τῆς Νίτσας κρυφοκύνταζαν τρομασμένα ἀπ' τὸ μαγε-
ρειὸ ὁ Νάκος ζαρωμένος σὲ μιὰ μεριά κρατοῦσε κλαίμενος τὴ χαρ-
τουλίνα μὲ τὸ σουσάμι· ὁ Πιστὸς ἀπ' ὄξω ἐγαύγιζε παράξενα κι' ἐγὼ
κρυφοκύνταξα ἀπ' τὴν πόρτα.

Πέρασε ἔτσι κάμποση ὥρα.

Οὔτε ἀνασασμὸ δὲν ἐβγάζαμε ὅλοι. Θὰ νόμιζες πῶς ἤμαστε ἀγάλ-
ματα. Κι' αὐτὸς ὁ Πιστὸς ἔπαψε νὰ γαυγίζει καὶ μονάχα ἡ βραχνὴ
φωνὴ ἐνὸς ἐβραίου πραγματευτῆ ἀντιλαλοῦσε στὴ στράτα.

— Γυαλικά ! μαστραπάδες ! ποτήρια !

Τὰ μάτια τοῦ πατέρα ξεκόλλησαν ἀπ' τὰ κόνισματα καὶ πῆσαν
στὴ μητέρα. Τὴν καρδιά μου, μοῦ φάνηκε πῶς τὴ διαπέρασε λυο-
μένο βολύμι· ἔτρεμα σύσσωμος.

Ὁ πατέρας ἔγειρε τὸ κεφάλι κατὰ τὴ μητέρα.

— Γιατί Σπυριδούλα μου ;... τῆς λέει γλυκά

—

— Δὲν μοῦ μιλάς ;...

Τὴ μητέρα τὴν τσάκισε τὸ παράπονο.

Ὁ πατέρας τὴν πῆρε στὴν ἀγκαλιά του.

*Ἐκλαιγαν μαζί.

Τὰ δάκρυα τῆς μετάνοιας, ἀνακατωμένα μὲ τὰ δάκρυα τῆς χαρᾶς
ἀνεβάζουν τὰ ἀγνότερα δάκρυα στὰ μάτια.

Δὲν μπόρεσα νὰ κρατήσω· ἔκλαιγα. Καὶ τὰ κορίτσα ἔκλαιγαν κι'
ἐκεῖνα. Ὅλοι κλαίγαμε.

— Παιδιά, ποῦ εἶστε— λέει ὁ πατέρας— ἐλάτε νὰ σᾶς φιλήσ' ἡ
μητέρα σας...

— Ἄφσε— λέει ἡ μητέρα— πάω ἐγώ, καὶ πρὶν προφτάσῃ νὰ κου-
νηθῇ κ' οἱ τρεῖς ἤμαστε σπὴν ἀγκαλιά τῆς.

— Τὰ καῦμένα μου τὰ παιδιά— ἔλεγε κλαίωντας σὰν νὰ μᾶς εἶχε
χάσῃ καὶ μᾶς ξαναῦρε. Ἦρθε ἐκεῖ κι' ὁ πατέρας κι' ἀνακατέψαμε ὅλοι
μαζὶ τὰ δάκρυά μας.

Ὁ Τάκης μας, ποῦ μόλις εἶχε ξυπνήσει, παρουσιάστηκε χαρωπὸς
— χαρωπὸς στὴν πόρτα καὶ κρυφοκυντάζοντας μᾶς φώναζε·

— Τά ; !.. καὶ πάλι κρύβονταν.

Λὲς καὶ μᾶς τὸν ἔστειλε ἡ Παναγία γιὰ νὰ βάλῃ, μὲ τὸ ἀγγελικό
του χαμόγελο, τὴ σφραγίδα τῆς χαρᾶς στὰ κλαυμένα μας πρόσωπα.

Ἐγύρισα κι' εἶδα τὸ Νάκο ζαρωμένον ἐκεῖ στὴ γωνία καὶ τὸν λυ-
πήθηκα. Μοῦ φάνηκε σὰν μελανιὰ σὲ ἄγραφο ἄσπρο χαρτί.

— Κι' ὁ κακομοίρης ὁ Νάκος... — λέω.

— Ναὶ ὁ Νάκος... — λέει ἡ μητέρα... — Κώστα...

Πρῶτη φορὰ ἐπρόφερεν τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα.

— Κώστα !... πόσο σιμιγδάλι θὰ πάρῃ ὁ Νάκος γιὰ τὰ χριστό-
ψωμα ;...

Πολλὲς φορές ἡ φαρμακερὴ, ἡ στριγγλιασμένη ψυχὴ μοιάζει μὲ
τὸν καφέ, ποῦ μονάχα ἡ ζάχαρι τοῦ κόβει τὴν πικράδα.

Ἄνδρέας Μαρούλης

ΤΟ ΞΑΜΙΛΙ

Τὰ βάθη τοῦ πελάγου ἀναταράζει
Φλόγα κρυφή, καί, ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου
Ἡ φουσκωμένη θάλασσα χοχλάζει,
Πετιῶνται οἱ βράχοι ἐνὸς καινούριου τόπου.
Μ' ἄκρα γαλήνη ἀντίθετο ἔτοιμάζει
Μεγάλο θαῦμα ὁ λογισμὸς τ' ἀνθρώπου·
Νά! — στὸ Ξαμίλι σταματάει, καὶ ἀλλάζει
Δρόμο βοσκῶν σὲ διάβα λάμνοκόπου.

Βροντῶντας σμίγει ἓνα μὲ τ' ἄλλο ρέμα,
Καὶ ἡ χωρισμένη γῆ πανηγυρίζει,
Δείχνοντας ἄνθια ἐδῶ κ' ἐκεῖ στὸ βλέμμα.

Μαύρη πατρίδα! ἡ φιλαρχία σὲ σχίζει,
Στῆ μέση ρέει κλάψα τῆς φτώχειας κ' αἶμα,
Δίχως τριγύρου ἄκρη κάμμια ν' ἀνθίζει.

Γ. Μαροκοῶς.

Σ. Διευθ. Παρνασσού. — Μετ' ἰδιαζούσης εὐχαριστήσεως δημοσιεύομεν τὸ ποιημάτιον τοῦτο τοῦ ἐμπνευσμένου κερκυραίου ποιητοῦ, ὅστις καὶ εἰς τὸ μέλλον ὑπεσχέθη ἡμῖν νὰ κοσμήῃ ἐνίοτε τὰς σελίδας τοῦ ἡμετέρου περιοδικοῦ διὰ τῶν προϊόντων τῆς ἀείποτε ἀκμῆς καὶ θαλερᾶς μούσης του.

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΤΑΦΙΔΟΣ

ΕΝ ΕΠΤΑΝΗΣΩΙ ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩΙ

Ἐλθωμεν νῦν καὶ ἐξετάσωμεν τὸν ἐν Ἐπτανήσῳ σταφιδόκαρπον. Ὁ ἀναγνώστης εἶνε ἤδη ἐν γνώσει ὅτι ἐκ τῶν νήσων, κατὰ πρῶτον ὁ πολύτιμος οὗτος καρπὸς ἐν Ζακύνθῳ μετεφυτεύθη. Ἄλλὰ πότε; Ὁ Νικόλαος Σέρρας² οὐδὲν λέγει. Ὁ Saint-Sauveur³, ὅστις πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ἐγνώριζεν, ἀπλῶς ἱστορεῖ ὅτι μετεφυτεύθη ἐκ Κορίνθου κατὰ τὴν δεκάτην ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα, ἀλλ' ὅτι δὲν σώζεται ἔγγραφον μαρτυροῦν τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου μεταφυτεύσαντος ἐν τῇ νήσῳ τὴν σταφίδα. Ὁ Βαρβιάνης⁴ ἀναιρεῖ τὸν Christian Müller⁵ εἰπόντα, ὅτι ὁ σταφιδόκαρπος μετεφυτεύθη τῷ 1595 καὶ ἀκολούθως ἐπὶ λέξει λέγει: «Κατὰ παράδοσιν λέγεται ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ δεκάτου ἑκτοῦ αἰῶνος εἰς τὴν θέσιν Κορίθου καὶ πλησίον τῶν Ἀποληταριῶν κατὰ πρῶτον ἐφυτεύθη ἡ σταφίς, μεταφερθεῖσα ἐκ Κορίνθου, καὶ ἴσως ἐκ τούτου ὠνομάσθη ἡ θέσις Κορίθου». Ἡ εἰκασία αὕτη τοῦ Βαρβιάνη νομίζομεν ὅτι δὲν εἶνε τόσον ἐπιτυχῆς, καθότι καὶ εἰς ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη ὑπάρχει τοποθεσία Κορίθου, χωρὶς νὰ μεταφυτευθῇ Κορινθιακὴ σταφίς: ἄλλως τε Κορίθου ὠνομάζεται καὶ θέσις

¹ Συνέχεια ἴδε φυλλάδιον 2.

² «Storia antica e moderna della città ed isola di Zante scritta già in latino da Mr Baltassar Maria Remondini ed ora tradotta in Italiano e riformata, corretta ed arricchita di molte considerabili aggiunte, studio e fatica di Nicolo Serra». Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο ἔργον εἶνε ἀνέκδοτον καὶ ὁ Βαρβιάνης εὐτυχῶς τὸ ἀντέγραψεν εἰς τὰ παλῦτιμα αὐτοῦ *Χρονικά*. Ὁ Σέρρας οὗτος ἐγεννήθη τὸ 1740 καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1784. (Τὰ ἔγγραφα τῆς οἰκογενείας Σέρρα σώζονται παρὰ τῇ Φωσκολιανῇ Βιβλιοθήκῃ. Ὅρα καὶ Σ. δὲ Βιάζη περὶ τοῦ Χίου Γεωργίου Σέρρα ἐν *Κυψέλλῃ* Ζακύνθου ἔτος Α', ἀρ. 1 καὶ περὶ Νικολάου Σέρρα ἐν *Ἀπόλλωνι* Πειραιῶς, ἔτος Α. ἀρ. 14). Ἡ ἱστορία τοῦ Ρεμονδίνη δὲν μετεφράσθη ἑλληνιστί, ὡς γράφει ὁ Blengini (Annuaire 1884—1885 σελ. 446), οὐδ' ὁ Βαρβιάνης ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον τοῦ Σέρρα, ὡς ὁ Blengini καὶ ἄλλοι λέγουσιν ἐσφαλμένως.

³ Voyage τόμ. III, σελ. 152.

⁴ Χρονικά φυλ. 21, σ. 220.

⁵ Voyage κλ. δευτέρα ἔκδοσις 1822 ἐν Παρισίοις.

ἐπὶ ὑψηλοῦ μέρους κειμένη. Εἰς ἀμφιβολίαν ἐπίσης θέτομεν τὴν παράδοσιν ταύτην, δηλαδή ὅτι εἰς Κορίθι τὸ πρῶτον ἐφυτεύθη ἡ σταφίς, ἐπειδὴ οὐδὲν ἐγγραφον εἶδομεν ἐπιβεβαιοῦν τὴν παράδοσιν. Ἀλλοίμονον ἂν ἡ ἱστορία ἀβασανίστως καὶ ἀκρίτως παρεδέχετο ὡς θετικὴν πᾶσαν παράδοσιν καὶ παρῆχε πίστιν εἰς πᾶσαν διάδοσιν! Ὀλιγισταὶ εἶνε αἱ περιστάσεις, καθ' ἃς δυνάμεθα νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν μαρτυρίαν παραδόσεως. Καὶ αὐτὰ τὰ λεχθέντα παρὰ τῶν ἱστορικῶν, ὁσάκις εἶνε ἀμαρτύρητα, δεόν νὰ γίνηται ἡ δέουσα ἔρευνα πρὶν ἢ ἐπαναληφθῶσιν, ἄλλως τε τὴν ἀλήθειαν οὐδέποτε θὰ τὴν μάθωμεν καὶ ἡ ἱστορία αἰωνίως θὰ καταρρυπαίνηται ὑπὸ πλασμάτων, ἀναχρονισμῶν, ἀδικιῶν. Ἡ ἱστορία βεβαίως ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐπιστήμην ἀπαιτεῖ εὐσυνείδητον ἐργασίαν. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας καὶ ἀρχὰς γράφοντες τὰ ἱστορικὰ ἡμῶν ἀρθρίδια, δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ κ. Χιώτου, ὅτι «ἐπεκταθείσης τῆς ἐπικρατείας τῶν Τόκων διὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς δεσποτείας τῶν Ἰωαννίνων, Ἀρτης καὶ Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Κορίνθου ἐμπεριληφθείσης εἰς τὴν ἡγεμονίαν διὰ τῆς κληρονομίας τῆς βασιλείας Φραγκίσκης, ἡ ἐμπορία τῶν νήσων ἐπεξετάθη διὰ τῆς Κορινθιακῆς σταφίδος, μεταφυτευθείσης ἔκτοτε ἐν Ζακύνθῳ, ἂν καὶ ἔπειτα ἐξέλειψεν ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Βενετοκρατίας· διότι βλέπομεν ἐξ ἐγγράφων νέας ἐμφυτεύσεις ἀρχομένας περὶ τὰ μέσα τῆς δεκάτης ἔκτης ἑκατονταετηρίδος εἰς τὴν νῆσον ἴ». Ἄν καὶ μετὰ τῆς αὐθεντικότητος καὶ βεβαιότητος ἀποφαίνεται ὁ διακεκριμένος καὶ φιλόπονος ἱστοριογράφος, οὐχ ἤττον ὅμως τὰ λεγόμενά του εἰσὶν ἀπλή γνῶμη. Ἐπισημῶς γνωρίζομεν ὅτι ἡ σταφίς μετεφυτεύθη ἐν Ζακύνθῳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ἔκτης ἑκατονταετηρίδος, καθότι εἶδομεν ἐγγράφα πιστοποιούντα τοῦτο, ἅτινα κατωτέρω ἐν οἰκίῳ τόπῳ θέλομεν ἀναφέρει καὶ ἅτινα διέφυγον τὴν προσοχὴν τοῦ ἐπιφανοῦς γηραιοῦ ἱστοριοδίφου. Γνώμη του ἀπλή εἶνε ὅτι ἐπὶ Τόκων ὑπῆρξεν ἐνταῦθα σταφίς κορινθιακῆ. Τοῦτο διηγεῖται χωρὶς οὐδεμίαν νὰ ἐπιφέρῃ μαρτυρίαν. Περὶ τοῦ ἐμπορίου ἐπὶ Τόκων οὐδὲν ἔχομεν νὰ τοῦ ἀντιτάξωμεν, καθότι τὸ ἐμπόριον τότε ἤρξατο γενόμενον μᾶλλον ἐπικερδές, ἀπὸ τῶν σταυροφοριῶν καὶ ἐντεῦθεν. Ἄν ἐκ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ προσέδραμον οἱ σταυροφόροι πρὸς ἀπέλευθέρωσιν τοῦ Ἁγίου Τάφου, ὅμως βέβαιον εἶνε ὅτι δὲν ἦσαν ὀλίγοι καὶ οἱ κινούμενοι ἐξ ἰδιοτελείας

¹ Ἱστορικὰ ἀπομνημονεῦματα τῆς νήσου Ζακύνθου, ἐν Κερκύρῃ 1858, σελ. 423—424.

καὶ διὰ ἐμπορικὸν σκοπὸν. Ἐκτοτε τὸ ἐμπόριον ἔλαβε μεγαλειτέρας διαστάσεις ἐν Ἀνατολῇ ἰδίως διὰ τῶν ἰταλικῶν πολιτειῶν, ἐν αἷς διέπρεψαν ἡ Ἀμάλφη, ἡ Βενετία, ἡ Γένουα, ἡ Πίζα¹ ὡς καὶ πολλοὶ τῶν Ἰταλῶν διεκρίθησαν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ διοικούντες, πολεμοῦντες, διδάσκοντες ἢ ἐξασκούντες τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας². Οἱ Πιζᾶται διοργανώσαντες τὴν πρώτην αὐτῶν σταυροφορίαν τῷ 1099 ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δαϊθέρτου, ἐτιμώρησαν τὰς ἑλληνικὰς φρουράς τῆς τε Κεφαλληνίας καὶ Λευκάδος, διότι δὲν ἐφάνησαν τοῖς σταυροφόροις εὐνοϊκαί, καὶ ἐν ἔτει 1103 μέρος τοῦ στόλου τῶν Πιζατῶν ἐλεηλάτησε τὰς ἐν τῷ Ἰονίῳ νήσους³. Ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ζάκυνθος ἀπὸ τῆς ὀριστικῆς αὐτῶν ἀποσπάσεως ἀπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τῆς γενομένης ἐν ἔτει 1185, ὅτε καὶ ἰδρύθη ἡ γνωστὴ κομητεία τῆς Κεφαλληνίας, πολλὰ ὑπέστησαν ὑπὸ ἐθνολογικῆν, κοινωνικῆν καὶ θρησκευτικῆν ἐποψίν καὶ ἰδίως ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν λαῶν βαρβάρων καὶ μὴ, οἵτινες ἀνηλεῶς ἐνόησε ἐδῆωσαν τὰς δύο ταύτας νήσους καὶ τὰς λοιπὰς τοῦ Ἰονίου, μὴ ἐξαιρουμένης τῆς Κερκύρας, μιᾶς τῶν σπουδαιωτέρων τῶν φραγκικῶν κτήσεων. Ἐπὶ φραγκοκρατίας ὑπὸ διηγετῆ φόβον ἐκαλλιεργεῖτο ἡ γῆ καὶ ὅσον ἐπέτρεπον οἱ πονηροὶ ἐκεῖνοι χρόνοι, πολλὰ δὲ στρέμματα ἦσαν κεκαλυμμένα ὑπὸ ἀμπελώνων. Τοῦτο μαρτυροῦσι τὰ σωζόμενα ἐγγράφα, ἅπερ οὐδέποτε—ὅσα τοῦλάχιστον μέχρι τοῦδε εἶδομεν—ἀναφέρουσι μικρὸν σταφίλην οὐδὲ σταφίδα κορινθιακῆν ἢ ὀνομασίαν τινά, ἐξ ἧς νὰ δυνηθῶμεν νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τὸ ἐμπόριον τοῦ σταφιδοκάρπου ἐνηργεῖτο τότε. Ἀποφαινόμεθα οὕτως, ἀφοῦ ἠρευνήσαμεν τὰ ἐγγράφα τὰ εὑρισκόμενα ἐν τῷ μικρῷ πλὴν πολυτίμῳ ἀρχεῖῳ τῆς ἐν Ζακύνθῳ Δυτικῆς ἐπισκοπῆς⁴,

¹ Ὁρα: G. Heyd, «Le Colonie Commerciali degli Italiani in Oriente nel Medio Evo».—Ἐτι δὲ Carlo Pagano, «Delle imprese e del dominio de' Genovesi in Grecia».—Serra, «Discorso sopra il commercio, la navigazione e le arti de' Genovesi».—Marsigli, «Ricerche sul commercio Veneto».—Zanucci, «Storia de' tre celebri popoli marittimi dell' Italia.»—Pagnini, «Della decima, della moneta e della mercantura de' Fiorentini fino al secolo XVI—Liber Iurum»—καὶ τὸ περισπούδαστον Archivio Storico.

² Ὁρα F. F. Carloni. «Gli Italiani all' Estero». Τοῦ ἀξιολόγου τούτου ἔργου, τοῦ διακεκριμένου φίλου μας Καρλόνη ἡ ἔκδοσις ἤρξατο τῷ 1888 καὶ μέχρι τοῦδε ἐδημοσιεύθησαν μόνον δύο τόμοι. Ὡς ἐννοεῖ τις τὸ ὄλον πόνημα θὰ ἀποτελῆται ἐκ πολλῶν τόμων.

³ Ὁρα Archivio Storico Italiano τόμ. VI.—Muratori, *Script.* τόμ. VI.—Ἄννης Κομνηνῆς Ἀλεξιάδ. XI.—Memorie dei più illustri uomini Pisani.

⁴ Βιβλία τιτλοφορούμενα Scossioni—Libro che contiene le ville che contri-
τομος 15'. Δεκέμβριος.

τὸν Κώδικα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ἔνθα ὑπάρχει φραγκικὸν διάταγμα τοῦ δεσπότη Λεονάρδου ἐν ἔτει 1478 μετὰ κτηματολογίου ¹, τὰς Stampe ², ἀρχαῖα κτηματολογία ³, τὰ κατάστιχα τῆς δεκάτης ⁴ καὶ ἄλλα ἔνθα μόνον ἀμπελοι ἀναφέρονται καὶ οὐδέποτε σταφίς. Ἐπὶ φραγκοκρατίας καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ ἐκαλλιιεργεῖτο μόνη ἡ ἀμπελος κατὰ τὸ μεγίστης ἐθνολογικῆς καὶ γεωγραφικῆς ἀξίας ἔγγραφον, τὸ ἐκδοθὲν ἐν ἔτει 1264 ἐπὶ Ριχάρδου κυριάρχου τῆς Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Ἰθάκης ⁵. Μετὰ τὰς ἐρεῦνας ταύτας, θεωροῦμεν

haiscono la decima al vescovo in questa diocesi—τὰ Acta τῶν ἐπισκόπων καὶ ἄλλα ἔγγραφα τοῦ δεκάτου πέμπτου καὶ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος. Ἐνεκα τῆς δεκάτης, ἥτις ἐπληρώνετο εἰς τὴν Δυτικὴν ἐκκλησίαν, ἐσώθησαν ὀνόματα παλαιῶν τοποθεσιῶν καὶ οἰκογενειῶν καὶ ἄλλα, ἀτινά εἰσι τὴν σήμερον συμβολὴ πολυτίμος εἰς τὴν ἱστορίαν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ πληρωμῆς τῆς δεκάτης εἰς τὴν Δυτικὴν ἐκκλησίαν, ἀναφερόμεν ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ ἀρχειοφυλακεῖον τῆς Δυτικῆς ἐπισκοπῆς, ὑπάρχει ἐν φακέλλῳ Diversorum ἀντίγραφον ἔγγραφου τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ ἐνετοῦ Ἰακώβου Μαρκέλλου, ὑφ' ἡμερομηνίαν 20 Ἰανουαρίου 1464, δι' οὗ ὑποχρεοῦνται οἱ ἐν Ζακύνθῳ Πελοποννήσιοι (Moraiti) νὰ πληρῶνσι τὴν δεκάτην εἰς τὸν δυτικὸν ἐπίσκοπον Ζακύνθου.

¹ Παρὰ τῷ Ἀρχιεφ τῆς Μονῆς ἁγ. Ἰωάννου καὶ ἁγ. Νικολάου τῶν Ξένων—Τοῦ πολυτίμου τοῦ ἔγγραφου τὴν ἀρχὴν ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Χιώτης (Ἱστορ. Ἀπομ. Β. σελ. 628.) καὶ μεγαλείτερον μέρος ἡμεῖς ἐν (Νέφ Αἰῶνι ἀρ. 7.)

² Ἐρευνήσαμεν τὰς Stampe τῶν οἰκογενειῶν Μεγαδοῦκα, καὶ Σηγοῦρου. Γράφομεν Σηγοῦρος καὶ οὐχὶ Συγοῦρός, καθότι ἀρχικῶς ἡ οἰκογένεια αὕτη ἀναφέρεται ἐν τοῖς ἔγγραφοῖς Segur καὶ Segurus καὶ Seguro, μεταγενεστέρως δὲ Siguro.

³ Catasticatione Foscola 1491 καὶ Catastication Valaversa 1517. Τῶν πολυτίμων τούτων κτηματολογίων δυστυχῶς μόνον ἀποσπάσματα εἶδομεν ἐν τῷ ἀρχειοφυλακεῖῳ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας εἰς παλαιούς Κώδικας Μονῶν, ὡς καὶ εἰς δικογραφίας ἀρχαίας σωζομένας εἰς τὸ ὑπὸ τὸ Δικαστήριον ἀρχειόν. Σημειοῦμεν ὅτι κατὰ λάθος εἰς τὸν Κώδικα τῶν Μονῶν τῆς Θεοτόκου Ἀναφωνητρίας ὁ ἀντιγραφεὺς ἀντιγράφων τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ κτηματολογίου τοῦ Προβλεπτοῦ Φωσκόλου ἔγραψε 1401· φαίνεται ὅτι ἐλησμόνησε νὰ σύρῃ τὴν γραμμὴν καὶ οὕτως ἔμεινε 0 ἀντὶ 9 (φύλ. 66).

⁴ Μεγαλειτέρας ἱστορικῆς ἀξίας εἶνε τὰ σωζόμενα παρὰ τῇ Δυτικῇ ἐκκλησίᾳ.

⁵ Ἡ πολυτιμωτάτη αὕτη περγαμνὴν μήκους 10 ὑφεκατομ. καὶ πλάτους 0,22 σώζεται εἰς τὸ ἀρχειοφυλακεῖον τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας. Εἶνε ἡ σπουδαιότερα καὶ αὐθεντικωτέρα συμβολὴ διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν μέσων χρόνων τῆς Κεφαλληνίας, ἔνεκα τῶν ἐν αὐτῇ πολλῶν ἀναφερομένων τοποθεσιῶν καὶ ὀνομάτων οἰκογενειῶν. Τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύθη τὸ 1887 ὑπὸ τῶν γνωστῶν Miklosich καὶ Müller ἐν τοῖς Acta et Diplomata Græca Medii Aevi (τόμ. 5, σελ. 46—67), ἀλλὰ πρότερον τοὺς καταγινομένους νὰ μὴ μελετήσῃ καὶ πορισθῇ πληροφορίας ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ ἔγγραφου, ὡς ἐδημοσιεύθη, καθότι ἀντεγράφη οἰκτρότατα· παραλεί-

ἀβάσιμον τὴν ἀμαρτύρητον ἐξιστόρησιν τοῦ ἱστοριογράφου κ. Χιώτη καὶ παραδεχόμεθα ὅ,τι ἐπιβεβαιῶσι τὰ ἔγγραφα, δῆλα δὲ ὅτι, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ἢ σταφίς. Εὗρομεν δὲ ταύτην ἀναφερομένην τὸ πρῶτον εἰς ἰδιωτικὰ ἔγγραφα, καὶ ἀκολουθῶς εἰς τὰ τοῦ δημοσίου. Καθῆκον ἔχομεν νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν ὅ,τι πιστοποιοῦσι τὰ ἔγγραφα καὶ ὅ,τι ἐξιστοροῦσιν οἱ συγγραφεῖς, οἱ προσάγοντες μαρτυρίας. Ὁ Βαρβιάνης λοιπὸν ὀρθῶς ἔγραψεν ὅτι μετεφυτεύθη κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὡς εἶδεν ὁ ἀναγνώστης.

* *

Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἔτους, καθ' ὃ τὸ πρῶτον ἐφυτεύθη ἡ σταφίς ἐν Ζακύνθῳ φαίνεται ἡμῖν δύσκολος, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀδύνατος. Ἐνῶ βλέπομεν ἀναφερομένης φυτείας κατὰ τὰς πρώτας δεκάδας τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, αἴφνης ὁ Γερακάρης ¹ λέγει τῷ 1520 «πρῶτος φυτεύω εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ τῆς Θεοτόκου Μαρίας καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου σταφίδα (uva passa) ἀπὸ κλήματα, ἀτινα μοῦ ἔστειλαν ἀπὸ τὸ Μωρηά. Τῷ 1528—πρὸ δύο ἐτῶν—ἐπλήρωσα δύο φλωρία ἢ τσεκίγια εἰς τὸν Ἀντώνιον Δράκαν διὰ νὰ μοῦ φέρῃ τρία κλήματα ἀσταφίδος, διὰ νὰ δοκιμάσω ἂν ἐπιτυγχάνῃ ἐν Ζα-

ψεις, κακῇ ἀνάγνωσις τινῶν τοποθεσιῶν καὶ κυρίων ὀνομάτων καὶ ἄλλα πολλὰ λάθη βρῖθουσιν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἐν αὐτῷ, ὥστε βλάβη μᾶλλον ἢ ὄφελος δύναται ν' ἀρυσθῶσιν ἐξ αὐτοῦ οἱ περὶ τὴν ἱστοριογραφίαν ἀσχολούμενοι· διὰ τοῦτο συνιστῶμεν αὐτοῖς νὰ μὴ λάβωσιν αὐτὸ ὑπ' ὄψιν. Οἱ αὐτοὶ ἐκδοταὶ εἰς τὸν αὐτὸν τόμον ἐδημοσίευσαν καὶ ἄλλα ἔγγραφα τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, ἔτι σωζόμενα εἰς τὸ ἀρχειοφυλακεῖον τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν Ζάκυνθον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καὶ αὐτὰ εἶνε ἀντιγεγραμμένα οἰκτρῶς, οὐχὶ ὅμως ὡς τὸ τοῦ 1264 τῆς Κεφαλληνίας. Τὸ εὐτυχέστερον περὶ τὴν ἀντιγραφὴν εἶνε ἔγγραφον τοῦ 1468, δι' οὗ ὁ δεσπότης δὲ Τόκης παραχωρεῖ «πρὸς τὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Κεφαλλονιάς καὶ Ζακύνθου Ἰωάννην Ἀντώνιον» τὸν τόπον καὶ χωράφια τὰ λεγόμενα Καλογεράτα ἐν Ζακύνθῳ. Ὁ ἡμέτερος φίλος ἱατρός κ. Κλων Στεφάνου ἐλθὼν κατ' αὐτὰς εἰς Ζάκυνθον χάριν ἀνθρωπολογικῶν καὶ ἐθνολογικῶν μελετῶν καὶ ἰδὼν τὴν οἰκτρότητα τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ τῆς Κεφαλληνίας πολυτίμου ἔγγραφου, ἐποίησατο εὐσυνειδήτους ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου μελέτας καὶ ἐτοιμάζει ἤδη νέαν ἔκδοσιν, ἥτις βεβαίως ἔσται ὠφέλιμος εἰς τοὺς ἱστορικούς. Εἶπομεν ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου, καθότι εἰς τὸ αὐτὸ ἀρχειοφυλακεῖον ὑπάρχουσι δύο ἀντίγραφα, ὧν τὸ ἐν εἶνε σχετικῶς καλλίτερον καὶ μία ἰταλικὴ μετάφρασις· ἀλλ' οὕτε τὰ ἀντίγραφα εἶνε εὐσυνειδήτα, οὕτε ἡ μετάφρασις πιστὴ πάντοτε.

¹ Ἡ οἰκογένεια Γερακάρη ἀναφέρεται ἀπὸ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος (ἀρχειὸν Δυτικῆς ἐπισκοπῆς ἁγ. Μάρκου Ζακύνθου).

κύνθω¹). Ἐκ τούτων δυνάμεθα ἴσως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐφυτεύετο μὲν ἡ σταφὶς παρὰ τινων, ἀλλὰ δὲν ἐγένετο κοινῶς γνωστὸν τὸ τοιοῦτο. Ἄλλως τε τοῦτο εἶνε φυσικόν, διότι εἰς νῆσον μεγάλην οἷα ἡ Ζάκυνθος, δὲν ἦτο τόσο ἐύκολον πάντες νὰ γνωρίζωσι τὰς νέας φυτείας τῶν ἄλλων.

Ἡ σταφιδάμπελος ὀλίγον κατ' ὀλίγον διεδίδετο ἐν τῇ νήσῳ, ἀλλὰ ἀντικείμενον ἐμπορίου δὲν ἦτο τὸ προϊόν αὐτῆς οὐδὲ ἐν ἔτει 1534, καθότι ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἑνετοῦ Ἰωάννου Βαρβαρρήγου ἀναφέρει, μετὰ τὴν ἀπαριθμῆσιν τῆς δεκάτης, ὅπερ ἡ νῆσος ἐτέλει, τὸν βάμβακα ὡς τὸ μόνον ἀφορολόγητον προϊόν, ἕνεκα τῆς μικρᾶς ποσότητος. Ὅμως τῷ 1543 ἀναφέρει οὐ μόνον τὸν βάμβακα, ἀλλὰ καὶ τὴν σταφίδα. Ἐπειδὴ δὲ τὰ δύο ταῦτα προϊόντα ἀπὸ «βραχέος χρόνου ἐκαλλιεργῶντο», προτείνει εἰς τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐπιβάλῃ καὶ εἰς αὐτὰ τὸν φόρον τῆς δεκάτης, ὅστις θὰ ἀνήρχετο εἰς πλείονα τῶν 500 δουκάτων κατ' ἔτος: «... gottoni et uve passe che da poco tempo in qua in ditta insula se seminano et piantano in bona quantità, non pagano decima alcuna; però è ben conveniente, che godendo i fondi, pagano tal decima, che saria per lo ammontar de ducati 500 et più all' anno...»²

Ἐκθεσις τοῦ 1546 τοῦ Μάρκου Βαζαδόνα λέγει, ὅτι ἡ Ζάκυνθος ἦτο κάλλιστα καλλιεργημένη ἰδίως ἐξ ἀμπέλων³, ἀναφέρει μόνον ἔλαιον καὶ σιτηρά, καὶ ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι ἡ σταφὶς δὲν ἦτο πολὺ διαδεδομένη, συμπεριλαμβάνατο δὲ εἰς τὴν φράσιν et altri menudi.

Ἄντι τῆς δεκάτης ἡ Ἑνετικὴ Γερουσία φαίνεται ὅτι κατὰ πρῶτον

¹ Ἀρχιεποφυλακεῖον ὑπὸ τὰ Δικαστήρια.

² Κ. Σάθα, *Μνημεῖα ἑλληνικῆς Ἱστορίας* τόμ. VI, σελ. 168. — Πάρτε, *Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης* σελ. 256. Ὁ κ. Πάρτε λέγει: «ἐκτὸς τοῦ βάμβακος ὡς ἀφορολόγητος ἔτι ἀναφέρεται (1543) ἡ uva passa, ἥτις ἀπὸ βραχέος χρόνου ἐφυτεύθη ἐν τῇ νήσῳ. Ὁ ἑπαρχὸς προτείνει νὰ ἐπιβάλωσι καὶ εἰς τοῦτο τὸ προϊόν τὴν δεκάτην καὶ ἐλπίζει ὅτι ἐντεῦθεν δύναται νὰ προέλθῃ εἰσόδημα 500 δουκάτων». Ταῦτα βεβαίως ἔγραψεν ὁ πολὺς Γερμανὸς ἐκ παραδρομῆς, διότι ὁ ἑπαρχὸς, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐκ τοῦ ἐπι λέξει ἰταλικοῦ ἀποσπάσματος τοῦ σχετικοῦ ἐγγράφου, ἐννοεῖ οὐ μόνον τὴν σταφίδα, ἀλλὰ καὶ τὸν βάμβακα καὶ ἐκ τῶν δύο προϊόντων ἐλπίζει ν' ἀνέλθῃ τὸ εἰσόδημα εἰς 500 δουκάτα κατ' ἔτος.

³ Ἐπὶ λέξει ὁ Ἑνετὸς ἔλεγεν «*Detta isola è benissimo coltivata e maxime de vite, et hora se fa uno anno per l'altro vin zare n. 280.000 che fanno botte a zare 25 l' una n. 11.000, vel circa; olio zare 4600 fanno botte 180 vel circa, et ogni zorno accresse; formento moza da 15,000 in circa, oltre li orzi, avene et altri menudi.*»

ἐπέβαλε φόρον ἐξαγωγικόν, ὅστις ὀλίγον ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς προσδοκίας τῆς⁴.

Διάταξις τοῦ ἔτους 1545 ἐπιβάλλει δασμὸν ἄσπρα δύο τὴν λίτραν εἰς τὸν βάμβακα καὶ ἄσπρον ἥμισυ τὴν λίτραν εἰς τὴν σταφίδα⁵.

Διάταξις ὁμῶς τοῦ 1546 ὀρίζει ὅπως εἰς τὸ μέλλον ὁ βάμβαξ καὶ ἡ σταφὶς πληρώνωσι τὴν δεκάτην, ὡς εἶνε πρέπον (convenienti) καὶ νὰ πληρωθῇ εἰς τὸν ἀγρὸν (in campo) συμφώνως μὲ τὴν τιμὴν, κατὰ τὴν ὁποῖαν τὰ προϊόντα ταῦτα ἀγοράζονται ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους. Ἐπειδὴ δὲ συνέβαινον καταχρήσεις περὶ τὴν εἰσπραξιν, ὁ νέος νόμος ὠρίζεν ὅπως τοῦ λοιποῦ οὐ μόνον οἱ ἀλλοδαποὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐγχώριοι καὶ οἱ Ἑνετοὶ πληρώνωσι⁶. Τοιοῦτοτρόπως ἕνεκα τῶν καταχρήσεων, ἔχασαν τὸ προνόμιον τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ φόρου (transito) οἱ ἐγχώριοι καὶ οἱ Ἑνετοὶ καὶ οὕτως οἱ εἰσπράκτορες δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ προσπροσποιῶνται ὅτι ἐπρόκειτο περὶ καρποῦ ἀνήκοντος εἰς τὰ προνομιοῦχα πρόσωπα.

Ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος ἐν Ζακύνθῳ ἐπέδωκε τόσον ταχέως καὶ τοσοῦτοι ἀγροὶ μετεβλήθησαν εἰς σταφιδάμπελους, ὥστε ἤδη τῷ 1552 ἡ ἐκ τοῦ σίτου δεκάτη ἀπὸ τοῦ ἄλλοτε ποσοῦ τῶν 3000 δουκάτων κατῆλθεν εἰς 1400⁷. Ἡ ἐπιτυχία αὕτη τῆς σταφιδάμπελου ἐν Ζακύνθῳ καὶ τὸ κέρδος ἐκέντησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν ὄρεξιν τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἄλλων τοῦ Ἰονίου νήσων, οὕτω δὲ ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Ἰθάκῃ καὶ Λευκάδι ἤρχισεν ἡ μεταφύτευσις τῆς κορινθιακῆς σταφίδος.

* *

Ἐλθωμεν τώρα εἰς Κεφαλληνίαν.

Οἱ ἐνετοὶ ἀντιπρόσωποι τάχιστα κατενόησαν τὸ ἐπικερδὲς τοῦ σταφιδοκάρπου, διὸ ὁ Ἀλβίτζιος Κάλβος τῷ 1548 ἔγραφε σὺν τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν Κυβέρνησιν του, ὅτι ἡ Κεφαλληνία ναὶ μὲν παράγει σιτηρά, οἶνον, ἔλαιον, μέλι, ἀλλ' ἂν ὁ τόπος ἤθελεν εἶνε μάλλον καλλιεργημένος ἢ παραγωγὴ θὰ ἦτο ἐπικερδεστέρα. «Οἱ κάτοικοι, ἔλεγεν ἐπὶ πλεῖστον, εἶνε ταπεινοί, πτωχοὶ καὶ φυγόπονοι, ἐὰν δὲ ἤθελε τις ἐνταῦθα νὰ φυτεύσῃ σταφίδα καὶ⁸ βάμβακα θὰ ἐπετύχαιεν ἄφθο-

⁴ Πάρτε, *Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης* σελ. 256.

⁵ *Diversorum* παρὰ τῷ ἀρχιεποφυλακεῖῳ τῆς Δυτικῆς ἐπισκοπῆς, καὶ *Χρονικὰ* Βαρβιάνη.

⁶ Σάθα, ἐνθ' ἄνωτ. καὶ Ἀρχιεποφυλακεῖον.

⁷ Πάρτε, ἐνθ' ἄνωτέρω.

⁸ Ὁ κ. Παπανδρέου (Πάρτε ἐνθ. ἄνωτ. σ. 257) ἐκ παραδρομῆς τὸ ἐτὶ μεταφράζει ἦ.

νον κέρδον, ὡς ἡ πείρα ἀπέδειξεν¹». Ἐν οὕτως οἰκτεῖται ὁ Κάλβος τὴν κωθρότητα τῶν μετὰ ταῦτα τὰ μάλιστα διακριθέντων ἐπὶ δραστηριότητι Κεφαλλήνων, τῷ 1560 ἕτερος τις Ἐνετός, ὁ Ἀλβίσιος Βάλβος, ἀναφέρει ὅτι ἡ σταφίς εἰσῆχθη ἐν τῇ νήσῳ. Ἡ φιλοκέρδεια τῶν ἐγχωρίων ταχέως διέδωκε τὸν καρπὸν τοῦτον, διὸ ὁ ρηθὴς Ἐνετός ἐγράφε «... Λέγουσιν ὅτι τοῦτο τὸ τμήμα γῆς (bacili) δὲν εἶνε ἐπιπτήθειον πρὸς παραγωγὴν δημητριακῶν καρπῶν (biave) καὶ φυτεύουσι σταφίδας, οὕτως ὥστε ὁσημέραι ἐλαττοῦνται τὰ σπαρτὰ τῆς νήσου ταύτης, ἐνῶ κατ' ἔτος αὐξάνει ὁ πληθυσμὸς· διὰ ταῦτα καὶ ἡ δεκάτη τῆς Ὑ. Ἐ. εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἐλαττοῦται, ὥστε, ἐὰν δὲν ληφθῇ πρόνοια, ἡ νῆσος ἡμῶν αὕτη θὰ καταστῇ χειρῶν τῆς Ζακύνθου διότι... Ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲν ὑπάρχουσι πλοῖα οὔτε μεγάλα οὔτε μικρά...» Ἐκ τῆς συγχρόνου αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς ἐλαττώσεως παραγωγῆς δημητριακῶν ἐπέκειτο λιμός, ἐν περιπτώσει ἀφορίας. «Διὸ προστίθησιν ὁ Ἐνετός, ὑπὸ τῶν προκατόχων ἡμῶν ἐξεδόθησαν διατάξεις τινὲς διὰ ταύτην τὴν σταφιδοδοφυτείαν, ἀλλ' αὐταὶ δὲν ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ τῆς Γερουσίας· ὥστε θὰ συνεβοῦλευον τὴν Ὑ. Ἐ. νὰ διατάξῃ ὅπως οἱ διοικηταὶ (rettori) ἡμῶν ἀναγκάσωσι τοὺς φυτευσάντας σταφίδας ταύτας μὲν νὰ ἐκρίζωσωσι, νὰ σπεύρωσι δὲ σίτον εἰς τὰς σιτοφόρους γαίας, κριθὴν δὲ εἰς τὰς μὴ προσφεύεις πρὸς παραγωγὴν σίτου²».

Ἐκ τοῦ ἐπισήμου τούτου ἐγγράφου μανθάνομεν, ὅτι ἀπὸ ὀλίγου χρόνου (da poco tempo) μετεφυτεύθη εἰς τὴν Κεφαλληνίαν ὁ σταφιδόκαρπος, ἀλλ' ὁ προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου τῆς εἰσαγωγῆς τῆς σταφίδος εἰς τὴν νῆσον ταύτην ἐξάγεται σαφέστερον ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἐνετοῦ Ἀλβιζίου Λάνδου, ὅστις ἐν ἔτει 1581 ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ εἰς τὰς παραστάσεις τῶν Κεφαλλήνων κατὰ τῆς μετατροπῆς τῆς ἐλαχίστης, ὡς ἴσχυεν ἕως τότε, χρηματικῆς δεκάτης ἐπὶ τῆς σταφίδος εἰς πραγματικὴν δεκάτην φυσικῶν προϊόντων, ἔλεγε: «... Πρὸ εἰκοσιπενταετίας δὲν εἶχε φυτευθῆ ἐπὶ τῆς νήσου ἄλλο εἶδος σταφίδος εἰμὴ ἐρυθρᾶς (uve passe rosse), ἐξ ὧν προέκυπτε μικροτάτη ὠφέλεια, διότι τοιοῦτο εἶδος σταφίδος εἶχε καὶ ἔχει νῦν ἔτι νεύτελεστάτην τιμὴν· ἡ Ὑμετέρα Γαληνότης θ' ἀπελάμβανε μεγαλύτεραν ὠφέλειαν ἢ ἐκαλλιεργοῦντο οἱ δημητριακοὶ καρποὶ καὶ οὐχὶ ἢ τοιαύτη ἀπηγορευμένη σταφίς. Ἀλλὰ ἀπὸ εἴκοσι ἐτῶν ἤρξαντο φυτεῦσθαι μέλαινα σταφίδες (uve passe nere) πορίζουσαι πολλῶ

¹ Σάθα, ἐνθ. ἄνωτ. τόμ. VI, σελ. 280.

² Πάρτς, Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη σελ. 257.

»πλείονα κέρδη τῶν ἐρυθρῶν, διότι ἐκεῖναι μὲν πωλοῦνται μέχρι δουκάτων εἴκοσι καὶ εἴκοσι πέντε κατὰ χιλιάδα, αὐταὶ δὲ αἱ ἐρυθραὶ οὐδὲ πέντε δουκάτα, Ἡ τιμὴ δὲ τούτων ἦτο, ὅτε ἤρξατο ἡ φύτευσις, ἄσπρον τεσσάρων ἀνὰ τέταρτον (quarta) ἢ τὸ πολὺ πέντε. Διὸ περιωρίσθη ἡ δεκάτη εἰς ἡμισυ ἄσπρον ἀνὰ τέταρτον, τεσσαράκοντα δὲ τέταρτα ἀποτελοῦσι μίαν χιλιάδα· μετὰ τὴν μεταφύτευσιν ὁμῶς τῶν μελαίνων σταφίδων, ἐπληρώνετο ἡ αὐτὴ δεκάτη ἐπὶ καταδολιεύσει (defraudando) τοῦ δημοσίου. Ὡς δὲ νῦν γίνεται, οὐδὲ τὸ δέκατον τῆς δεκάτης καταβάλλεται, ἀφοῦ πληθύνονται μόνον λίραι δύο κατὰ χιλιάδα, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ πληρώνωνται τοῦλάχιστον λίραι δώδεκα, οὔσης τῆς τιμῆς τῆς σταφίδος εἴκοσι δουκάτα τὴν χιλιάδα καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἴκοσι πέντε. Πληρώνουσι περισσότερον διὰ τὰς ἐρυθρὰς ἢ διὰ τὰς μελαίνας, ἀφοῦ δίδουσι ἡμισυ ἄσπρον ἀνὰ πᾶν τέταρτον διὰ τὰς ἐρυθρὰς. Ἐκάστη χιλιάς ἐρυθρῶν ἀποτελεῖται ἐκ τεσσαράκοντα τετάρτων, ἐνῶ ἐκάστη χιλιάς μελαίνων ἀποτελεῖται ἐκ μόνον τριάκοντα τριῶν¹».

Ὁ Λάνδος τῷ 1581 λέγει ὅτι μετεφυτεύθη ἡ μέλαινα σταφίς πρὸ εικοσαετίας, δῆλα δὴ τὸ 1551, ἐνῶ ὁ Βάλβος τῷ 1560 λέγει, ὅτι μετεφυτεύθη πρὸ ὀλίγου χρόνου. Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ μεταφύτευσις ἐγένετο ἴσως μετὰ τὸ 1550. Πρὶν περιέλθῃ εἰς γνῶσιν τῆς κυβερνήσεως ἢ πρὶν ἢ καταστῆ ἀντικείμενον ἐμπορίου ὁ καρπός, οὗτος θὰ ὑπῆρχε. Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ πολλῶν προηγουμένων ἐτῶν ὑπῆρχεν ἐν Κεφαλληνίᾳ μικρόρραξ λευκὴ σταφυλή, ἣτις ξηραίνουμένη ἐγένετο ἐρυθρὰ, εἶδος ὅπερ ἐν Ζακύνθῳ ἐκαλλιεργεῖτο περισσότερον, καλούμενον λιανορρωγι, ἐξ οὗ παράγεται ἐξαιρετός οἶνος. Πρὶν ἢ εἰσαγάγωσιν εἰς τὸ ἐμπόριον οἱ Κεφαλλῆνες τὴν ἐρυθρὰν ἢ μέλαιναν σταφίδα, ἀρκετὴν ποσότητα κατ' ἔτος κατεσκευάζον ἐκ σταφυλῶν τοιμπίπο καὶ ἀπέστελλον εἰς πολλὰ μέρη. Καὶ ἐν Ζακύνθῳ ἐκ τῆς Κεφαλληνίας ἐκομίζετο τοιμπίπο, τὸ ὅποιον ἐστέλλετο ἀκολούθως εἰς Ἐνετίαν καὶ Μασσαλίαν². Μετὰ δὲ τὴν καλλιέργειαν τῆς μελαίνης σταφίδος, ἐξήραινον καὶ τινὰς σταφυλάς διὰ τοιμπίπο, ἀλλὰ ὀλίγη ἐγένετο ἐξ αὐτοῦ ἡ ἐξαγωγή³.

* *

Μεγάλῃ ἦτο ἡ διάδοσις τῆς σταφιδοδοφυτείας, οἱ δὲ γενικοὶ προ-

¹ Σάθα, Μνημεῖα Ἑλλ. Ἰστ. τόμ. V, σελ. 210 καὶ Πάρτς, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 257.

² Libri καὶ Filze Dogana. Ἀρχαιοφυλακείον.

³ Note et dispacci diversi, φάκελλος παρὰ τῷ ἀρχαιοφυλακείῳ Ἰθάκης.

βλεπταί καί οι έλεγκταί ¹ καί πάσαι αι άρχαι τής νουνεχοϋς Ένετικῆς Πολιτείας έσκέπτοντο τίνι τρόπῳ νά παύση ή περαιτέρω διάδοσις τής σταφιδαμπέλου καί άναγκασθῶσι οι κάτοικοι νά έμμείνωσιν εις τήν γεωργίαν, καλλιεργούντες καί τούς δημητριακοϋς καρπούς, ών σπουδαίως είχεν έλαττωθῆ ή ποσότης ². Τῷ 1556 άπεφασίσθη ίνα τοϋ λοιποϋ πληρώνωσιν οι φυτεύοντες άμπέλους ή σταφίδας δουκάτα δύο κατὰ κάμπιον (per campo) καί δουκάτον έν διά τὰ φυτευθέντα πρό τοϋ έτους τούτου, τὰ δέ εισπραττόμενα χρήματα νά λαμβάνη ή Κοινότης δι' άγοράν σίτου πρός χρῆσιν τών κατοίκων. Ο νόμος δέν θά έξετελεῖτο εύσυνειδήτως, καθότι ή κοινότης Ζακύνθου διά πρεσβείας έξηγεῖτο ίνα ταϋτα τὰ εισπραττόμενα χρήματα τεθῶσιν εις τὸ ταμείον, άλλ' εις ιδιαίτερον μέρος διά δύο κλειδῶν ήσφαλισμένον, ών τήν μέν νά κρατῆ εις τών γραμματέων τοϋ Προβλεπτοϋ, τήν δέ εις τών συνδίκων. Η κυβέρνησις όμως διέταξεν ίνα άυστηρῶς έκτελεσθῆ ὁ νόμος, δηλαδὴ τὰ χρήματα νά χρησιμεύσωσι μόνον πρός άγοράν σίτου ³.

Οι κάτοικοι οϋδεμίαν έδιδον άκρόασιν εις τὰς παραινήσεις τών ένετῶν άντιπροσώπων, ὅπως παύση ή περαιτέρω φύτευσις, διὸ τῷ 1575, νόμος έκδοθείς, άπηγόρευσε τήν φύτειαν νέων σταφίδων, οϋ μόνον άλλὰ καί διέτασσε τήν έκρίζωσιν τινων εκ τών ήδη ύπαρχουσῶν ⁴. Ο Πάρτες ὀρθῶς ιστορεῖ ὅτι: «αἱ ένθερμοι παρακλήσεις τών διά »τοιούτων βιαίων μέτρων άπειλουμένων κατοίκων κατάρθρωσαν τούλαχιστον τούτο, ὅτι εϋθύς τῷ 1576 άπεφασίσθη άκριβεστέρα εξέτασις »τῆς ύποθέσεως ύπὸ δύο άπεσταλμένων. Η έκθεσις τών συνδίκων τούτων, Άνδρέου Ίουστινιάνη καί Όθωνος Βαλιέρη, παρέχει άξιολογητάτην καί νοήμονα έκθεσιν τῆς οικονομικῆς καταστάσεως τών »Ιονίων νήσων κατ' εκείνους τούς χρόνους. Έν Ζακύνθῳ ήρξαντο νά »συλλέγωσιν ειδήσεις περι τῆς διανομῆς τοϋ έδάφους εις τὰ διάφορα »εἶδη τῆς καλλιεργείας. Ως πρός τήν έντολήν τῆς γερουσίας νά ενεργήσωσιν τήν εκρίζωσιν καί τήν ύπ' αϋτῶν κατεχομένην χώραν εις »ὅσον τὸ δυνατὸν μείζονα έκθεσιν νά επαναφέρωσιν εις τήν γεωργίαν,

¹ Inquisitori, ὡς έλέγοντο.

² Libro Ordini καί Άρχαιοφυλακεῖον — Ε. Λούτζη : Della Condizione politica delle Isole Jonie sotto il dominio Veneto κτλ. Venezia 1860 σελ. 433—Πάρτες. Κεφ. καί Ίθάκης σελ. 257—258.

³ Libro Ordini καί Filze Comunità καί Atti τῆς ίδιας παρὰ τῷ Άρχαιοφυλακεῖῳ.—Σάθα, Μνημ. Έλλ. Ίστο. τόμ. V, σελ. 119—120.

⁴ Άρχαιοφυλακεῖον. Σάθα καί Πάρτες, ένθ. άνωτ.

»άποφαίνονται ὅτι ή καταστροφή ύπαρχόντων άμπελώνων έμελλεν άφεύκτως νά επενέγη τήν οικονομικήν καταστροφήν τών κατόχων, ών »ή μόνη έλπις μετὰ τὰς δεινάς άπωλείας τοϋ τελευταίου τουρκικοϋ »πολέμου στηρίζεται εις τὰς προσοδοφόρους ταύτας φυτείας. Εἰς κάμπιος (3657 στρέμματα) φυτευμένος σταφίδα, παρέχει εισόδημα 25—»30 δουκάτων, έσπαρμένος δέ σιτηρὰ μόνον 3-4 δουκάτα. Έάν τις »άναλογισθῆ λοιπὸν ὅτι εκ τών 18,000 κάμπων ὅλης τῆς καλλιεργη»σίμου γῆς τῆς νήσου 10,400 κατέχει ή γεωργία, 1200 ή σταφιδο»φυτεία καί 5800 ή άμπελουργία, καί ὅτι ή σπόριμος γῆ, αν καί περι»λαμβάνει τὰ δύο τρίτα τῆς ὅλης καλλιεργησίμου εκτάσεως, όμως μό»νον ἐπὶ τρεῖς μῆνας τοϋ έτους δύναται νά επαρκέση εις τὰς τῆς νήσου »ανάγκας ὡς πρός τὰ σιτηρὰ, πρέπει νά έννοήση, ὅτι πᾶς σημαντι»κὸς περιορισμὸς τῆς άμπελοφυτείας δύναται μόνον ὀλίγον νά αύξήση »τὸ εισόδημα τών σιτηρῶν τῆς νήσου, άλλ' εις τήν εύημερίαν τών »κατόικων άναγκάως θά επενέγη τὰ βαρύτατα τραύματα. Η προ»μήθεια σιτηρῶν εις τήν νήσον δύναται νά εξασφαλισθῆ πολὺ σκοπιμώ»τερον διά τρόπου ήττον βιαίου· διά τῆς ιδρύσεως σιταποθήκης (fon»daco) τοϋ κράτους, πρός ίδρυσιν τῆς ὁποίας πλούσιοι πολῖται άμέσως »θά προκατέβαλλον 6000 δουκάτα καί τῆς ὁποίας ή περαιτέρω δια»τήρησις δύναται νά εξασφαλισθῆ διά φόρου εισπραττομένου εκ τῆς »εξαγομένης σταφίδος. Η έτησία παραγωγή τῆς σταφίδος είχεν αύ»ξηθῆ ήδη τότε έν Ζακύνθῳ μέχρις ένὸς καί ήμίσεος εκατομμυρίου »λιτρῶν, έν Κεφαλληνίᾳ δέ εις 400,000 λιτρῶν ¹.

Πρακτικωτάτη ήτο ή έκθεσις αϋτη τοϋ Ίουστινιάνη καί τοϋ Βαλιέρη. Οι δύο οϋτοι Ένετοί έσωσαν βεβαίως τὸν τόπον ἀπὸ πολλῶν δεινῶν. Η πρότασις τών άπεσταλμένων τούτων, περι τῆς σιταποθήκης, έξετελέσθη καί άπεδείχθη εξαίρετος έν Ζακύνθῳ. Άλλ' ή ίδρυσις ὅπως»δήποτε σιταποθήκης έν Ζακύνθῳ φαίνεται κατὰ τι άρχαιοτέρα ².

¹ Πάρτες, Κεφαλληνία καί Ίθάκη σελ. 258—259.

² Έπὶ λέξει λέγει ὁ Ένετὸς Basadonna τῷ 1546: «Ho instituido... un fon»tego con li danari tratti del utile de certi formenti descargati della nave »Cornara al tempo del magnifico Messer Zuan Barbarigo, mio predecessor..» Σάθα, Μνημ. Έλλ. Ίστορ. IV, σελ. 275.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΔΟΡΟΣΤΑΜΟΣ

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ

Περὶ τοῦ ἐπιφανοῦς τούτου κληρικοῦ οὕτινος τὸν βίον ἐπιχειρῶ νὰ σκιαγραφῆσω, ὀλιγίστας πληροφορίας παρέσχον μέχρι τοῦδε οἱ ἐν ταῖς βιογραφικαῖς καὶ μεσαιωνολογικαῖς μελέταις καταγινόμενοι λόγιοι.

Ὁ κ. Σάθας ἐν σελίδι 600 τῆς Νεοελληνικῆς αὐτοῦ Φιλολογίας, ἀναγράφων τὸ ὄνομα τοῦ Δοροστάμου ὡς ἀρχιμανδρίτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, λέγει μόνον «ὅτι συνέγραψε τῷ 1737 περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς». Ὁ κ. Ἀδρόνικος Δημητρακόπουλος ἐν ταῖς Προσθήκαις καὶ Διορθώσεσιν εἰς τὴν Νεοελλ. Φιλ. τοῦ κ. Σάθα (Λειψία 1871) ἀνασκευάζει τὴν πληροφορίαν ταύτην καὶ ἀποδίδει τὴν συγγραφὴν εἰς τὸν κ. Elssner, συνάμα δὲ πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι ὁ Ἀθανάσιος Δορόσταμος ἦτο ἐκ Πατρῶν τῆς Πελοποννήσου (σελ. 101). Ὁ δὲ κ. Μανουὴλ Γεδεών ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Πατριαρχικοὶ Πίνακες» ἐν σελ. 644-645 καὶ ἐν ὑποσημειώσει ὑπ' ἀριθ. 1185 ἐν τῷ βίῳ Πατριάρχου Παΐσιου Β' μνημονεύει τοῦ ὀνόματος τοῦ Δοροστάμου ὡς λαβόντος συστατικὸν γράμμα παρὰ τοῦ εἰρημένου Πατριάρχου ἐπὶ συλλογῇ χρημάτων πρὸς ἀπολύτρωσιν αἰχμαλώτων.

Δυστυχῶς ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω πληροφοριῶν οὐδεὶς μέχρι τοῦδε τῶν παρ' ἡμῖν καταγινόμενων ἔγραψε περὶ τοῦ πολυκυμάντου βίου τοῦ Ἑλληνοῦ τούτου κληρικοῦ, ὅστις διὰ τῶν ἀρετῶν, τῶν γνώσεων, τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ, ἐτίμησεν ὄχι μόνον τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πατρίδα, ἀλλ' ὀλόκληρον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος.

Εὐτυχῶς οὐκ ὀλίγας περὶ τοῦ ἀνδρός τούτου σημειώσεις ἀφῆκεν ἡμῖν ὁ σοφὸς γερμανὸς Jacob Elssner ἐν τῷ γερμανιστὶ ἐκδοθέντι συγγράμματι αὐτοῦ «Νεωτάτη Περιγραφή τῶν Ἑλλήνων Χριστιανῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐπὶ τῇ ἀξιοπίστῳ διηγήσει τοῦ κ. Ἀθανασίου Δοροστάμου τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ προσθηκῶν, ἐπαληθεύσεων καὶ διορθώσεων ἐπὶ τῇ βάσει νέων εἰδήσεων καὶ ἰδίων παρατηρήσεων, ὑπὸ Ἰακώβου Ἐλσνερ κτλ. ἐν Βερολίῳ, 1737, τύποις Χριστιανοῦ Λ. Κονόδι».

Ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐσφαλμένως ὁ κ. Σάθας ἀποδίδει τὴν εἰρημένην συγγραφὴν εἰς τὸν Δορόσταμον, καθότι ὡς προκύπτει ἐκ τῆς μαρτυρίας αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, τὸ βιβλίον ἔγραψεν ἐπὶ τῇ ἀξιοπίστῳ διηγήσει τοῦ Δοροστάμου. Ἄλλως τε ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ ὁ κ.

Elssner λέγει ρητῶς «εἰς τὸ νὰ γράψω περὶ τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας μὲ παρώτρυνε πρὸς τούτους ἡ ἀπρόοπτος ἀφίξις τοῦ κ. Ἀθανασίου Δοροστάμου Ἀρχιμανδρίτου τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις μοὶ ἀνεκοίνωσε πολλὰ ἀξιοπερίεργα πράγματα, ἅτινα ἀποκαλύπτουσι τὴν σύγχρονον κατάστασιν τῆς ἐκεῖ ἐκκλησίας, διορθοῦσι πολλὰς σπουδαίας πλάνας τῶν μέχρι τοῦδε εἰδήσεων, καὶ φέρουσιν εἰς φῶς πλεῖστα σπουδαιότατα ἄγνωστα γεγονότα, ἅτινα ἐπαληθεύω διὰ τε τῶν ἰδίων μου παρατηρήσεων καὶ διὰ νεωτάτων περιγραφῶν».

Ἐκτὸς τούτου, ἀριθμῶν ὁ κ. Elssner τὰς γλώσσας, ἀς ἐγνώριζε καὶ ὠμίλει ὁ Δορόσταμος, δὲν λέγει ὅτι ἐγνώριζε τὴν γερμανικὴν, ἐκτὸς ἂν ὑποθέτῃ ὁ κ. Σάθας ὅτι ἡ ἐν λόγῳ συγγραφὴ ἐγράφη ἑλληνιστὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δοροστάμου καὶ μετεφράσθη ὑπὸ τοῦ κ. Elssner ἄλλὰ καὶ τοῦτο καθόλου δὲν προκύπτει. Ἐκεῖνο τὸ ὑποῖον ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν εἶνε, ὅτι ὁ ἡμέτερος Δορόσταμος παρέσχεν εἰς τὸν σοφὸν γερμανὸν τιαυτήν πνευματικὴν συνδρομήν, ὥστε δικαιοῦμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ ἀνωτέρω συγγραφὴ ἐγένετο διὰ συνεργασίας, τὴν δὲ πεποιθησὶν μου ἐδραιώνει ἡ ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον διάμονή τοῦ Δοροστάμου ἐν αὐτῷ τῷ οἴκῳ τοῦ κ. Ἐλσνέρου.

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ σοφοῦ γερμανοῦ, ὅστις κοσμεῖ τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα αὐτοῦ καὶ διὰ καλλιτεχνικωτάτης εἰκόνας τοῦ Ἑλληνοῦ κληρικοῦ, ὁ Ἀθαν. Δορόσταμος κατήγετο ἐξ ἀρίστης οἰκογενείας τῆς ἐμπορικῆς πόλεως Πατρῶν. Ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς αὐτοῦ ἠσχολεῖτο εἰς τὸ ἐμπόριον, ὁ δὲ νεώτερος ἦτο ἱερεὺς ἐν τῇ γενεθλίῳ πόλει, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Νικολάου. Κατὰ τὴν νεαράν αὐτοῦ ἡλικίαν ὁ Δορόσταμος ἐταξείδευσε μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ του εἰς Δαμιέτην τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ καὶ Ἱεροσόλυμα, ἐπεσκεύεθη τὰς ἐκεῖ ἐκκλησίας καὶ μονὰς, ὅπου καὶ ἐφ' ἱκανὸν διέμεινε.

Ὅτε ἡ Πελοπόννησος ἀνῆκεν εἰς τὸ ὀθωμανικὸν Κράτος, ὁ Ἀθανάσιος ἦτο διάκονος ἐν Πάτραις· εὕρισκετο εἰς Ναύπλιον ὅταν κατὰ τὸν πόλεμον παρεδόθη ἐκεῖ, αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τινος Γενιτσάρου· ἐκρατήθη δέσμιος ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τέσσαρας μῆνας, κατόπιν οὗτος τὸν μετέφερε διὰ Σμύρνης εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου καὶ ἐξηγοράσθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἀντὶ 2000 ταλλήρων, ἅτινα μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου καὶ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν πατρίδα ἀπέδωκεν.

Ὁ Πατριάρχης, ὅστις ἐγνώρισε τὴν ἱκανότητα τοῦ Ἀθανασίου, τὸν διώρισεν ἡγούμενον εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἐν Ἰασίῳ, ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Βραίλαν ὡς ἀρχιμανδρίτης τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἰωαννικίου, μετὰ τοῦ ὁποῦ καὶ παρέστη κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἐκ-

κλησιῶν εἰς Βενδέρη, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐμάχετο αὐτόθι γενναίως ὁ Βασιλεὺς τῆς Σουηδίας.

Πρὸ δέκα τεσσάρων ἐτῶν περίπου, ἐξακολουθεῖ ὁ Ἑλσνερ, ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος τοῦ τότε Πατριάρχου Ἱερεμίου ἐν Κωνσταντινουπόλει, πρὸ δεκαετίας δὲ ὡς ἐξάρχος ἀπεστάλη καὶ τότε εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους Κέρκυραν, Ζάκυνθον καὶ Κεφαλληνίαν, αἵτινες εὕρισκοντο ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν προστασίαν, τὰς ἐπισκέφη δὲ συλλέγων ἐράνους ¹ πρὸς κατασκευὴν τῆς Πατριαρχικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ μεγάρου, ἅτινα κατεστράφησαν ἐκ τῆς τότε ἐκραγείσης πυρκαϊᾶς. Εἰς τὴν ἀποστολὴν του ταύτην ὑπῆρξεν ἀρκετὰ εὐτυχῆς, συλλέξας πλουσίους ἐράνους, ἐν οἷς προστιθεμένης καὶ τῆς γενναιοδωρίας τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Ρωσσιῶν, ἡ ἐκκλησία καὶ ὁ πατριαρχικὸς οἶκος ἀνικοδομήθησαν λαμπρότερα καὶ στερεώτερα.

Τὸ εὐτυχὲς ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε βεβαίως ἡ αἰτία ὅπως βραδύτερον ἐπιχειρήσῃ καὶ ἕτερον ταξείδιον εἰς Σουηδίαν καὶ Γερμανίαν ἵνα συλλέξῃ ἐράνους ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, σὺνάμα δὲ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἀπέστειλε ταύτοχρόνως μοναχοὺς ἐφοδιασμένους μὲ Πατριαρχικὰ γράμματα εἰς Ὀλλανδίαν καὶ Ἀγγλίαν. Ὁ κ. Ἑλσνερ σὺν ταῖς πληροφορίαις τοῦ βίου τοῦ Δοροστάμου δημοσιεύει ἐν πρωτοτύπῳ καὶ μεταφράσει Παῖσιου ² τοῦ Γ' τὸ κάτωθι Πατριαρχικὸν γράμμα.

¹ Ὁ φιλόπνοος ἐρευνητῆς τοῦ Ἀρχαιοφυλακείου Ζακύνθου καὶ λόγιος φίλος μου κ. Α. Χ. Ζώης μοι ἐπέδειξε πατριαρχικὸν γράμμα Ἱερεμίου Γ', σωζόμενον ἐν τῷ Ἀρχαιοφυλακείῳ Ζακύνθου, δι' οὗ ἀπεστάλλετο ὁ πρῶτος Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν Παῖσιος πρὸς συλλογὴν ἐράνων διὰ τὰ πατριαρχικὰ οἰκοδομήματα. Ἐκ τῶν συνεχῶν αὐτῶν ἐπισκέψεων δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ Ζάκυνθος παρεῖχε προθύμως καὶ γενναίως τὴν συνδρομὴν τῆς εἰς τὰς παρουσιαζομένας ἀνάγκας τῆς Μ. τοῦ γένους Ἐκκλησίας.

² Προφανῶς ἐνταῦθα ὁ κ. Ellsner ὑπέπεσεν εἰς λάθος, ἴσως δὲ κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν, διότι οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὡς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Παῖσιος Τρίτος, πολὺ δὲ μᾶλλον τὸ ἔτος 1734, ὅτε δηλαδὴ ἐγγράφη τὸ πρὸς τὸν εἰρημένον Δοροστάμον Πατριαρχικὸν συστατικὸν γράμμα, οὐδὲ ἡ χρονολογία συμπίπτει μὲ τὴν χρονολογίαν Παῖσιου Β' τὸ τρίτον πατριαρχεύσαντος (1744—1748) ἵνα τοῦλάχιστον ὑποθέσωμεν ὅτι ἐγένετο σύγχυσις καὶ παρεξήγησις.

Ὁ διακεκριμένος περὶ τὰ τοιαῦτα κ. Μαουήλ Γεδεών εἰς τοὺς «Πατριαρχικοὺς αὐτοῦ Πίνακας» φέρει ὡς πατριαρχεύσαντα τῷ 1734 Σεραφεῖμ Α', διότι ἐν σελίδι 633 ρητῶς λέγει «φαίνεται ὅτι διώκησε (Σεραφεῖμ Α') τὴν ἐκκλησίαν μέχρι τοῦ μηνὸς Ἰουνίου 1734», ἓνα μῆνα τουτέστιν ἐπὶ πλέον τῆς χρονολογίας τοῦ εἰρημένου πατριαρχικοῦ γράμματος, φέροντος χρονολογίαν α' Μαΐου 1734. Ἀλλὰ δυστυχῶς ὁ αὐτὸς κ. Μ. Γεδεών περιπίπτει εἰς ἀντίφασιν καὶ ὠρισμένως ἐν σελίδι 644—645 ἐν ὑποσημείωσει 1185 τοῦ αὐτοῦ συγγράμματός του, ἐνθα

Παῖσιος Τρίτος Ἑλέφ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως
Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

«Τοῖς ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ καὶ ἀπανταχοῦ κοινῶς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν λατρεύουσι, καὶ ἀληθινὸν Θεὸν ὁμολογοῦσι, γαληνοτάτοις καὶ ὑπερτάτοις τῆς Ἱερᾶς Ρωμαϊκῆς βασιλείας Λετόροις, περιφανεστάτοις Δουξί, Δεσπότηις, Ἡγεμόσι καὶ Δυνάταις, Θεοσεβεστάτοις καὶ παναιδεσιμωτάτοις ἀρχιεπισκόποις καὶ ἐπισκόποις ἐν Χριστῷ ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς, σὺν πάσῃ τῇ ἱερᾷ καὶ σεβασμιά ἐκκλησιαστικῇ τάξει, τοῖς πανευγενεστάτοις Ἀρχουσι, ἐξουσιασταῖς μέγιστάσιν, ἐπάρχοις καὶ ὑπάτοις, τοῖς σοφολογιωτάτοις ἱεροδιδασκάλοις καὶ καθηγηταῖς τῶν τε μεγίστων καὶ περιφῆμων Ἀκαδημιῶν ἀρίστοις προστώσι καὶ ἀπλῶς παντὶ τῷ χριστεπωνύμῳ πληρώματι, τέκνοις ἐν Κυρίῳ ἀγαπητοῖς καὶ περιποθητοῖς τῆς ἡμῶν μετριότητος χάρις καὶ ἔλεος παρὰ Θεοῦ παντοκράτορος καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, παρ' ἡμῶν δὲ τὴν ἀποστολικὴν εὐλογίαν.

Δηλοποιούμεν τοίνυν πᾶσιν ὑμῖν, ὅτι κατὰ τὴν φθίσασαν πρὸ χρόνων ἀνάλωσιν τῆς Πελοποννήσου πάμπολλοι τῶν Χριστιανῶν αἰχμαλωτισθέντες κρίμασιν οἷς οἶδεν ὁ Κύριος, οἱ μὲν τινες ἐξ αὐτῆς διὰ πάσης συνδρομῆς καὶ βοήθειας τῆς καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτης ἀποστολικῆς καθέδρας ἐλυτρώθησαν, οἱ δὲ διὰ τῆς ἐλεημοσύνης καὶ ἐγγυήσεως τῶν ἡμετέρων ἐκκλησιαστικῶν τε καὶ λαϊκῶν πᾶσαν φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν θέμενοι ὅσον ἦν αὐτοῖς καὶ ἡμῖν ἐφικτόν, γινομένης ὀφειλῆς καὶ ὑποσχέσεως πλείστης, οἱ δὲ εἰσέτι καὶ νῦν ἐμμένουσιν, ὑπὸ τῆς ἀδυναμίας ἡμῶν πικρᾷ δουλείᾳ καὶ κακῶσι ἀνεκδιηγήτῳ, ὡς ἀδιάδηλον τοῖς πᾶσι πάσχοντες πάνδεινα καὶ πνέοντες τὰ ἔσχατα, ἐν στεναγμοῖς καὶ κλαυθμοῖς ἀλαλήτου ὑπὸ τὸν ζυγόν... ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες σὺν τοῖς τέκνοις αὐτῶν γεννηθεῖσι δυστυχῶς ὑπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ ταλαιπωρίαν τῶν γονέων αὐτῶν.

Προνοοῦντες ὡς χρεῶν ἡμῶν, ὑπὲρ τῆς τούτων σωτηρίας τῶν ἀθλίως κινδυνεύοντων ψυχῇ καὶ σώματι αἰχμαλώτων, καίτοι στηρίζοντες αὐτοὺς ὡς εἰκός, καὶ τὰ ὑπὲρ δύναμιν, ὡς εἰπεῖν βοθηοῦντες αὐτοῖς, μέντοι γε μὴ ἔχοντες ἄλλως πως ποιῆσαι, ὡς τὸ ἡμέτερον γένος ἐν ἀπορίᾳ καὶ ἀμυχανίᾳ πλείστη τυγχάνον, ὑπὸ τῆς καθ' ἐκάστην πιεζούσης πάντας τυραννίας καὶ συνδουλείας, συνδιασκεψάμενοι ἀλλήλοις τὸ δέον συνθλιβόμενοι τε τῇ δεινῇ κακουχίᾳ τοῦ πλησίον, ὡς ὑπόχρεοι πάντες οἱ κατὰ Χριστὸν ζῶντες πάντες ὑπὲρ τῆς ἀναρρώσεως τούτων. Εὐρο-

μείαν ποιοῦμενος τοῦ ἐν λόγῳ πατριαρχικοῦ γράμματος λέγει: «γράφει τὸν Παῖσιον τοῦτον Γ'. Ἀλλὰ τῷ 1734 κατὰ Μάιον, ἐφ' ὅσον γινώσκωμεν, ἦν Πατριάρχης Νεόφυτος Γ'.»

Ὁ Ἰάκωβος Ἑλσνερ ἐκ τῶν Μεταρρυθμημένων ἐκ Προνοίας, εἰδήμων τῆς Ἑλληνικῆς, Λατινικῆς καὶ Γερμανικῆς διαλέκτου, καὶ διδάσκαλος τῆς Θεολογίας. Ἐγραψεν ἱερὰς παρατηρήσεις εἰς τὴν Νέαν Διαθήκην καὶ νέαν περιγραφὴν τῆς καταστάσεως τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων τῶν ἐν Τουρκίᾳ εὕρισκόμενων. Ἴδε Γερμαν. βιβλ. Τ. Μ. καὶ Γερμ. βιβλιοθ. Νέαν Τόμ. ΙΑ', μέρος Α', σελ. 367. Προσθήκη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Μελετιίου κτλ. παρὰ Γεωργίου Βενδότη, ἐν Βιέννῃ 1795, σελις 150.

μεν καὶ αὐθις εὐλογον καὶ ἀναγκαῖον ἐξαποστεῖλαι καὶ εἰς τὰ σπλάγγνα τῶν κρα-
ταιῶν ἡμῶν βασιλέων καὶ ἐξουσιῶν διὰ τῶν παρόντων ἡμετέρων πατριαρχικῶν
καὶ συνοδικῶν γραμματέων τὸν παρόντα παναιδεσιμώτατον καὶ πανευλαβέστατον
κύριον Ἀθαράσιον Δορόσταμον ἀρχιμανδρίτην τοῦ πατριαρχικοῦ οἰκουμενικοῦ θρό-
νου καὶ τοῦ ἁγίου Ὄρους τοῦ ἐν τῷ Ἁθῶ καὶ πάσης Χερσωνείας, ἐν ἁγίῳ πνεύ-
ματι ἀγαπητὸν ἡμῶν ἀδελφὸν καὶ συλλειτουργὸν καὶ αὐτὸν τῇ κοινῇ δεινῇ αἰχ-
μαλωσίᾳ σὺν τοῖς οἰκείοις αὐτοῦ γονεῦσι καὶ συγγενέσι, καὶ μετὰ ταῦτα μυρία
δεινὰ παθόντα παρὰ τῶν ἀθέων βαρβάρων ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας· ὃν τινα καὶ πέμπο-
μεν παρὰ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτου ἀποστολικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ Θρόνου κοινῇ
γνώμῃ καὶ ἀποφάσει τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν καὶ ὑπερτίμων
τῆς ἱεραρχικῆς συγκλήτου βουλῆς ἡμῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὸν ἀδελφὸν καὶ
συλλειτουργὸν εἰς τὰ σπλάγγνα τῆς φιλευσεβείας ἡμῶν, χάριν ἐλέους καὶ βοή-
θείας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερώσεως τούτων τῶν αἰχμαλώτων, προσέτι καὶ ἐξαρχικῶς ἐπὶ
πάντας τοὺς ἡμετέρους ἱερομονάχους καὶ πρεσβυτέρους, ὅπου δ' ἂν τύχωσιν, οἷς
περ καὶ ἐντελλόμεθα συνοδικῶς ὑπακούειν καὶ πειθαρχεῖν τῷ παρόντι ἡμετέρῳ
ἐξάρχῳ, ὡς πρόσωπον πατριαρχικὸν ἡμέτερον ἐπιφέροντι καὶ πάσης τῆς ἱεραῆς
ἡμῶν συνόδου.

Ὡ τινα καὶ δεδώκαμεν πᾶσαν ἄδειαν ἐνεκεν μὲν πάσης ἄλλης συμβάσεως ἐκ-
κλησιαστικῆς καὶ ὑποθέσεως· πρὸς τούτοις δὲ ἐπὶ τῷ παραλαβεῖν καὶ συνάξει παρ'
αὐτῶν τὴν καλὴν ἐλεημοσύνην καὶ βοήθειαν τῶν φιλοχριστῶν διὰ τοῦτο καὶ συ-
νιστῶμεν αὐτὸν τῇ ἡμετέρῳ εὐσπλαγγνίᾳ τῶν εὐσεβῶς κραταιῶς βασιλευόντων
θεσφουρήτων ἀνάκτων κτλ.

Ἐδόθη ἐν νέᾳ Ρώμῃ ἐν τῷ ἁγίῳ Γεωργίῳ ἐν ἔτει σωτηρίῳ αψλδ', α' ἰνδι-
κτου βίσεκτος ἐν μηνὶ Μαΐῳ α', ἰνδικτιῶνος ιθ'.

Ὁ Καισαρείας Νεόφυτος,

Ὁ Νικομηδείας Σεραφείμ,

Ὁ Νικαίας Καλλίνικος,

Ὁ Κυζίκου Αὐξέντιος,

Ὁ Ἀδριανουπόλεως Ἀθαράσιος,

Ὁ Προιάβου Ἰωαννίκιος.

Διαρκούντος τοῦ ταξιδίου τούτου ὁ Δορόσταμος συνελήφθη ὑπὸ
ληστῶν εἰς τὰ σύνορα τῆς Βλαχίας καὶ Τρανσυλθανίας, οἵτινες ἀφ' οὗ
ἐφόρευσαν ἕνα τῶν διακόνων τῶν συνοδευόντων αὐτόν, ἀφήρεσαν ἀπὸ
τοῦ Ἀρχιμανδρίτου καὶ τοῦ ἑτέρου διακόνου πᾶν ὅ,τι εἶχον καὶ ἀφοῦ
τούς ἀπεγύμνωσαν καθ' ὀλοκληρίαν, τοὺς ἐμαστιγώσαν ἀφίσαντες αὐ-
τοὺς ἡμιθανεῖς.

Ὁ Ἕλληνας ἐπίσκοπος τῆς Τρανσυλθανίας Μάξιμος, ὅστις ἦτο ὑφιστά-
μενος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Βελιγραδίου, τῷ ἐπρομήθευσεν ἐνδύματα καὶ
χρήματα ἵνα δυνήθῃ νὰ φθάσῃ εἰς Βιέννην, ἐνθα ἔτυχεν ὑψηλῆς ἀκροά-
σεως παρὰ τῷ Αὐτοκράτορι, κατόπιν δὲ διὰ Βοημίας καὶ Σιλεσίας
μετέβη εἰς Φραγκφούρτην καὶ εἶτα εἰς Βερολίνον.

Εἶνε ἀνὴρ ἀξιόσεβάστου ἐξωτερικοῦ, ἡλικίας ἑτῶν 46, φέρει ἀπὸ
τοῦ λαιμοῦ μέχρι τοῦ στήθους κρεμάμενον μικρὸν σταυρὸν, ὃν ἐδώρησεν
εἰς αὐτόν ὁ ρηθεις ἐπίσκοπος.

Εἶνε ἀνθρωπος σώφρων, γινώσκων καλῶς νὰ φέρεται παντοῦ. Ἐκ-
τὸς τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Τουρκικῆς ὁμιλεῖ καὶ ὀλίγον τὴν Λατινικὴν
καὶ Γαλλικὴν, ἀριστα δὲ τὴν Ἰταλικὴν, ἣν γράφει κάλλιστα, μετρίως
δὲ τὴν ἑλληνικὴν ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐπιστολῶν, ὡς ἔγραψεν εἰς τὸν
Δρ Δ... καὶ εἰς τὸν καθηγητὴν τῆς Φραγκφούρτης Ζαβλόνσκη καὶ
εἰς ἐμέ.

Ἡ διήγησις του περὶ τῆς νῦν καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων εἶνε
ἀξιόπιστος, νῦν ἔχει τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀρχιμανδρίτου, εἶνε ἐξοχος ἱε-
ρεὺς τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ ἐξοχώτατος θεράπων τοῦ Πα-
τριάρχου.

Καίτοι δίδει ἡμῖν εἰδήσεις περὶ πραγμάτων τὰ ὅποια εἶδεν, ἤκου-
σεν ἢ ἔμαθε κατὰ τὴν δεκαετῆ του ἡλικίαν, οὐχ ἤττον φαίνεται
ἀνθρωπος ἐχέφρων, λογικὸς καὶ οὐδόλως δεισιδαίμων, σοβαρὸς δὲ καὶ
θεοσεβής. Ἔχει τοιαύτην ἀποστροφὴν εἰς τὴν ἀναλήθειαν καὶ τὸ ψευ-
δος, ὥστε ἔλεγεν ἡμέραν τινα δοθείσης περιστάσεως, ὅτι προὔτιμα νὰ
ἀποθάνῃ παρὰ ἐν συνειδήσει καὶ μετὰ θελήσεως νὰ ψευθῇ ἢ νὰ μὴ τη-
ρήσῃ τὸν λόγον του. Διὰ νὰ οικονομῆσῃ τὰ ἔξοδα, τὸν παρέλαβον εἰς
τὴν οἰκίαν μου καὶ εἰς τὴν τράπεζάν μου, πολλάκις δὲ τὸν συνεβούλευσα
σοβαρῶς καὶ σχεδὸν τὸν ἐξώρκισα νὰ μοὶ λέγῃ ἀφόβως τὴν ἀλήθειαν
καὶ τὸν διεβεβαίωσα ὅτι ἡμεῖς οἱ διαμάρτυρόμενοι πλειότερον θὰ τὸν
ἐκτιμῶμεν ἂν μᾶς ἀπεκάλυπτε τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων ὄψιν κατὰ
τὴν εἰλικρινῆ ἀντίληψιν του, παρὰ ἂν διὰ κολακειῶν καὶ ἀποποιήσεων
τῆς ἀληθείας προσεπάθει νὰ εἶπῃ πᾶν τὸ εἰς ἡμᾶς ἀρεστόν, πολὺ μᾶλ-
λον ἀφοῦ εἶνε εὐκόλον νὰ λάβωμεν εἰδήσεις περὶ τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων
χριστιανῶν καὶ παρ' ἄλλων προσώπων. Ὅφειλω ὅμως ν' ἀναγνώρισω
ὅτι σοβαραὶ καὶ βásiμοι ἦσαν αἱ πληροφορίες του, τόσον ὥστε εἰς πολ-
λὰς ἐξ αὐτῶν ἠδυνήθηκα νὰ ἀνεύρω τὰς παλαιὰς καὶ νέας γραφὰς ἢ
ἔχνη ἐξ αὐτῶν.

Ἐν τῷ προλόγῳ του ὁ κ. Elssner, ἀποκαλύπτων ἡμῖν τοὺς λόγους
καὶ τὰ κίνητρα τὰ ὠθήσαντα αὐτόν εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν ἀνωτέρω
συγγραμμάτων, λέγει ὅτι ἐκτὸς τῆς ἀπροόπτου ἀφίξεως τοῦ Ἀρχιμαν-
δρίτου Δοροστάμου, τὸν προέτρψε πρὸ πάντων ὁ ὀφειλόμενος οἶκτος
διὰ τοὺς κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον συλληφθέντας καὶ ὑπὸ τὸν
Ταρταρικὸν καὶ Ἀραβικὸν ζυγὸν στένοντας, οἵτινες φοβερὰ ὑφίσταν-
ται σωματικὰ μαρτύρια, ἔτι δὲ μείζονα διατρέχουσι ψυχικὸν κίνδυ-
νον, ἀναγκάζόμενοι ν' ἀπαρνηθῶσι τὸν Χριστὸν καὶ ν' ἀσπασθῶσι
τὸν Μωαμεθανισμόν, ἵνα φανῶσιν ἀρεστοὶ εἰς τοὺς διώκτας των, προσ-
θέτει δὲ ὅτι χάριν αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ ἦλθεν ὁ ρηθεις Ἀρχιμανδρίτης

εἰς Γερμανίαν καὶ Σουηδίαν μὲ μίαν ἀξιοπεριεργὸν γραφὴν τοῦ Πατριάρχου, ἵνα τουτέστι συλλέξῃ ἐράνους πρὸς ἐξαγορὰν καὶ ἀπολύτρωσιν τῶν δεσμωτῶν χριστιανῶν καὶ ὅτι εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐράνους ἀφιερῶται ὁλόκληρος ἡ ὠφέλεια, ἥτις θέλει προκύψει ἐκ τῆς παλήσεως τοῦ ἐν λόγῳ συγγράμματος.

Διακηρύττει ὅτι τὸν εἰρημένον Δορόσταμον ἐδέχθησαν ἐν Βερολίνῳ μετὰ συμπαθείας καὶ ἀγάπης καὶ ὅτι ἔπραξαν ὑπὲρ αὐτοῦ πᾶν τὸ δυνατὸν τόσον οἱ Γάλλοι ὅσον καὶ οἱ Γερμανοὶ ὅπως τῷ παράσχῃσι δειγματοὶ τῆς ἀγάπης των.

Ἐκτὸς τῆς εἰκόνης τοῦ Δοροστάμου, ἦν προτάσσει ὁ κ. Elssner, τὸ εἰρημένον σύγγραμμα κοσμεῖται καὶ δι' ἐννεὰ ἐπιτυχεστάτων χαλκογραφιῶν παριστανουσῶν τὸν Πατριάρχην μετὰ τῆς ἱεράς ἀμφιέσεως ἐν τῷ Πατριαρχικῷ θρόνῳ, τὸν αὐτὸν ἐν περιοδείᾳ, τὴν πατριαρχικὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ Πατριαρχικὸν Μέγαρον. Ἀρχιεπίσκοπον καὶ Μητροπολίτην ἐν ἱεραῖ ἀμφιέσει εὐλογοῦντας, Ἀρχιμανδρίτην καὶ Ἠγούμενον, Διάκονον καὶ ἱερέα τὸν μὲν μὲ τὰ θεῖα ἐπὶ κεφαλῆς, τὸν δὲ κρατοῦντα τὸ ἅγιον ποτήριον. Αἱ εἰκόνες αὗται ἐγράφησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δοροστάμου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ κ. Elssner.

Ὁ δεύτερος τόμος ἐξεδόθη ἐν Βερολίνῳ τῷ 1749 ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Elssner καὶ ἐπιγράφεται «Ἐξακολουθήσις τῆς νεωτάτης περιγραφῆς τῶν Ἑλλήνων Χριστιανῶν κτλ». μετὰ παραρτήματος ἐπὶ τοῦ ἐξαιρέτου τῆς ρηθείσης χώρας. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν τόσων ἄλλων πολυτίμων καὶ σπανιωτάτων βιβλίων ἐν τῇ Δημοσίᾳ Βιβλιοθήκῃ Ζακύνθου ὑπ' αὔξοντα ἀριθ. 4150.

Ἐάν ποτε ὁ φιλόπονος ἱστορικός τῶν Πατρῶν καὶ εὐπαίδευτος φίλος μου κ. Στέφανος Ν. Θωμόπουλος, πρὸς δὲ ἀφιέρωσα τὸ ἐλάχιστον αὐτὸ βιογραφικὸν σχεδιάσμα, ἐπιχειρήσῃ νέαν ἔκδοσιν τοῦ πολυτίμου καὶ ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν σπουδαίου ἔργου του τῆς Ἱστορίας τῆς πόλεως Πατρῶν, πέποιθα ὅτι δὲν θὰ διστάσῃ νὰ συγκαταλέξῃ μεταξὺ τῶν διαπρεπῶν ἀνδρῶν τῶν Πατρῶν καὶ τὸν Ἀθανάσιον Δορόσταμον, ἐπαξίως τιμήσαντα τὸ τε ἀξίωμα καὶ τὴν πατρίδα αὐτοῦ.

Δ. Ἡλιακόπουλος

